

ZGODBE IZBRISANIH
PREBIVALCEV

ZGODBE IZBRISANIH PREBIVALCEV
Uredili Uršula Lipovec Čebtron in Jelka Zorn

Glavna urednica Tjaša Koprivec
Lektura Darinka Lamut, Nanika Holz in Maja Vidmar
Oblikovanje naslovnice Boštjan Pavletič
Prelom Maja Čuk

Zbirka **Dokumenta**

Izdala in založila
Založba Sanje, d. o. o.
Alešovčeva 37, 1000 Ljubljana, Slovenija
Zanjo Rok Zavrtanik

© Sanje in avtorji, 2011
Vse pravice pridržane.

Natisnjenih 600 izvodov.
Tiskano v Sloveniji.
Prvi natis, junij 2011

*Natis podpirajo Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo
Filozofske fakultete UL, Fakulteta za socialno delo UL in Mirovni inštitut.*

Oddelek za
etnologijo
in kulturno
antropologijo

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Mirovni inštitut
Inštitut za sodobne družbene in politične študije
The Peace Institute
Institute for Contemporary Social and Political Studies

www.sanje.si

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929(497.4)(082)

ZGODBE izbranih prebivalcev / [uredili Uršula Lipovec Čebtron
in Jelka Zorn]. - 1. natis. - Ljubljana : Sanje, 2011. - (Zbirka
Sanje. Dokumenta)

ISBN 978-961-274-034-4

1. Lipovec Čebtron, Uršula

256477184

ZGODBE IZBRISANIH PREBIVALCEV

Knjiga je posvečena Milanu Makucu (1947–2008)
in vsem tistim izbrisanim prebivalcem,
ki svoje zgodbe ne bodo več mogli deliti z nami.

PREDGOVOR

Pred vami je zbirka zgodb posameznikov in posameznic, ki imajo posebno izkušnjo. Ta izkušnja je zanimiva, a uničujoča. Zanimiva je zato, ker se je dogajala v nekem vzporednem svetu, a vseeno prav blizu vas. Zanimiva je z vidika vsakogar, ki je imel ves čas državljanstvo ali drug stalen pravni status, saj verjetno ne pozna občutka, kako je živeti brez statusa. Je že tako, da svojega državljanstva oziroma urejenega pravnega statusa običajno ne cenimo, dokler ga ne izgubimo. In ko ga izgubimo, se odpre poseben svet. Vzporeden svet. Svet, ki obstaja poleg tistega vsakdanjega sveta, ki ga državljan pozna. Ljudje s statusom in ljudje brez statusa hodijo v iste trgovine (le da slednji kupujejo dosti manj), živijo v istih soseskah (le da so slednji ves čas v negotovem stanovanjskem položaju), obiskujejo iste šole (le da se po končani osnovni šoli slednji ne morejo vpisati naprej), hodijo po istih ulicah (le da se slednji ozirajo v strahu pred policijo in izgonom iz države). Dihajo isti zrak, kar pa je tudi bolj ali manj edina dobrina, ki je slednjim nihče izrecno ne odreka. Vse preostalo z odvzemom pravnega statusa pristane na kocki.

Izbrisani prebivalci Slovenije so posamezniki in posameznice, ki so se zaradi ene poteze državnega aparata znašli v tem vzporednem svetu. V svetu, ki je bil tako drugačen od tistega, ki so ga poznali ljudje z urejenim statusom, a vendar prepleten z vsakdanjim svetom državljanov. Izbrisani so ostali brez statusa, ker so jim ga odvzeli predstavniki oblasti, in sicer tako, da so izkoristili ustanovitev nove države in sprejeli zakon, v katerem so jih označili za tujce, ne da bi upoštevali, da ti v Sloveniji živijo vrsto let, da so bili v Sloveniji rojeni, imajo prijavljeno prebivališče, zaposlitve, družine, prijatelje in znance. Šele skoraj desetletje kasneje je bilo ugotovljeno, da je bil zakon, s katerim so oblasti odvzele status posameznikom, v nasprotju z ustavo, temeljnim aktom, v katerem so določene pravice posameznika v razmerju do države.

Odvzem statusa in potisk v vzporedni svet sta za vedno spremenila življenje ljudi. Povprečna zgodba izbrisane ne obstaja, ta ukrep je vsakega prizadel po svoje, zato je dokumentiranje posameznih zgodb tako bistveno. Seznanjanje javnosti s tovrstnimi zgodbami pa je še pomembnejše, saj se o diskriminiranih skupinah sicer pogosto ustvarjajo neresnični stereotipi, s čimer se poskuša upravičiti protipravno ravnanje. Vsaka zgodba o izbrisu pokaže, da stereotipi, ki so se razvili, da bi upravičevali izbris, ne držijo. Moč zgodbe je namreč v tem, da izbrisnemu posamezniku da glas, ime, spol, starost in vse tiste iskrice, ki jih človek prinese v

življenje. Zgodba pokaže, da je za izbrisom človek, ki ga je ukrep države hudo prizadel.

Sodelavci in sodelavke Mirovnega inštituta si skupaj z raziskovalci, zaposlenimi v drugih nevladnih organizacijah, že nekaj let prizadevamo, da bi v svet pomagali prenesti glas izbrisanih. Želimo preprečiti, da bi se pozabila ta kršitev človekovih pravic, ki so jo oblasti povzročile z odvzemom pravnega statusa. Želimo doseči, da bi tisti, ki so kršitev povzročili, za svoja dejanja odgovarjali. Želimo prispevati k temu, da bi posamezniki dosegli zadoščenje za povzročene krivice. V ta prizadevanja so že nekaj let vključeni študenti Filozofske fakultete in Fakultete za socialno delo in izid te knjige zgodb mi je v izjemno zadovoljstvo in ponos. Naj vas zgodbe ponesejo v vzporedni svet.

mag. Neža Kogovšek Šalamon,
vodja projektov na področju izbrisa,
Mirovni inštitut

UVODNA BESEDA

Vsi drugačni – vsi izbrisani

Jelka Zorn in Uršula Lipovec Čebren

Leta 1995 je Svet Evrope s sloganom *All different – All equal* začel kampanjo za spodbujanje strpnosti, s katero so želeli obeležiti 50. obletnico konca druge svetovne vojne ter nastopiti proti rasizmu, antisemitizmu, ksenofobiji in drugim oblikam sovraštva. V Sloveniji se je kampanja širila s sloganom Vsi drugačni – vsi enakopravni, ki se je zasidral v zavest prebivalcev in se obdržal vse do danes.

Zanimivo je, da je ravno v času te kampanje v Sloveniji množica izbrisanih oseb živela brez vseh pravic kot posledica materializacije sovraštva do tako imenovanih Neslovencev. Kampanja, ki naj bi nasprotovala vsem vrstam izključevanja, problema izbrisa, ki se je zgodil 26. februarja 1992, ni zaznala. Ali je bila v poosamosvojitveni evforiji prezrta resnost sovraštva do tistih, ki se niso rodili slovenskim staršem? Če bi želeli najti opravičilo za pomanjkanje kritične samorefleksije v tistem obdobju in s tem tudi za neodzivnost promotorjev kampanje na problem izbrisa, bi se lahko spomnili na to, da je bil izbris izveden na skrivaj. Prvih deset let izbrisa, vse do leta 2002, je obeleževal molk, tako v medijih kot na političnem prizorišču. Težko pa bi bilo iste razloge za neodzivnost videti v novi kampanji z istim sloganom, ki je v Evropi potekala od leta 2006, v Sloveniji pa se je začela 2007. Ta kampanja je bila namenjena predvsem ozaveščanju mladih o človekovih pravicah in je na evropski ravni potekala pod razširjenim sloganom: Vsi drugačni – vsi enakopravni: za raznolikost, človekove pravice in participacijo. Kljub raznovrstnim oblikam ozaveščanja o antirasističnih vrednotah se postavlja vprašanje, zakaj je bila tema izbrisanih tudi v tej kampanji ponovno prezrta. Ali so izbrisani pretirano drugačni tudi od tistih drugačnih, ki so sicer izključeni? Ali izbris vidimo kot povsem svojevrstno obliko kršenja človekovih pravic, ki z drugimi kršitvami nima nič skupnega?

Tisti, ki izbris in njegove posledice dobro poznamo, ga vidimo nasprotno, kot enega najbolj ilustrativnih primerov neenakosti in izključevanja v današnji Evropi. Ravno zato želiva z naslovom tega uvodnika Vsi drugačni – vsi izbrisani umestiti izbris v razmišljanja o neenakosti, izključevanju, ločevanju, ki jih ponuja slogan Vsi drugačni – vsi enakopravni. Obenem pa z njegovim ironičnim preoblikovanjem poudariti to, kar kažejo zbrane zgodbe, in sicer da izbrisani tvorijo zelo raznoliko skupino ljudi, ki jim je skupen le izbris. Zaradi različnih življenjskih okoliščin,

spola, starosti, poklica in tudi svetovnega nazora, vpetosti v okolje, jezikovnih in drugih spretnosti, premoženjskega stanja, značajskih lastnosti itd. so tudi posledice in razumevanje tega istega ukrepa – izbrisa – zanje zelo različni.

Pričujoča knjiga je nastajala vrsto let. Obe urednici sva bili kot raziskovalki vključeni v projekt Mirovnega inštituta z naslovom Izbrisani prebivalci Slovenije – izziv za mlado nacionalno državo, ki je potekal od leta 2007 do 2009, leta 2010 pa ga je nasledil nov projekt z naslovom Izbrisani: poprava človekovih pravic. V času obeh projektov smo opravljali intervjuje z izbrisanimi osebami, sprva skupaj s študenti in študentkami Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, nato pa tudi s študentkami Fakultete za socialno delo v Ljubljani. Ob srečanju so nekatere izbrisane osebe izrazile željo, da bi intervju uredili v zgodbo in jo objavili. Tako so že leta 2008 nastale prve zgodbe, ki so jih študenti napisali skupaj z izbrisanimi. Običajno so študenti in študentke zgodbo najprej sestavili iz daljših citatov iz intervjuja, nato pa so jih, v sodelovanju z izbrisanimi osebami, dopolnjevali in preoblikovali. Tako smo že takrat in tudi v vseh kasnejših zgodbah zavrnili hierarhičen odnos med raziskovalcem – študentom ali študentko ter raziskovancem – izbrisanim, ki bi se kazal v podrejeni vlogi izbrisane kot pripovedovalca lastne zgodbe ter nadrejeni vlogi študenta ali študentke kot zapisovalca, oblikovalca in avtorja zgodbe. Pisanje zgodbe smo dojeli kot horizontalen proces, pri katerem so bili izbrisani in študentje njeni enakovredni soustvarjalci. Ta proces ni bil pri vseh enako intenziven in poglobljen, kar se je odrazilo v različnem razvoju medosebne povezanosti. Nekateri so postali prijatelji, spet drugi so ostali zgolj sodelavci pri tem skupnem projektu – pisanju zgodbe za objavo. Pri tem je treba dodati, da je tudi njihov odnos do objave osebnega imena različen: v večini primerov so se izbrisane osebe želele podpisati s psevdonimom (zaradi varovanja zasebnosti predvsem svojih družinskih članov), nekateri pa s pravim imenom.

Posebna pozornost je pri zapisovanju veljala jeziku. Zlasti pri prvi generaciji priseljencev z ozemlja nekdanje Jugoslavije je pogovorni jezik vseboval ne le narečne izraze v slovenščini, ampak tudi bosansko-srbsko-hrvaške besede. Z željo po ohranitvi komunikativnosti zgodbe smo na več mestih ohranili nekatere značilnosti teh različnih pogovornih jezikov.

Ko smo s študenti in študentkami prebirali prve zgodbe izbrisanih, smo ugotovili, da manjka nekaj bistvenega. Ob branju zgodbe, ki je bila na ravni etnografskega zapisa, smo spoznali, da manjka raven analize oziroma znanstvene pojasnitve. Zato smo uporabili model, ki so ga razvijali v argentinski raziskovalno-aktivistični skupini *Colectivo situaciones*, kjer so

objavljene zgodbe dopolnjevali z daljšimi teoretičnimi opombami. Tako zgodb niso prekinjali z razlagami, temveč so dovolili, da ima zgodba lasten prostor in dinamiko. Obenem pa se niso odrekli vlogi raziskovalca kot teoretika in so analitični diskurz uveljavili z opombami, ki so bile vzporedne, a obenem komplementarne z zgodbo. Enako smo se dela lotili s študenti in študentkami. Opombe, ki spremljajo zgodbe, razčlenijo posamezne dogodke ali podajo ključne informacije v zvezi z izbrisom, kot so, denimo, nastajanje slovenskega državljanstva, odločbe ustavnega sodišča, zakonodajni vidiki, vznik gibanja za pravice izbranih, problem kriminalizacije izbranih ipd.

Pri oblikovanju vrstnega reda zgodb sva se urednici znašli v dilemi, kako razporediti tako raznolike izpovedi. Vsako razdeljevanje v ločene skupine se nama je uprlo, saj so bili izbrisani v upravnih praksah, političnem in medijskem diskurzu nešteto krat kategorizirani. S kategorizacijo so jih doletela neživljenjska merila legalizacije odvzetega statusa ter izrazito negativne oznake in stigmatizacija. Ravno zato sva se v strukturi knjige odrekli vsakemu poskusu kategoriziranja: zgodbe sva razporedili brez vnaprej določenega sistema in jih pri tem nisva ločevali ne po značilnostih ne po pomembnosti. S tem sva želeli raznolike izkušnje izbranih obdržati na ravni kakofonije glasov, ki jih bralec ali bralka sama lahko oblikujeta v poljubno melodijo.

Verjetno bo ob branju teh zgodb marsikdo začutil, da se razlikujejo od že slišanih in branih izkušenj izbranih. Dejstvo je, da so se v gibanju za pravice javno izpostavili le nekateri izbrisani. Morda tisti, ki so imeli največ političnega poguma, so jim bile okoliščine najbolj naklonjene ali pa so se intimno prepoznali v kolektivnem boju. Zato so bile njihove zgodbe bolj znane širši javnosti. Številni drugi, ki niso imeli priložnosti, moči ali želje, da bi se politično izpostavili, oziroma se niso prepoznali v politični organiziranosti izbranih, so ostali anonimni, njihove izkušnje izključenosti in strategije preživetja pa neznane. Večina zgodb v tej knjigi zato predstavlja ravno manj znane izkušnje tistih, ki so do sedaj ostali odmaknjeni od medijev in boja – med njimi so tudi izbrisani otroci, ki so danes odrasle osebe. Nekateri izbrisani so že pokojni, a zdelo se nama je pomembno vključiti tudi njihove izkušnje, o katerih pripovedujejo njihovi bližnji.

V zgodbah, ki jih boste brali na naslednjih straneh, izbrisani pogosto najprej razgrnejo svoje življenje pred izbrisom. V njih lahko ugledamo uspešne podjetnike, samostojne matere samohranilke, bolj ali manj zadovoljne delavce, spoštovane oficirje JLA, brezskrbne mladostnike, pa tudi zapostavljene otroke, brezposelne delavke in preobremenjene gospodinje.

Nato pa v vsaki zgodbi sledi točka preloma – izbris z množico posledic. Gre za ilustrativne prikaze premoči države oziroma njenih institucij nad posameznikom in posameznico. V situaciji izobčenosti iz zakona je zaznati skrajno ranljivost ljudi, ko so bili na milost in nemilost prepuščeni ravnanju drugih – tako izkoriščanju kot tudi razumevanju in podpori. Zato lahko v zapisanih izkušnjah uzremo univerzalen naboj: komu je neznan občutek nemoči in obupa v različnih upravno-pravnih labirintih? Kdo ni doživel občutka, da se mu godi krivica, ko se je namesto enakih pravil za vse uveljavil »zakon močnejšega«? Ko govorimo o izbrisu, pa je treba poudariti, da gre praviloma za dolgotrajne izkušnje nemoči, ki prizadenejo globlje. Kako bi se počutili, če vam ne bi bila zaprta zgolj ena vrata, ampak vsa, če bi bili na milost in nemilost prepuščeni volji drugih – ne na enem področju življenja, ampak na mnogih, in če bi neka izjemno stresna situacija trajala ne le omejen čas, ampak bi se raztegnila na desetletje? Kako bi se počutili, če bi vas deportirali in s tem odtrgali od vaše družine? Deportacije iz države in plačevanje kazni za nelegalno bivanje, ki ga je država z izbrisom ustvarila sama, so bili pogosti načini obravnavanja izbrisanih. Izbrisani z zanimivim psevdonimom A. A. Adi je na primer povedal: »Oni so mene izbrisali, zdaj pa jaz plačujem kazni za to.«

Po drugi strani pa pripovedi o izbrisu vsebujejo tudi navdihujoče vidike, saj se v njih prepletajo upanje, pogum in inovativnost, ki se kažejo v množici različnih strategij preživetja. Od njihove hipne iznajdljivosti, kot je na primer Dankova, ki opisuje, kako je varnostnika »podkupil« s šminko, da ga ni izročil policistom, do različnih oblik iskanja finančnih virov, kot je plačevanje položnic z denarjem, ki ga je Slavica dobila od prerokovanja. V marsikateri zgodbi je opaziti presenetljivo vztrajnost v poskusih reševanja izbrisa in njegovih posledic. To se jasno kaže, denimo, v pričevanju Jana, ki že vrsto let s svojo družino odisejsko plove po različnih državah nekdanje Jugoslavije, v želji, da bi se lahko skupaj vrnili v Slovenijo. O izredni vztrajnosti, pogumu in tudi stiskah govori zakonski par Zejna in Aladin. Aladin je bil prisilno izgnan iz države ter ločen od družine. Ko mu je po dveh letih le uspelo dobiti dovoljenje za stalno prebivanje in se je vrnil v domačo Izolo, so bili njegovi otroci presrečni: »Ko je hčerka zvedela, da se tata vrača domov, je v šoli jokala,« je povedala Zejna. »Ves razred je jokal z njo, tako vesela je bila, da njen tati pride nazaj.«

Odzivi okolja so bili torej zelo različni: od izkušenj popolne izključenosti in stigmatizacije, o katerih pripoveduje Bojan, ko nam razkriva temačne plati Tolmina, do številnih gest solidarnosti prijateljev in znancev, ki se jih spominja Živa v svoji pretresljivi življenjski zgodbi. Že prej omenjeni A.

A. Adi pa se je spominjal, kako so mu prijatelji pomagali celo tako, da so namesto njega podpisovali najemne stanovanjske pogodbe, mu pomagali najti delo in jamčili za plačilo: »Če me delodajalec ni takoj plačal, so mi oni sami dali plačilo vnaprej! Na prijatelje ni nikoli vplivalo dejstvo, da sem izbrisan.«

In kaj si izbrisani in tisti, ki čutimo, da je izključitev enega problem vseh, želimo v prihodnosti? Želimo, da preživete izkušnje niso bile zaman, torej da smo se kot družba sposobni naučiti, kaj lahko povzročita širjenje sovraštva in pomanjkanje možnosti za kritično samorefleksijo in upor. Želimo, da storjene krivice ne bodo zapadle v pozabo. Ob tem zahtevamo ugotavljanje odgovornosti za izbris in temu ustrezne postopke sodnih organov. Predvsem pa pozivamo vse bralce in bralke, da po svetu hodite odprtih oči, premišlujete o učinkih svojih dejanj in se odločno uprete vsakršnim praksam izključevanja.

Zahvaljujeva se vsem izbrisanim prebivalcem in prebivalkam, ki so bili pripravljeni z nami deliti svoje življenjske zgodbe in jih potrpežljivo pripravljati za objavo, ter vsem študentkam in študentom, ki so vložili veliko časa v popravke zgodb in opomb. Posebno zahvalo namenjava Sari Pistotnik za mnoge spodbude ter za pomoč pri vzpostavljanju stika z izbrisanimi osebami in pri pogovorih z njimi. Hvala tudi Neži Kogovšek in Katarini Vučko, ki sta pomagali z nasveti in s pripravljenostjo. Za spodbujanje njihovih kolegic in kolegov ter za sodelovanje pri pripravi besedila se zahvaljujeva študentkam Beji Protner, Anji Muhvič, Špeli Fistrič, Urši Strehar Benčina in Lani Mihelčič.

ZGODBE IZBRISANIH PREBIVALCEV

PARALELNO ŽIVLJENJE

Avtorji: Špela Fistrič, Tanja Uršič in Marko

V času, ko se je zgodil izbris, s svojo družino nisem imel stika. Ker se doma nismo dobro razumeli, sem se kmalu odselil in dostikrat menjal naslove in službe. S prijatelji smo veliko popivali in leta so nekako minevala. Šola me takrat ni zanimala. Dokončal sem osnovno šolo in se vpisal v srednjo, vendar je nisem dokončal. Lahko bi rekel, da sem bil v tistih časih luftar in se problemov v zvezi z izbrisom takrat niti nisem zavedal dobro, pa tudi tako pomembni se mi niso zdeli. Sploh nisem vedel, da obstaja republiško državljanstvo.¹ Niti sanjalo se mi ni. Vse življenje sem bil prepričan,

¹ V nekdanji Jugoslaviji sta obstajala dva tipa državljanstva: federativno in republiško. Federativno jugoslovansko državljanstvo je bilo skupno vsem prebivalcem nekdanje skupne države, medtem ko je bilo republiško državljanstvo vezano na posamezno republiko. Zmotno je prepričanje, da so otroci dobili državljanstvo tiste republike, v kateri so se rodili. Iz zakonodaje nekdanje Jugoslavije (Zakon o državljanstvu FNRJ iz leta 1945 in Zakon o državljanstvu SFRJ iz leta 1964) izhaja, da se otroka vpiše v državljansko knjigo tiste republike, kjer sta vpisana njegova starša. V primeru, da imata starša različno republiško državljanstvo, se morata sporazumno odločiti, katero republiško državljanstvo naj vpišeta novorojenemu otroku. Če se starša o tem ne moreta sporazumeti, se otroka vpiše v državljansko knjigo tistega kraja, kjer imata starša v času otrokovega rojstva stalno prebivališče. Če skupnega prebivališča nimata, se upošteva narodna republika, na katero sta starša pravno najbolj vezana. Če niti po tem ni mogoče določiti, v katero državljansko knjigo se otroka vpiše, o tem odloči Ministrstvo za notranje zadeve (Zakon o državljanstvu 1948: 15, 65; Zakon o državljanstvu sa pravilnikom za izvršenje zakona 1958: 7, 26; Zakon o državljanstvu Socialistične republike Slovenije 1968: 169; Jovanović 1977: 66).

Čeprav so bili zakoni jasni, pa ni bil vzpostavljen enoten sistem dodeljevanja republiškega državljanstva. Praksa dodeljevanja je bila najpogostejše arbitrarna – včasih so uradniki upoštevali kraj rojstva, drugič republiško državljanstvo staršev, v mešanih zakonih pa na primer samo očetovo (osebna korespondenca z Matevžem Krivicem, 13. 7. 2010). Razlog za to Krivic vidi v neizobraženosti uradnikov in njihovi samovolji.

Republiško državljanstvo ni bilo izkazano na rojstnih listih, temveč je bilo zabeleženo le v registru prebivalcev, zato – tako kot Marko – tudi mnogi drugi niso vedeli, katero republiško državljanstvo imajo, saj ta kategorija v času skupne države ni igrala nobene vloge. Prav ta administrativna kategorija pa je ob osamosvojitvi Slovenije postala temelj dodeljevanja statusa stalnega prebivalca in posledično tudi dodeljevanja slovenskega državljanstva v samostojni državi. Vlasta Jalušič kot odgovorne vidi slovenske oblasti, ki »niso informirale vseh rezidentov v Sloveniji o tem, kdo bo avtomatično dobil državljanstvo in kdo mora zanj zaprositi. /.../ S poznejšim izgovorom, da je šlo za »izbiro« pri zaprosanju za državljanstvo, oblasti prav tako niso obvestile prizadetih prebivalcev o morebitnih »posledicah« nezaprosanja za državljanstvo. Nihče ni mogel vedeti, da

da sem Slovenec, in tudi oba starša sta bila prepričana, da imam slovensko republiško državljanstvo.

Rodil sem se leta 1967 v Ljubljani, mami Slovenki in očetu Srbu. Starša sta se ločila leta 1974, tako da očeta praktično nisem poznal. Mama se je zatem še nekajkrat poročila in ločila, ampak vedno sem živel v slovenski družini. Tudi moji sestri sta rojeni v Sloveniji. V Ljubljani sem odrasčal in hodil v šolo. »Le kaj bi lahko bilo narobe?« sem se spraševal. Kadar koli so me vprašali, sem se izrekel za Slovenca. Tako piše tudi v moji delovni knjižici, v šolskem spričevalu je bil kot moj materni jezik zabeležen slovenski jezik.

Spomnim se, da so se po osamosvojitvi Slovenije pred upravno enoto na Mačkovi vile dolge vrste ljudi, ki so oddajali vloge za državljanstvo. Čeprav je mama vedno zatrjevala, da sta z očetom ob mojem rojstvu vpisala slovensko republiško državljanstvo, je takrat za trenutek na glas podvomila o tem. Rekla mi je, naj grem vseeno preverit, kaj sta z očetom vpisala. Rekel sem ji, naj se s tem ne heca in mi pove, kaj sta z očetom resnično vpisala. Odgovorila je, da sta vpisala slovensko republiško državljanstvo, čeprav je globoko v sebi verjetno še vedno dvomila, saj se ni dobro spomnila. S tem se nisem več obremenjeval, saj se takrat to sploh ni zdelo tako pomembno. Veljala sta bratstvo in enotnost! Zaupali smo v državo in mislili smo, da ne bi nikoli delovala proti nam!² Očitno smo se hudo zmotili. Tako sem do sredine leta 1993 živel v prepričanju, da je z mojimi dokumenti vse v najlepšem redu. Ko sem ugotovil, da z mojim statusom nekaj ni v redu, pa se še nisem zavedal resnosti situacije. Mislim sem si, da bom že uredil. Ko smo izvedeli, da bi takrat moral oddati vlogo, je bilo že prepozno, vendar za to nikdar nisem krivil mame.

Leta 1993 smo imeli na predbožični večer v Stožicah zabavo s prijatelji. Bili smo malce preveč glasni in korajžni, pa je prišla ekipa policistov, nas

»svobodno« izbira med pridobitvijo polnega državljanstva ter izgubo stalnega prebivališča in vseh pravic» (2007: 114).

² Obdobje tranzicije hkrati pomeni tudi spremembo razumevanja koncepta države. Prejšnji sistem je spodbujal kolektivno delovanje, novi sistem pa poudarja individualizacijo. Mnogi ljudje so še vedno verjeli, da bo država poskrbela zanje, zato nekateri, vključno z Markom, problema z urejanjem statusa niso jemali tako resno. Gre za vprašanje koncepta zaupanja v državo. Kot ugotavlja Uršula Lipovec Čebren, pomeni dojeti izbris »podvomiti o državnem ustroju, o samem bistvu države kot poroku pravic svojim državljanom. Ponotranjenje te ugotovitve je za /.../ izbrisane pomenilo dolgotrajen proces, ki je zahteval spremembo njihovih življenjskih nazorov: iz prepričanja o vsemogočnosti države, ki je bila v socializmu kot porok skrbi in moči prisotna v vsaki pori posameznikove eksistence, so se bili prisiljeni soočiti z državnim aparatom, ki jih je namerno administrativno usmrtil« (2007a: 69).

posortirala in razgnala, mene pa so odpeljali v Prehodni dom za tujce na Celovško cesto v Ljubljani.³ Tam sem prenočil skupaj s tujci, nihče sploh ni upošteval, da sem rojen v Sloveniji.⁴ Naslednje jutro sem imel informativni razgovor z dežurnim policistom. Po nekaj minutah pogovora sva ugotovila, da je bila moja mama njegova sošolka. Dal sem mu njeno telefonsko številko, on jo je poklical in mama je bila v petnajstih minutah tam, čeprav se pred tem nisva videla že dobro leto. Spustili so me s statusom razseljene osebe. To pravzaprav sploh ni noben status.⁵ Pomenilo je le,

³ Prehodni dom za tujce v Ljubljani je bil ustanovljen po osamosvojitvi, ko je morala Slovenija kot samostojna država vzpostaviti svoj lasten sistem reguliranja migracij. Pred osamosvojitvijo podobnih institucij, ki bi omejevale gibanje posameznikov brez urejenega statusa v Republiki Sloveniji, ni bilo. Po Zakonu o tujcih iz leta 1991 so bile v Prehodnem domu za tujce nastanjene osebe, ki so bile v postopku urejanja statusa begunca, tujci, za katere je tekel postopek ugotavljanja identitete, in za tujci, ki jih iz kakršnih koli razlogov ni mogoče takoj odstraniti iz države (ZTuj 1991). Kot izključeni iz državljanstva so se med njimi znašli tudi izbrisani. Po Zakonu o tujcih iz leta 1991 so določbe iz omenjenega zakona začele veljati za državljane nekdanje Jugoslavije, ki so bili državljani druge republike in ki niso zaprosili za državljanstvo Republike Slovenije v šestmesečnem roku od uveljavitve zakona o državljanstvu Republike Slovenije, ali pa jim je bila izdana negativna odločba (ZTuj 1991). Marko je bil kot izbrisana oseba tako uradno obravnavan kot tujec.

»Avgusta 1999 sta bila sprejeta Zakon o tujcih in Zakon o azilu, kar je pripeljalo do ukinitve Prehodnega doma Republike Slovenije za tujce. Njegove naloge sta s 1. 1. 2000 prevzela Center za tujce in Azilni dom« (Center za tujce). S problematiko centrov za tujce se ukvarja tudi politolog Andrej Kurnik (2007), ki piše, da so tovrstne institucije po osamosvojitvi Slovenije služile izključevalnemu konstituiranju državljanstva. Dogajalo se je, da so raziskovalke in raziskovalci, ki se ukvarjajo z vprašanjem migracij in centrov za tujce, naleteli na primere pridržanja in deportacij izbranih. Znan je primer družine Berisha, ki je sicer družina izbrisanega, deportirana pa je bila kot družina zavrnenih prosilcev za azil (Kurnik 2007: 124).

⁴ V državi, kjer so se mnogi izbrisani rodili in živeli, so čez noč postali tujci in bili kot taki tudi obravnavani. Tako v Prehodnem domu Marka sprva nihče ni obravnaval drugače od preostalih nedokumentiranih migrantov. Kot piše Vlasta Jalušič (2007), so izbrisani kot »novi« tujci izgubili status stalnega prebivalca in posledično državljanke pravice, s čimer so postali tujci, ki na ozemlju Slovenije bivajo nelegalno. S tem so postali objekt prisilne odstranitve iz države ali pa so bili prisiljeni, da si na novo uredijo status tujca (Jalušič 2007: 114).

⁵ Mnogi raziskovalci (Kurnik 2007; Pistotnik 2010) opozarjajo na vzporednice med položajem nedokumentiranih migrantov in izbranih. Ker njihovo prebivanje v Sloveniji ni bilo legalno, so se nekateri izbrisani v prvih letih po izbrisu znašli tudi v postopku deportacije. Kadar »tujca« iz kakršnih koli razlogov ni bilo mogoče takoj odstraniti iz države, se je po zakonu odredilo bivanje v Prehodnem domu za tujce. »Tujcu«, ki zaradi objektivnih okoliščin ni mogel takoj zapustiti ozemlja Republike Slovenije in je imel sredstva za preživljanje oziroma osebo – garanta, ki je zanj zagotovil bivališče in pokritje

da sem moral bivati pri mami, ker je bila ona moj garant, v resnici pa so se v Prehodnem domu za tujce samo znebili enega stroška. Ko zdaj gledam nazaj, je bilo to zame bolj ugodno, ampak takrat se z mamo nisva razumela in bi veliko raje ostal kar tam, med tujci. Božični dan sem tako preživel doma, pri mami. Policisti so nekajkrat prišli kontrolirat,⁶ če res prebivam na maminem naslovu, vendar me takrat, ko so prišli, nikoli ni bilo doma, ampak sem bil v službi. Zadostovalo je, da je nekdo od družinskih članov zatrdil, da živim na tem naslovu. Enkrat so prišli preverjat po naročilu sodišča, saj se je pošta s sodišča vračala nazaj, ker poštar na zvoncu ni našel mojega priimka, zabeležen je bil le na poštnem nabiralniku. Tudi takrat je zadostovalo, da so policistom le ustno zatrdili, da res živim tam. Doma sem si sobo dobesedno delil s policistom. Leta 1994 je šel moj polbrat, ki je 11 let mlajši, v kadetnico.⁷ Nisva se dobro razumela. Vedel je za probleme z mojim statusom, a mi ni pomagal, bolj nasprotno. Enkrat je celo izjavil, da ga prav malo briga za moj status.⁸

Ko sem prišel iz Prehodnega doma domov in znova navezal stike z družino, sem počasi začel kopati po stvareh, odkrivati, kaj se je dogajalo. Takrat sem izvedel, da so si sestre in oče status pravočasno uredili. Prav

osnovnih življenjskih stroškov, pa je bil lahko določen drug kraj prebivanja (ZTuj 1991). Marko je tako lahko zapustil Prehodni dom za tujce, ker je njegova mama zanj garantirala, da bo lahko živel na njenem naslovu in da bo prevzela stroške bivanja zanj. Vendar pa, kakor sklene Marko, s tem ni pridobil nobenega pravnega statusa in še vedno je tvegala možnost deportacije iz države.

⁶ Raziskovalki (Jalušič 2007; Kogovšek 2010b), ki sta se ukvarjali z izbrisom, menita, da izbris pomeni množično kršitev človekovih pravic, ki so uradno zaščitene z mednarodnopravnimi dokumenti Organizacije združenih narodov. Splošna deklaracija človekovih pravic v 9. členu prepoveduje, da bi bil kdor koli samovoljno zaprt, pridržan ali izgnan; 13. člen iste deklaracije določa, da ima vsakdo pravico do svobode gibanja in izbire prebivališča znotraj meja države (Kogovšek 2010b: 91–95). Ko so Marku odvzeli pravico do prostega gibanja, ko so ga policisti hodili nadzorovat in sami določili, kje lahko biva oziroma mora bivati, je država kršila njegove pravice oziroma temeljne človekove pravice, katerih garant bi pravzaprav morala biti.

⁷ Srednja policijska šola (kadetnica) je obstajala do leta 2002. Nato se je preoblikovala v Policijsko akademijo, danes najvišjo izobraževalno ustanovo slovenske policije.

⁸ Raziskave kažejo, da je situacija izbrisa v družinah pogosto sprožala dodatne konflikte, kar potrjuje tudi težaven odnos med Markom in njegovim bratom. Družinski člani so situacijo izbrisa sprejemali različno; lahko je privedla do krepitev družinskih vezi in medsebojne pomoči ali pa obratno – do odpora in prezira. Kot piše Uršula Lipovec Čebtron, »nenadna transformacija njihove vloge v družbi (iz polnopravnega državljana v osebo brez pravnega statusa, iz zaposlenega v brezposelnega, iz ekonomsko preskrbljenega krajana v reveža) povzroči marginalizacijo in izolacijo izbrisanih s strani širšega in ožjega okolja« (2010: 167).

ironično je, da sem, ko smo bili majhni, sestri večkrat zafrkaval, da sta čefurki, in na ta račun smo se kasneje večkrat smejali. Vedeli smo, da je starejša sestra vpisana v državljanstvo knjigo v Srbiji, ker je takrat, ko je bila rojena, leta 1963, zakon še veleval, da je otrok vpisan tam, od koder je oče.⁹ Ko je postala polnoletna, je morala zaprositi za dokumente v Srbiji, da je lahko dvignila osebno izkaznico. Jaz in mlajša sestra pa sva bila vpisana na upravni enoti v Ljubljani, na Mačkovi. Starejša sestra je imela na Mačkovi sošolko iz srednje šole, ki je tam delala in ji je po osamosvojitvi sporočila, da si bo morala urediti državljanstvo. Sestra je v tistem času živela na Portugalskem, zato se ne spomnim natančno, kako je takrat urejala svoj status. Ampak s kolegico na Mačkovi sta zadeve pravočasno uredili. Mlajša sestra pa je imela nekakšno srečo v nesreči in so ji ravno en teden pred iztekom roka za oddajo vlog za državljanstvo vlomili v avto. Ko si je šla na Mačkovo uredit nove dokumente, so ji povedali, da stoji v napačni vrsti in da naj se postavi v tisto za tujce. Bila je sicer užaljena, ampak dokumente je uredila brez težav. Tudi oče pri urejanju državljanstva ni imel nobenih težav. Uredil si ga je po 40. členu Zakona o državljanstvu Republike Slovenije,¹⁰ saj je imel v Sloveniji že 40 let stalno prebivališče.

Po novoletnih praznikih sva z mamo takoj januarja 1994 odšla na Mačkovo, na Urad za tujce, da bi mi uredila status. Na Uradu me je gospa na razgovoru v pisarni najprej vprašala, kaj je razlog mojega bivanja v Sloveniji.¹¹ Si lahko predstavljate? Sploh ne znam povedati, kako se

⁹ Vprašanje vpisa v državljanske knjige je urejal zvezni zakon o državljanstvu nekdanje Jugoslavije, ki je pridobitev državljanstva predvideval po rodu (lat. *ius sanguinis*) in ne po kraju rojstva (lat. *ius soli*). Na tej osnovi je potekalo tudi informiranje o rojstvu otroka z namenom vpisa v državljansko knjigo druge republike. Če je bil otrok rojen srbskemu staršu v Sloveniji, npr. Markova sestra, so uradniki iz Slovenije to rojstvo sporočili v Srbijo (osebna korespondenca s Katarino Vučko, 1. 7. 2010). Tovrstna izmenjava informacij med republikami takratne skupne države se je v nekem obdobju prekinila.

¹⁰ Zakon o državljanstvu iz leta 1991 je določil transformacijo jugoslovanskih državljanov v slovenske v prehodnih določbah, kjer sta 39. in 40. člen določala dva načina transformacije: »Prvi način, ki je veljal za večino prebivalcev Slovenije, je bil avtomatičen. Slovenski državljan je postal, kdor je imel po takratnih predpisih državljanstvo Republike Slovenije in SFRJ (39. člen). Drugi način je bil na podlagi vloge: državljani drugih republik, ki so imeli na dan plebiscita, 23. 12. 1990, prijavljeno stalno prebivališče v Republiki Sloveniji in so v Sloveniji tudi dejansko živeli, so lahko pridobili državljanstvo, če so v šestih mesecih oddali vlogo pri pristojnem občinskem organu za notranje zadeve (40. člen)« (Zorn 2007a: 27). Z vlogo so si državljanstvo v Sloveniji uredili tudi Markov oče in obe sestri.

¹¹ V vprašanju uradnice o Markovih razlogih za bivanje v Sloveniji se zrcali splošno prepričanje javnosti, da izbrisane osebe prihajajo od drugod in da je njihova domovina

človek počuti, ko ga tako provocirajo in ponižujejo. Enkrat mi je celo neka uradnica, ko sem ji odgovoril, da živim pri mami, rekla, da sem že polnoleten in da me mama po zakonu ni dolžna preživljati, češ da bi lahko že sam poskrbel zase. Bolno! Kaj pravzaprav hočejo? Zahtevali so tudi srbski potni list. Kako pa naj bi ga imel? Sicer govorim solidno srbsko, ampak v Srbiji sploh ne vedo, da obstajam, kako naj bi torej imel srbski potni list? Tam sem bil le takrat, ko so nas z nabora v Sloveniji poslali na služenje vojaškega roka. Na Uradu za tujce pa so ves čas ponavljali: »Sodelujte, res sodelujte z nami, ampak prinesite srbski potni list!« Nihče pa mi ni pojasnil, kako naj do njega pridem ali kakšno pot naj uberem. Oni so samo zahtevali.¹² Vseeno sem poizkušal pridobiti potni list, čeprav je bila zahteva naravnost smešna. Klicali smo na jugoslovansko ambasado v Budimpešto. Vprašal sem jih, če obstaja možnost, da mi oni uredijo potni list. Odgovor je bil, da ga ne morem dobiti, če še nikoli nisem bil v Srbiji, in da so tak zakon o državljanstvu sprejeli samo »pametni« Slovenci.¹³

drugje. Sara Pistotnik (2010) kritično obravnava prav to aluzijo na »dejstvo«, da imajo izbrisani nekje drugje svoj pravi dom, kar povezuje z nacionalističnim diskurzom. Ugotavlja, da se je tako »tudi v primeru izbrisanih utrdilo prepričanje, da so pač tujci in imajo zato možnost vrnitve »tja, od koder so prišli«, če se z naloženim prilagajanjem strukturnim spremembam ne strinjajo (kot da bi bila to zgolj stvar diskusije). Ob popolnem zanemarjanju dejstva, da so nekatere izmed izbrisanih oseb čisto dejansko ves čas živele v Sloveniji, torej da so bile v njej rojene in tako od nikoder niso prišle« (Pistotnik 2010: 66).

Mogoče uradniki s tem, ko so ljudi pošiljali urejat dokumente v »matično državo«, niso namerno delovali proti izbrisanim, ampak so dejansko verjeli, da jim pomagajo. Niso pa razumeli, da so se mnogi izbrisani rodili v Sloveniji in imeli tu stalno prebivališče ter da je njihova »matična država« pravzaprav Slovenija.

¹² Izbris je bil dogovorjen med slovenskimi državniki, izvršen pa kolektivno. V uradnih postopkih ob urejanju statusa so izbrisani potisnjeni v popolnoma obraten položaj. Izbris morajo reševati individualno in brez politične pomoči. Razkorak med obema praksama – kolektivnim izbrisom in individualnim urejanjem statusa – je ogromen, zato prihaja tudi do absurdnih situacij, kot je Markova. Ob kolektivnem izbrisu namreč ni bilo pomembno, da je bil Marko v Srbiji le na služenju vojaškega roka in ne prej ne potem tam ni živel. Poleg tega pa so z zahtevo, naj Marko prinese »manjkajoče« dokumente, krivdo za položaj, v katerem se je znašel, pravzaprav preložili nanj. V uradnih postopkih urejanja statusa so umetno ustvarili pomanjkanje dokumentov, ki sploh niso mogli obstajati (kot je Markov srbski potni list). Ustvarili so okoliščine, v katerih se je Marko zdel sam »kriv«, ker si ne uredi pravnega statusa v Republiki Sloveniji. Enako razmišlja tudi Jelka Zorn, ko pravi, da je tak način delovanja na upravnih enotah »izbrisane individualiziral, pahnil v izolacijo ter preložil odgovornost za nastali položaj na njihova ramena« (2003a: 89).

¹³ Izbrisane osebe v očeh uradnikov torej niso bili Slovenci, ampak so jih imeli za državljanke drugih republik, čeprav tam, kot je to razvidno iz Markovega primera, niso nikoli

Začela se je bitka za preživetje. Ker nisem zadostil uradniškim kriterijem, sva z mamο ubrala novo pot. Vložil sem prošnjo za dodelitev slovenskega državljanstva. Glede na vse okoliščine sem pričakoval, da bo moja vloga dokaj hitro ugodno rešena, vendar sem se pošteno zmotil. Naivno, brez pravne pomoči, sem vlogo leta 1994 oddal po napačnem členu, ker me je uradnik, ki je delal na Mačkovi, zavedel.¹⁴ Tako sem svojo vlogo oddal po 12. členu, namesto po 10. členu.¹⁵

živeli. Poizvedovanja na veleposlaništvih in uradih v drugih republikah v želji, da bi jim kdo vendarle pomagal, mnogokrat niso obrodila nobenih sadov. Na veleposlaništvih tem osebam pogosto niso mogli pomagati, saj so v Sloveniji živele že vse življenje in nikoli niso imele povezave z republikami, s katerimi so jih uradniki v Sloveniji povezovali. Marko je v želji, da bi si uredil pravni status v Sloveniji, sicer telefonsko preverjal možnosti na jugoslovanskem veleposlaništvu, osebno pa ga ni obiskal, saj se brez dokumentov ne bi mogel vrniti v Slovenijo. Izbrisane osebe so se, tako Marta Stojić (2007: 148), nahajale v nekem ne-prostoru. Niso bili ne Slovenci ne državljani drugih republik. Niso obstajali, čeprav so bili fizično prisotni.

¹⁴ Čeprav Marko trdi, da ga je uradnik na upravni enoti zavedel, je mogoče, da je bil ta uradnik le slabo informiran. Ne glede na razloge za uradnikov napačen nasvet je lahko taka napaka imela daljnosežne posledice, saj so uradniki imeli veliko vlogo ne le pri izbrisu, temveč tudi pri (ne)reševanju pravnega položaja izbranih. Pogoste negativne izkušnje izbranih na upravnih enotah je mogoče razumeti v (naraščajoči) atmosferi nacionalizma ob vzpostavljanju slovenskega nacionalnega telesa. Veronika Bajt zapiše: »Republika Slovenija je država, ki jo tako državljani kot politični voditelji v glavnem razumejo kot državo slovenskega naroda, torej kot nacionalno državo« (2010: 197). Upravna dejavnost v službi države se odvija tudi v nacionalističnem okviru, kjer se vzpostavlja objekt suverenosti (etnični narod). Kot posamezniki, ki naj bi imeli drugo etnično identiteto, so bile izbrisane osebe izvzete iz slovenskega nacionalnega telesa (objekta suverenosti), pri čemer je bil nacionalizem prisoten na vseh nivojih; tako v upravnih postopkih kot subjektivnih dejanjih posameznikov. Na drugi strani lahko dejanja uradnikov razumemo tudi z vidika dehumanizacije posameznika v birokratski družbi. Politična teoretičarka Hannah Arendt (1994) opozarja, da je ključna vsebina demokracije kot nove oblike vladanja njen potencial dehumanizacije posameznikov do točke, kjer se lahko obnašajo in »delujejo« zgolj kot kolesce v birokratskem aparatu. Grozo zločina, ki ga podpira ta aparat, pa Hannah Arendt vidi v dejstvu, da storilec omogoča ne samo zanikanje namere o povzročitvi škode svojim žrtvam, temveč tudi možnost trditve, da niso naredili ničesar (narobe), in se zaradi tega lahko počutijo povsem nedolžne glede posledic svojih ravnanj (1994: 126).

¹⁵ Pogoje za pridobitev slovenskega državljanstva za državljane drugih republik nekdanje Jugoslavije določa 40. člen Zakona o državljanstvu Republike Slovenije v prehodnih določbah, ki so opredelile način transformacije jugoslovanskih državljanov v slovenske.

Marko bi moral vložiti prošnjo za državljanstvo po 10. členu Zakona o državljanstvu, ki določa pogoje za pridobitev državljanstva z naturalizacijo (ZDRS 1991; Dedić 2003: 54–55). Namesto tega je prošnjo vložil po 12. členu omenjenega zakona, po katerem

Stiki s prejšnjim načinom življenja so bili prekinjeni, ker sem moral živeti pri mami. Svojo družino in svoj način življenja sem opustil in se zglasil na Zavodu za zaposlovanje, da bi si poiskal delo. Glede na to, da dokumentov nisem imel, sem moral malo blefirati.¹⁶ Ker sem že prej delal preko Zavoda za zaposlovanje, so me že imeli v evidencah. Prišel sem k Mirku, mojemu referentu na zavodu, in rekel: »Lej, Mirko, spet sem tu!« Pa je že pisal: javna dela. Preko Zavoda za zaposlovanje sem delal leta 1994, nekje od maja pa do oktobra. Plačo sem dobival na roko. Nato pa sem 8 let do pridobitve statusa delal preko študentskih napotnic¹⁷ in na gotovino. Pač, znajti se je bilo treba.¹⁸ Med drugim sem na črno delal tudi v kurirski službi in prenašal poštno pošiljke, hodil po vize za druge ljudi, bil sem po vseh ministrstvih, na policiji, vsepovsod! Če so me povprašali po dokumentu, sem pokazal kurirsko službeno izkaznico in je šlo skozi. Takrat je bila kurirska služba nekaj novega in se nihče ni preveč vtikal v to, če sem jim pokazal izkaznico.

Enkrat so me v službenem vozilu ustavili policisti zaradi prekrška, prevozil sem rdečo luč. Najprej je pristopil mlajši policist in zahteval dokumente. Jaz seveda nisem imel nikakršnih dokumentov, ne osebne, ne vozniške izkaznice, niti kakršnega koli drugega dokumenta, zato sem mu pokazal le službeno kurirsko izkaznico. Zanimalo ga je, kaj počnem v službenem avtomobilu brez dokumentov. Zlagal sem se, da samo pomagam med počitnicami in da nisem zaposlen, nato pa sem na dolgo in široko začel razlagati situacijo v zvezi s svojim pravnim statusom.

državljanstvo lahko pridobijo slovenski izseljenci ali njihovi potomci do tretjega kolena v ravni črti, če dejansko živijo v Sloveniji vsaj eno leto, ali oseba, ki je poročena z državljanom Republike Slovenije (ibid.).

¹⁶ Markova pripoved o igri identitet se sklada z mnenjem Veronike Bajt, ki spoznava, da so »nekateri izbrisani pokazali izjemno iznajdljivost, ki ponazarja instrumentalistična razumevanja nacionalne identitete. To pomeni, da oseba prikroji svojo pripadnost glede na to, katera identiteta ji glede na dane okoliščine lahko prinese koristi oziroma ji povzroči najmanj težav« (2010: 201).

¹⁷ V času, ko je Marko delal prek študentskih napotnic, je del zneska od vsakega izplačila dal lastniku napotnice.

¹⁸ Posameznik brez državljanstva je zreduciran na raven golega človeškega bitja, brez pravic in prepuščen samemu sebi. Odvisen je od lastne iznajdljivosti, saj kot nedržavljan ni prepoznan kot subjekt institucionalizirane pomoči. Vlasta Jalušič (2003) trdi, da je v marsikateri evropski državi težko dobiti službo; kdor ni državljan, pa nekaterih poslov sploh ne more opravljati. Posamezniku je pravica do dela »omejena, nima socialnih in zdravstvenih pravic itd. Skratka, šele s pridobitvijo državljanstva zares lahko postane človek, ki ni samo golo človeško bitje. Državljanstva pa tisti, ki ni socialno in drugače preskrbljen, ne more dobiti. Vprašanje pravic in državljanstva se tako vrti v nekakšnem začaranem krogu problemov« (Jalušič 2003: 12).

Zmedel se je in šel povprašat starejšega policista, ki je bil z njim. Ko sta nato oba pristopila, sem jima povedal, da izpit za avto sicer imam, vendar ga nimam pri sebi, kar sta preverila v njihovi evidenci in videla, da je res. Ko pa sta zopet spraševala po osebnem dokumentu, sem začel razlagati, kakšna je moja situacija glede izbrisa, da sem oddal vlogo za državljanstvo in sem v postopku za pridobitev državljanstva ter da urejam te stvari na Mačkovi. To je bilo v drugi polovici leta 1995 in nobeden izmed njiju ni prav dobro razumel, o čem govorim. Ker nista vedela, kaj bi, in se jima niti ni dalo ukvarjati s tem, saj bi imela preveč birokratskega dela, sta me raje spustila brez kazni in mi spregledala tudi grob prekršek. Situacija je bila prezahtevna zanj.

Srečo sem imel tudi enkrat, ko sem moral nekaj dostaviti na Magistrat in sem se pripeljal pred stavbo kar z avtom, čeprav je bilo tam prepovedano voziti. Pred Magistratom pa so stali trije policisti in zapeljal sem naravnost pred njih. Lepo, vljudno sem jih pozdravil, povedal, da moram samo nekaj dostaviti, pa so me pustili pri miru. Dejansko, če si kulturne in prijazne, te ljudje pustijo pri miru. Ko danes gledam nazaj, sem bil takrat prej neumen,¹⁹ kot da bi bil pameten ali prebrisan. Ampak bil sem prisiljen! Druge možnosti nisem videl.

Leta 1996 sem bil vabljen na razgovor na Ministrstvo za notranje zadeve, kjer so mi najprej našteali vse člene, ki sem jih kršil, vse moje prekrške iz kartoteke, tudi prometne prekrške in tiste, ki so bili že zdavnaj zastarani in jih policija sploh ne bi smela več hraniti. Ko ti začne nekdo naštevati tiste člene, ki si jih kršil, ne veš, kaj se za temi členi skriva, veš samo, da jih je veliko in zelo grozno zgleda. Potem pa začneš gledati, kaj to je dejansko – da je bilo to recimo praznjenje gasilnega aparata, klateštvo, kraja krompirja na vrtičkih, kraja sladoleda iz že vlomljenega hladilnika. Hladilnik je stal zunaj na avtobusni postaji pred glavno pošto in so mimoidoči jemali ven stvari, jaz pa nisem vzel le ene sladoledne lučke, ampak celo škatlico, ki sem jo nesel k družini. Zaradi tega hladilnika so

¹⁹ Marko se takrat ni zavedal resnosti položaja, v katerem se je znašel. Posledice izbrisa so bile v nekaterih primerih tragične. V prvih letih po izbrisu so izbrisane namreč izganjali iz države na vojna območja (Vasović 2007). Vendar širša javnost v tistem času za izgone ni vedela.

Leta 1994 je Vrhovno sodišče odločilo, da nikogar ni mogoče iz države izganjati na podlagi pavšalnih obsodb (Mekina 2007: 165). Vendar so se izgoni izbrisanih oseb iz države kljub temu še izvajali. V odločbi iz leta 1999 ustavni sodniki zapišejo, da »se Zakon o tujcih ne bi smel uporabljati za izbrisane, ki so bili v bistveno slabšem položaju kot drugi tujci, in je bil zato diskriminatoren. Ustavno sodišče naroči zakonodajalcu, da v šestih mesecih spremeni zakon v skladu z Ustavo, do takrat pa morajo biti ustavljeni izgoni izbrisanih oseb iz Slovenije« (Pistotnik 2007: 211).

policisti popisali samo nas, našo družčino. Od vseh sem bil obsojen samo jaz. Pač zato, ker sem bil tak, ker sem tako živel, ker sem bil najšibkejši člen. Ko so na zaslišanju na Ministrstvu za notranje zadeve našeli vse moje kršitve, so me vprašali, kaj jaz pravim na to. »Kaj pa naj rečem?« sem jim odgovoril. Vse to, kar pravite, je res, ampak zdaj je to za mano! Imam urejeno stanovanje in delam.« Ampak to je bilo premalo. Nihče ni nikdar prišel k meni domov, se z menoj pogovoril in se prepričal, kako živim. Nihče ni preveril okoliščin, v katerih sem živel. V obrazložitvi, zakaj so mi zavrnilo vlogo, je bilo napisano, da bi bilo nevarno za Slovenijo in za javni red in mir,²⁰ če bi mi dali slovensko državljanstvo. Zavedam se, da nisem bil ravno priden fantek in vzor, ampak je to zdaj način sankcioniranja takih, kot sem jaz? To ne more biti podlaga za državljanstvo, saj je zakon jasen. Kot rezultat tega razgovora in nepreverjanja je bila vloga za državljanstvo, ki sem jo vložil leta 1994, zavrnjena.

Ko sem junija 1996 prejel negativen odgovor glede državljanstva, mi ni preostalo drugega, kot da se obrnem na pravnike in skušam status urediti po pravni poti. Na odločbi je bilo namreč zapisano, da je sklep Ministrstva za notranje zadeve dokončen in pritožba na odločbo ni možna, mogoč pa je upravni spor. To je bila obenem tudi edina možnost, da brez strahu ostanem v Sloveniji, saj sem bil brez vsakega pravnega statusa. Pravniki me je postavil na realna tla. Na vprašanje, kaj mi pa lahko policisti storijo, mi je odvetnik odgovoril: »Odpeljejo te na južno mejo, tam rabijo kanon-futer.« Takrat pa sem se zares prestrašil in začel vse skupaj jemati bolj resno. Dokončno mi je prišlo v zavest, da to ni samo strašna pomota, ki se bo vsak čas rešila, ampak negotova realnost, ki se je vlekla polnih devet let. Vmes sem tudi zamenjal odvetnika, saj sem bil prepričan, da se

²⁰ Kot poudari Marko sam, njegovi manjši prestopki v preteklosti ne bi smeli biti odločilni pri zavrnitvi državljanstva. Politični filozof Étienne Balibar zapisuje, da je za to, da je nekdo državljan, dovolj, da je človek (1994: 212).

Sporne dopolnitve 40. člena Zakona o državljanstvu v tretjem odstavku kot razlog za nepodelitev državljanstva navajajo nevarnost za javni red, in sicer v primeru tistih oseb, ki so storile kazniva dejanja ali prekrške ter so potencialno nevarne za javni red in mir (Dedić 2003). Ta del zakonske določbe je Ustavno sodišče leta 1999 razveljavilo, saj je ugotovilo, da zakonodajalec za določitev tega dodatnega pogoja ni imel razloga, utemeljenega v prevladujočem in legitimnem javnem interesu, ki bi pretehtal varovano zaupanje v pravo (Dedić 2003: 57–59; Zorn 2007: 26). Poleg tega Jelka Zorn (2007a) ugotovi, da so sporne dopolnitve 40. člena dopuščale možnost arbitrarnega odločanja izvršilne oblasti in ustvarile formalno neenakost med »Slovenci« in »Neslovenci« na podlagi moralnih referenc. Zornova zaključuje z mislijo: »Politična enakost je enakost za vse ali pa je ni, kar pomeni, da sta jo ta dva odstavka uničila, še preden se je zgodil izbris. Tako je slovensko državljanstvo postalo moralna kategorija« (2007a: 25–26).

prvi odvetnik ne trudi dovolj za moj primer, da ni dovolj aktiven, potem pa sem ugotovil, da to ni bila krivda odvetnika, pač pa odvetnik sploh ni imel vpliva na to, koliko časa bo postopek pridobivanja slovenskega državljanstva trajal. Za odvetnika sem plačal 2000 mark, kar v tistih razmerah nikakor ni bilo malo denarja! Živel sem v negotovosti, cilj se je odmikal. Na sodišču je bila moja pritožba zavrnjena, tako da smo na koncu prišli do vrhovnega sodišča, kjer pa so odločili, da je vse, kar so vsa ta leta počela nižja sodišča, protizakonito in neustavno. Sicer se v tistem času sploh nisem zavedal vsega, kar je bilo povezano z izbrisom. Nekaterih stvari sem se začel zavedati šele, ko sem bil prisiljen tožiti Notranje ministrstvo. Veliko stvari tudi odvetniki niso vedeli, saj je bila slika o izbrisu in o usodah ljudi zelo različna in popolnoma neresnična, izmaličena. Nekakšno paralelno življenje.²¹ Dogajale so se stvari, ampak javnost ni o tem nič vedela.²²

Sčasoma sem ugotovil, da policisti ne hodijo prav pogosto kontrolirat k mami na dom, če res stanujem pri njej, in da se lahko prosto gibam. Leta 1997 sem se tako odselil v garsonjero in nadaljeval delo na črno. Za izbris so izvedeli tudi moji prijatelji, ampak tega niso prav dobro razumeli, saj so istočasno kovali načrte za obisk Gardalanda in podobno.²³ Izbrisa nista

²¹ Izključitev izbrisanih iz državlanskega telesa – in s tem tudi izbris njihovega družbenega statusa – bi lahko razložili z modelom obredov prehoda. Van Gennep (1960) je ločil tri faze obredov prehoda: faza ločitve (separacije), kjer so izvajani preliminarni obredi, faza marginalnosti (tranzicije), kjer so izvajani liminarni obredi, in faza priključitve (inkorporacije), kjer nastopajo postliminarni obredi (1960: 11). Stanje izbrisa se nahaja v fazi marginalnosti (tranzicije) in za osebe, ki se znajdejo v tem položaju, družbena pravila več ne veljajo. Victor Turner (1969), ki se je posvetil tej vmesni fazi med separacijo in inkorporacijo, je opazil, da je v vmesnih fazah rituala posameznik izključen iz vsakdanjega življenja in mora preživeti nekaj časa v interstrukturalnih, liminalnih okoliščinah. Značilnost statusa liminalnosti je, da ga zaznamuje ambivalentnost, saj oseba nima več kulturnih atributov preteklega stanja in še ne prevzema kulturnih značilnosti novega statusa. Liminalnost je stanje vmesnosti, človek ni ne tu in ne tam, je popotnik (Turner 1969: 81). Tako tudi Marko svoj položaj, v katerem ves čas niha med izključitvijo in priključitvijo k (novemu) družbenemu redu, opiše kot vzporedno življenje.

²² Marko se ne moti; splošna javnost o izbrisu ni bila ustrezno obveščena, saj se medijem dolgo časa to ni zdelo tema, o kateri bi bilo vredno pisati. Igor Mekina pojašnjuje, da je bila revija Mladina v začetku 90. let prejšnjega stoletja eden redkih medijev, kjer so tem pisali, pa še tja so zaradi izpostavljanja te tematike redno prihajala tudi grozilna pisma (2007: 158). Isti avtor zapiše: »Prav ta skoraj popolni slovenski molk, v katerem so bili v kršitvah združeni pravniki in razumniki, novinarji in književniki, politiki in poklicni borci za človekove pravice – je ena najbolj mračnih plati vse te mračne zgodbe« (Mekina 2007: 166).

²³ Med drugim je bila izbrisanim kršena tudi pravica odhoda iz države. Neža Kogovšek

prav dobro razumeli niti moji sestri. Oseba, ki je takrat najbolje razumela, v kakšnem stanju sem se znašel, je bila pravzaprav moja mama, pa tudi njej je vsake toliko časa zmanjkalo niti. Ljudje, ki so me obdajali, so le na pol razumeli stanje, v katerem sem bil. V sebi sem dvomil, izgubil sem identiteto.²⁴ To je grozen občutek, ki ga težko opišem z besedami. Dolgo časa sem si mislil, da si to zaslužim, glede na to, kako sem prej živel.²⁵ Opazoval sem letnice, ki so tekle mimo, jaz pa sem si počasi zaželel iti nazaj v šolo in nadoknaditi zamujeno. Čeprav sem imel izpit za avto, je bila moja vozniška zaradi izbrisa neveljavna. Nisem smel iz Ljubljane, kaj šele čez mejo, da bi šel na primer na dopust. Gibanje ni bilo normalno, ampak zelo omejeno. Nisem se mogel normalno zaposliti niti se šolati naprej.²⁶ Delal sem na črno, ko si vseskozi v negotovosti – danes si, jutri te ni.²⁷

(2010b) navaja, da ima po 13. členu Splošne deklaracije človekovih pravic vsakdo pravico zapustiti katero koli državo, vključno s svojo lastno, in se vanjo vrniti. Slednje je bilo izbrisanim največkrat onemogočeno, saj niso imeli dokumentov. Večina si jih – tako kot Marko – ni upala zapuščati države, saj so se bali, da ne bodo mogli nazaj domov (Kogovšek 2010b: 90).

²⁴ Država je mnogim posameznikom z izbrisom odvzela tudi (slovensko) nacionalno identiteto in s tem grobo posegla v osebnost posameznika. Mnogi med njimi, tudi Marko, so se namreč čutili in opredeljevali kot Slovenci. Izbrisani so bili, tako Veronika Bajt, »prisiljeni na novo ovrednotiti občutke svoje pripadnosti, saj jih je izbris proti njihovi volji opredelil kot nepripadnike slovenske nacije« (2010: 201).

²⁵ Izpostaviti je treba, da so mediji dolgo časa sodelovali pri konstrukciji izbrisanih kot državnih sovražnikov. Jelka Zorn izpostavlja povezavo med negativnim javnim mnenjem oziroma družbeno brezbriznostjo v zvezi z izbrisom ter samopodobo in dostojanstvom posameznika (2010a: 23). Podobno tudi Uršula Lipovec Čebren opozarja na to, da so »posledice izbrisa pri nekaterih vplivale na spremenjeno samopodobo, pri čemer se izbrisani pogosto počutijo manjvredne oziroma nevredne« (2007a: 68). Poudari še, da se pojavljata dve različni reakciji na izbris: pozunanjena krivda oziroma pripisovanje odgovornosti zunanjim dejavnikom in ponotranjena krivda, ki izhaja iz prepričanja, da je posameznik sam odgovoren za izbris (ibid.). V Markovem primeru lahko sklepamo, da gre za ponotranjeno krivdo, saj je izbris doživel kot obliko kazni za pretekli način življenja. Verjetno je k temu pripomoglo tudi, da so mu uradniki zavrnilo prošnjo za državljanstvo zaradi prekrškov v preteklosti, zaradi česar je dobil občutek, da slovenskega državljanstva ne dobi po lastni krivdi.

²⁶ Ker Marko po izbrisu ni smel nadaljevati šolanja, mu je bila kratena ena izmed osnovnih človekovih pravic – pravica do izobraževanja. Splošna deklaracija človekovih pravic v 26. členu namreč določa, da ima vsakdo pravico do izobraževanja na začetni stopnji, vsakomur pa mora biti splošno dostopno tudi nadaljnje šolanje (Kogovšek 2010b). Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin določa, da nikomur ne sme biti odvzeta pravica do izobraževanja (Kogovšek 2010b: 122).

²⁷ Izbrisane osebe, med njimi tudi Marko, so morale velikokrat pristati na nelegalno

Nekoč sem delal na študentsko napotnico absolventa veterine v veletrgovini za kmetijstvo, kjer so mi čez čas zaupali tudi koordiniranje skupine študentov. Direktor, ki me je klical po imenu, navedenem v napotnici, je po nesreči slišal, da me je neposredni nadrejeni poklical z mojim imenom. Začudil se je, jaz pa sem hitel pojasnjevati, da imam več imen in mi je celo vseeno, kako me kdo kliče.²⁸ Direktor me je gledal nekaj trenutkov, potem pa je rekel: »Prav, potem boš pa Viktor.« Od takrat naprej je izdajal delovne naloge na ime Viktor, jaz pa sem jih tako tudi podpisoval in vsi smo bili zadovoljni. Ko pa sem dobil začasno delovno dovoljenje za tujce in se želel zaposliti pod lastno identiteto, mi je ponudil, da bi za isto delo dobil polovico manj denarja kot prej. Kot delavec z začasnim dovoljenjem za bivanje in delo sem bil popolnoma razvrednoten in vreden pol manj kot študentje, katerih delo sem koordiniral! Tako »sodelovanje« sem zavrnil in šel drugam. Čez dva meseca so me klicali, naj se vrnem in da mi bodo pošteno plačali, ampak jaz sem takrat že delal pri drugi firmi za boljše plačilo in ponudbo sem zavrnil. Takih in podobnih izkušenj sem doživel kar nekaj. Pri praktičnih zadevah sem se vedno dobro znašel, psihične travme so pa druga zgodba. Seveda pa brez formalne zaposlitve ne moreš dobiti kreditov in podobnega. Nisem si mogel ustvariti normalnega družinskega življenja. Ko sem puncu povedal za izbris, je pokazala prve pomisleke, da bi še bila z mano, in mi dejala, da nisem »perspektiven«. Počutil sem se, kot da bi me pustila. Izbris je bil takrat najobčutljivejša točka mojega življenja, in če zavrne to, sem se počutil, kot da

delo, ker jim je bila legalna zaposlitev onemogočena. O problematičnosti dela na črno piše Sara Pistotnik (2010), ki ugotavlja, da so te osebe popolnoma brez pravic, ki izhajajo iz delovnega razmerja. Na eni strani namreč živijo v strahu zaradi morebitnih sankcij oblasti, na drugi strani pa v negotovosti zaradi potencialnega neizpolnjevanja obljub oziroma izkoriščanja delodajalca (Pistotnik 2010: 71).

²⁸ Izbris je posameznike pravzaprav silil v različne strategije preživetja, lastne kreativne prakse, o katerih pripoveduje tudi Marko. V teh strategijah preživetja pride do izraza Markova iznajdljivost v sistemu, ki ga je izločil. Sara Pistotnik izpostavlja, da »osebe, ki se znajdejo zunaj administrativno predvidenih rešitev, kljub vsem preprekam v mnogih primerih vztrajno iščejo možnosti za funkcioniranje znotraj sistema. Ob tem ne le opozarjajo na absurde, ki se v njem pojavljajo, ampak s svojimi kreativnimi pristopi in skupki praks, organizirano ali individualno, pomembno prispevajo k dinamiki družbene ureditve, mestoma k njenemu odpiranju« (2010: 62). Markove prakse odkrivajo tudi naravo identitenih procesov in razkrivajo identiteto kot »produkt diskurzivnih praks« (Muršič 1997: 226). S tem preidemo od dojemanja identitete kot eksistencialističnega pojma k ugotovitvi o obstoju identitete »v kontekstu opozicij in odvisnosti« (ibid.). Identitete se gradijo skozi igre diskurza, zato jih lahko razumemo kot »označevalske komplekse, ki kot taki le začasno umeščajo subjekte v konkretni diskurzivni prostor, to pa pomeni, da je vsak posameznik na neki način produkt diskurzivnih praks« (ibid.).

zavrne največji del mene v tistem trenutku. Ampak v bistvu ji ne morem zameriti, saj je bilo res tako. V resnici ne vem, če je bil to pravi razlog ali le izgovor, ampak jaz sem takrat to vzel smrtno resno. Država je pri meni pravzaprav odigrala nekakšno vlogo očeta. Če sem želel dobiti nazaj državljanstvo, sem se moral zresniti, ali pa bi ostal brez.

Med izbrisom so mi bile onemogočene – poleg že naštetih – povsem banalne stvari, na katere človek niti pomisli ne. Na primer, če sem si želel urediti mesečno vozovnico za avtobus, sem potreboval osebno izkaznico. Za nekaj, kar je drugim ljudem pripadalo in bilo samoumevno, sem jaz uprizarjal prave drame. Na okencu je uslužbenka od mene zahtevala osebno izkaznico.

»Ja, kje pa naj jo nosim? A je kaj narobe?« sem odvrnil in pokazal na čisto kratke tekaške hlače brez žepov, ki sem si jih namenoma oblekel.

»Veste, tukaj imamo cel kup takih, ker je zraven Prehodni dom za tujce,« mi je odgovorila zaposlena za okencem.

»Gospa, a vam jaz zgledam tak?«

»No, saj vi pa res ne. Mogoče pa lahko pri vas naredimo izjemo.«

Pa je šlo skozi. To se danes mogoče sliši smešno, meni pa je takrat pošteno razbijalo srce! V raznih situacijah sem zaradi svojega videza bolje prišel skozi. Po videzu so me ljudje avtomatično jemali kot Slovenca – skladalo se je s stereotipno podobo Slovenca, bolj kot s podobo južnjaka. Nihče sploh pomislil ni, da bi lahko bil tujec. Bistvena prednost je bil tudi jezik. Za tistega, ki je sestavil komaj dva stavka v slovenščini, pa je druga pesem.²⁹ Ko sem se želel včlaniti v knjižnico, sem rekel mami, naj ona pokliče v knjižnico, da bi se včlanila, jaz pa naj bi zanjo nosil knjige. Po telefonu se je dogovorila in šla sva se včlanit. Knjižničarka je verjetno mislila, da bo prišla mama z majhnim fantičkom, prišla pa je s 27 let starim dedcem! Meni je bilo tako nerodno, da bi se najraje vdrl v tla. Pa še priimka sva imela različna; jaz očetovega, mama pa od tretje poroke – in sem dobil spet drugo identiteto. Na knjižnični izkaznici sem bil znova preimenovan. Knjižničarka je zapisala priimek moje mame in moje ime na

²⁹ Slovenska nacionalna identiteta se je gradila in utemeljevala na jeziku. Eden od razlogov je, da smo se na podlagi jezika »Slovenci« ločili od preostalih »Jugoslovanov«. Ob odcepitvi je postal jezik pomemben element, po katerem smo se razlikovali od drugih, zaradi česar so bili negovorci slovenskega jezika avtomatično dojeti kot tujci. Brankica Petković premišlja, da je jezik igral nezanemarljivo vlogo tudi v pravnih postopkih, kjer se je neznanje slovenskega jezika pojavilo kot hendikep (2010: 219–220). Poleg tega Marko izpostavlja tudi rasno dimenzijo, ko reče, da se je po videzu skladal s podobo Slovenca in zato imel več možnosti, da o njegovi »slovenskosti« niso podvomili.

izkaznico. Kasneje sem svoj priimek spremenil in prevzel babičin dekliški priimek, ker nisem želel imeti ne z eno ne z drugo družino nič.

Prav tako nisem mogel obiskati zdravnika, ker nisem imel zdravstvene izkaznice.³⁰ Enkrat, ko sem si zvil gleženj, mi jo je posodil prijatelj.³¹ Dvakrat so mi operirali tur na obrazu ter enkrat na zadnjici. Nekoč so mi morali odstraniti tudi trske iz očesa. Tako sem si, ko je bila nuja, sposojal izkaznice od sorodnikov, prijateljev ali sodelavcev, ki niso imeli nič proti. Ljudje takrat in v sistemu socialističnega zdravstva niso bili tako navezani na svoje knjižice in posojanje ni bil problem, ljudi ni bilo treba dvakrat vprašati zanjo. Le zapomniti sem si moral veliko podatkov, igrati sem moral, da sem nekdo drug.

Ko so mi morali operativno odstraniti tur na obrazu, sem načrtno čakal vikend, da sem lahko šel na urgenco, saj v zdravstvenem domu ne moreš zakriti identitete, ker te zdravniki poznajo in se ne da blefirati. Potem pa sem na urgenci naletel na znanko, ki je bila tam zaposlena. Prepoznala me je in videla, da sem tam pod tujo identiteto, vendar ni nič rekla. Meni pa je srce razbijalo kot noro, ravno ko so me dajali pod narkozo. Vprašali so me, če se v redu počutim, ker sem imel strašno visok pulz, in seveda sem zagotovil, da je vse v najlepšem redu. V resnici pa sem se tresel od strahu, da me ne razkrije. Poseg je bil urgenten in niti pomisliti si ne upam, kaj bi se lahko zgodilo, če ga ne bi opravili, ali še huje, če bi poklicali policijo. Ko so mi operirali tur na zadnjici, sem stroške posega plačal sam.

Kakšnih drugih večjih zdravstvenih težav takrat, hvala bogu, nisem imel. Kadar sem potreboval zdravila, sem si jih kupil z denarjem. Tudi k zobozdravniku sem hodil na gotovino. Za zdravnike in zdravila sem porabil kar nekaj denarja. Če nič drugega, sem se v tistem obdobju naučil živeti brez kreditov, saj si denarja nisem upal sposojati, bankomat pa sem začel dobro uporabljati šele leta 2002, ko sem dobil državljanstvo. Vedno sem moral imeti zlato rezervo, misliti sem moral na to, če se mi kaj zgodi, če bom moral k zdravniku, zobozdravniku ali kaj podobnega.³² Sicer pa sem

³⁰ Ena izmed najbolj problematičnih posledic izbrisa iz Registra stalnega prebivalstva je odvzem pravice do dostopa do zdravstvene oskrbe. Kot navaja Neža Kogovšek, je bil dostop do zdravstvenih storitev za izbrisane brez zdravstvenega zavarovanja mogoč samo ob plačilu, kar pomeni, da so bili finančno šibki izbrisani v slabšem položaju od tistih, ki so si lahko privoščili plačevanje zdravstvenih storitev in zdravil (2010b: 129).

³¹ Mnogi izbrisani, med njimi tudi Marko, si niso mogli privoščiti plačevanja zdravstvenih uslug, zato so bili prisiljeni razviti drugačne strategije vstopa v zdravstveni sistem. Uršula Lipovec Čebren je mnenja, da so nekateri pristali na zamenjavo identitete, saj so v zdravstvene domove vstopali z zdravstveno izkaznico sorodnikov ali prijateljev (2010: 183).

³² Izbrisanim so bile odvzete pravica do uveljavljanja ekonomskih pravic in pravice iz

bil mlad, zdrav, samski, z velikim zaledjem. Za svojo rit ni težko skrbeti. Veliko slabše so jo odnesle družine z otroki.

Ko sem leta 1999 in 2000 urejalčasne statute, so nam olajšali vsaj to, da nismo potrebovali potnih listov.³³ Zopet sem naletel na isto gospo, ki je pred leti od mene želela srbski potni list. Ampak od takrat je minilo že dosti časa, zato sem ji mirno v obraz povedal vse, kar mi je ležalo na duši. Rekel sem ji, da kakršen koli status razen državljanstva zame ne pomeni nič. Ko sem dobil dovoljenje za začasno bivališče, so mi dali tisto roza bančno kartico, za tujce, brez limitov. Dovoljenja za stalno bivanje, za kar pri vsej stvari pravzaprav gre, nisem dobil. Postopek za stalno bivanje je bil tudi še v teku, ko sem že dobil državljanstvo.

Včlanil sem se tudi v Helsinški monitor.³⁴ Na vabilo predsednice Helsinškega monitorja Neve Miklavčič Predan sem se takrat udeležil tiskovne konference o izbrisanih. Trije izbrisani smo takrat povedali svojo zgodbo. Še danes ne vem, ali je to naključje, ampak tri mesece po tisti tiskovni konferenci sem dobil državljanstvo. Veliko sem razmišljal o tem, kaj bom storil, ko dobim status. Nato pa me je nekega dne leta 2002 poklical odvetnik in rekel, naj pridem podpisat papirje.³⁵ Prišel sem k

socialne varnosti. Kot poudarja Neža Kogovšek, je država breme preživetja prevabila na ramena žrtev izbrisa. Država ima za svoje državljanke, ki se znajdejo v stiski, urejene mehanizme pomoči (na primer nadomestilo za brezposelnost, kritje obveznega zdravstvenega zavarovanja v primeru brezposelnosti), ki pa izbrisanim osebam, izključenim iz državlanskega telesa, niso bili dosegljivi (2010b: 121). Edino, kar je preostalo izbrisanim osebam je bilo, da so si – tako kot Marko – varnost zagotovile z lastnimi sredstvi.

³³ Glede zakonodaje o urejanju pravnega statusa v Republiki Sloveniji Sara Pistotnik (2010) razlaga, da je bila edina pot, po kateri so izbrisane osebe lahko urejale odvzeti pravni status do leta 1999, zakonodaja, vezana na Zakon o tujcih ter Zakon o zaposlovanju tujcev, kar je oteževalo urejanje pravnega statusa tudi Marku. Leta 1999 so slovenske oblasti sprejele Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic bivše SFRJ v Republiki Sloveniji (ZUSDDD), ki je izbrisanim in državljanom drugih republik nekdanje Jugoslavije, ki so v državi ob osamosvojitvi živeli na podlagi drugih statusov, omogočil pridobivanje dovoljenja za stalno bivanje pod olajšanimi pogoji. Zakon ZUSDDD je omogočil urejanje statusa izbrisanim brez potnega lista druge države; zadostovalo je, da so upravni organi še naprej predvidevali njihovo državljanstvo, četudi zanj ni bilo dokazil (Pistotnik 2010: 72–73).

³⁴ Helsinški monitor, v katerega se je Marko včlanil, je bil leta 1994 prva in tudi edina nevladna organizacija, ki se je v začetku aktivno ukvarjala s problemom izbrisa. Nacionalne podružnice Amnesty International v tistem obdobju sploh niso želele komentirati dogajanja.

³⁵ Marko je leta 2002 državljanstvo pridobil na podlagi 13. člena Zakona o državljanstvu. Ta člen določa, da lahko, čeprav ne izpolnjuje vseh pogojev iz 10. člena tega zakona, »z naturalizacijo pridobi državljanstvo Republike Slovenije oseba, ki je že stara 18 let, če to koristi državi zaradi znanstvenih, gospodarskih, kulturnih, nacionalnih ali podobnih

njemu, podpisal papirje in to je bilo vse. Kot polit cucek sem odšel, čisto razočaran – kje je kakšen ognjemet? Odvetnika sem tudi takoj vprašal, če je kakšna možnost, da tožimo naprej, pa me je zavrnil, češ da sem že dobil, kar sem želel, saj zdaj imam državljanstvo, kaj bi vendar še rad.³⁶ Želel sem tožiti še za vse krivice, ki so se mi dogajale vmes, pa se odvetnik ni pustil prepričati. Pozanimal sem se tudi pri Čeferinu, vendar ni bil nihče navdušen, da bi se boril z državo. Še zdaj povprečen Slovenec nima pojma o izbrisu. Nekaj let nazaj pa še manj. Po prepričevanju so se advokati z mojim predlogom sicer strinjali, vendar bi takrat moral plačati 700.000 tolarjev, rezultat je bil pa čisto nejasen. Ker sem bil takrat brez službe, se v tožbe nisem puščal.

V času prizadevanja, da bi se Slovenija vključila v Evropsko unijo,³⁷ ko je bilo treba urediti določene stvari znotraj države, sem začel upati, da bi se morda izbris začel kolektivno urejati. Upal pa sem, da bomo skupinsko kaj dosegli z drugimi izbrisanimi.³⁸ A se na področju izbrisa ni rešilo nič.

razlogov» (ZDRS 1991). To je torej pomenilo, da je bilo v interesu države, da so Marku podelili državljanstvo. Zanimivo je, da je Marko nepričakovano dobil državljanstvo le tri mesece po javnem nastopu na konferenci Helsinškega monitorja o izbrisanih, čeprav si ga je pred tem kar 9 let neuspešno prizadeval pridobiti.

³⁶ Odvetniki niso želeli pomagati Marku pri tožbi proti državi za vse krivice, ki so se mu zgodile v času izbrisa. Verjetno jim je bilo takrat jasno, zakaj so mu odrekli pomoč – kakor Marko zdaj tudi sam spoznava, bi bilo težko vložiti tožbo proti državi, ko pa je ravno država tista, ki mu je »dobrodušno« podelila slovensko državljanstvo po izredni poti.

³⁷ Evropska unija je Sloveniji pred vstopom postavila tudi zahtevo po ureditvi statusa izbrisanih, o čemer piše Jelka Zorn, ki zapiše, da je leta 1998 slovensko Ministrstvo za notranje zadeve obiskala delegacija Evropske unije, ki je zahtevala, da Slovenija uredi status državljanov drugih držav naslednic nekdanje Jugoslavije, ki živijo v Republiki Sloveniji z neurejenim statusom (2003b: 142). Markova pričakovanja, tako kot tudi pričakovanja mnogih izbrisanih, da se bo položaj izbrisanih oseb v Sloveniji uredil z vstopom v Evropsko unijo, niso bila izpolnjena. Zahteve Evropske komisije so bile postavljene predvsem na ravni premikov v zakonodaji, s čimer bi se začele odpravljati posledice izbrisa, in ne na ravni dejanske ureditve problema. Tudi kasneje Evropska komisija ni naredila ničesar za reševanje problema izbrisanih oseb. Evropski komisar za pravosodje, svobodo in varnost je v začetku leta 2007 pojasnil, »da je vprašanje izbrisanih stvar nacionalne zakonodaje in da Evropska komisija ni pristojna, da bi posredovala pri slovenski vladi« (Zorn in Lipovec Čebren 2007: 12).

³⁸ Izbrisani se dolga leta niso zavedali, da je problem izbrisa širši problem, temveč so ga jemali osebno. Tak odnos države do izbrisanih je tedaj »vplival na (ne)zmožnost njihove politične subjektivizacije; šele desetletje po izbrisu so se prizadeti v javnosti pojavili kot zagovorniki lastnih pravic in so se za njih začeli boriti kolektivno« (Zorn 2003a: 86). Ker so bili sami proti državi v večini primerov nemočni, je Marku in drugim izbrisanim skupen boj pomenil novo upanje za rešitev problema.

Evropska unija je še večja kot Jugoslavija in v njej se še bolj vse zgubi. Danes, po toliko letih, lahko rečem, da sem bolj zrel kot takrat in sem se tudi odpovedal vsaki misli na odškodnino. Ko sem se odločil, da ne bom ničesar zahteval, mi je bilo lažje. S tem se ne želim in nočem ukvarjati vse življenje. Nekateri se bodo, seveda, a s tem si bodo uničili življenje ali pa zdravje, jaz pa si tega ne želim. Meni je izbris na neki način rešil življenje. Vem na primer za prijatelje iz obdobja mladosti, ki danes niso več živi. Kar se je dalo dobrega, sem iz tega potegnil – in to je to.³⁹ Danes mi gre dobro, celo odlično! Po tem, ko sem dobil državljanstvo, sem se prijavil na Zavod za zaposlovanje in naredil poklicno strojno, kasneje še na lastne stroške srednjo tehnično šolo. Opravljal sem računalniške tečaje, pridobil sem licenco za učitelja vožnje. Željo imam nadaljevati šolanje in se vpisati na fakulteto, ampak trenutno rabim malo predaha od šole.

Lani sem se včlanil v društvo izbrisanih.⁴⁰ To sem naredil zaradi solidarnosti do drugih in zato, da ne bodo govorili, da so to samo vojaki JLA,⁴¹

³⁹ Marko danes na svojo zgodbo in življenjsko pot, ki je bila zaradi posledic izbrisa verjetno precej drugačna, kot bi bila sicer, ne gleda tako tragično. Zdi se, da na stvari, ki so se mu zaradi izbrisa zgodile, gleda celo dokaj pozitivno. Zelo resne dogodke in okoliščine opisuje komično. Na neki način lahko tako vedenje dojamemo kot obrambni mehanizem pred stvarmi, ki so za posameznika neprijetne, kot nekakšno kompenzacijo, saj neuspehe pri pridobivanju državljanstva kompenzira z uspehi v strategijah preživetja. Kakor na koncu tudi sam pove – bolj ko so te stvari oddaljene, lažje je o njih govoriti.

⁴⁰ Večina izbrisanih se v prvih letih po izbrisu ni prav dobro zavedala razsežnosti izbrisa, saj se v javnosti o tem ni veliko govorilo. Težave, povezane z izbrisom, so reševali individualno. Kasneje, ko so se začeli zavedati, da se izbris ni zgodil samo njim, ampak je problem širši, so se začeli združevati, tudi v Društvu izbrisanih prebivalcev Slovenije. Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije (DIPS) je bilo ustanovljeno februarja leta 2002, njegovi člani so s pomočjo Matevža Krivica, nekdanjega ustavnega sodnika, kot kolektiv zahtevali popravo krivic izbrisanim. Leta 2005 je bila ustanovljena tudi Civilna iniciativa izbrisanih aktivistov (CIIA). Obe organizaciji je ustanovil Aleksandar Todorović, eden od izbrisanih, ki je prvi vidneje opozoril na izbris – tudi z desetdnevno gladovno stavko novembra 2001 (Zdravković 2010: 257). O zgodovini (političnega) boja za pravice izbrisanih in samoorganizacije izbrisanih Lana Zdravković navaja, da so se kmalu začele nakazovati različne vizije glede metodologije delovanja in boja izbrisanih: »Po eni strani se je uveljavila pravna pot, ki se je zavzemala predvsem za ureditev problema izbrisa na pravno-formalni način, na drugi strani pa politična pot, ki je vključevala predvsem ohranjanje vidnosti problema skozi različne manifestacije, akcije, provokacije in soočenja. Po odstopu iz društva DIPS /.../ je Aleksandar Todorović ustanovil društvo CIIA, ki se usmerja predvsem v politični boj« (2010: 260).

⁴¹ V javnosti je dolga leta prevladovalo mnenje, da je večina izbrisanih nekdanjih častnikov JLA oziroma agresorjev, ki si ne zaslužijo slovenskega državljanstva. Tako mnenje so spodbujali predvsem desničarski politiki s svojimi izjavami in mediji, ki so jih nekritično povzemali. Kot piše nekdanji novinar Mladine Igor Mekina, so nekdanji

ker vem, koliko je med izbrisanimi osebami žensk in otrok.⁴² Ujezile so me izjave Jelinčiča ali pa Grimsa in drugih politikov, ker so stvar predstavljali tako, da so po osamosvojitvi vsem ljudem dali možnost, da si pridobijo državljanstvo, izbrisanim pa so potem metali v obraz, češ, zakaj si pa takrat niste uredili statusa. Ljudje ne razumejo, da pri vsem tem ne gre za državljanstvo. Nekateri ga sploh nočejo. Pri vsem skupaj gre v bistvu za pravice, ki izhajajo iz pravice do stalnega bivanja.⁴³ To politiki in mediji nalašč mešajo in manipulirajo z ljudmi.⁴⁴ Po njihovo, če si nisi uredil državljanstva, si bil pa okupator. Slovenci si to želijo verjeti, saj se jim s tem ne da ukvarjati. Te stvari se niso dogajale Angležem, Italijanom ali Nemcem. To se je dogajalo »jugovičem«!⁴⁵

oficirji JLA predstavljali manjši del skupine izbrisanih, le okoli 2,5 odstotka. Igor Mekina je ta delež izračunal na osnovi prvotne ocene števila izbrisanih, ko naj bi jih bilo 18.305; glede na to, da je danes obveljala višja številka, je delež nekdanjih oficirjev JLA še manjši (2007: 162).

⁴² Tragična posledica izbrisa je bila, da ob rojstvu mnogi otroci izbrisanih niso pridobili državljanstva in so bili avtomatično apatridi oziroma osebe brez državljanstva. Jasminka Dedić izpostavlja, da so s tem, ko otrok izbrisanih niso vpisali v matično knjigo, kršili 7. člen Konvencije o otrokovih pravicah, ki pravi, da mora biti otrok takoj po rojstvu vpisan v rojstno matično knjigo in ima od rojstva pravico do imena, pravico pridobiti državljanstvo in po možnosti pravico, da pozna svoje starše in da ti skrbijo zanj (2003: 34).

⁴³ Marko izpostavi, da gre pri izbrisu pravzaprav za to, da je bilo izbrisanim odvzeto stalno prebivališče – to je pravica, ki so jo že imeli. Izbrisanim je bil ta status odvzet, ker niso zaprosili za slovensko državljanstvo ali pa je bila njihova prošnja zavrnjena. Treba je poudariti, kot piše Jasminka Dedić, da jim je bil »njihov prejšnji status odvzet brez kakršnega koli objektivnega ali legitimnega razloga« (2003: 55). Država je status stalnega prebivalca pogojila z na novo pridobljenim državljanstvom, za kar pa dejansko ni imela pravno-formalne podlage. Lana Zdravković opozarja, da »četudi je oblast glede tega dolga leta zavajala javnost z zgodbami o »kalkuliranju«, »prebrisanosti« in »nelojalnosti«, je jasno, da nepridobitev (iz katerega koli razloga) državljanstva nove države ne bi smela pomeniti odvzema (že pridobljenega oziroma urejenega) statusa stalnega bivanja« (2010: 253).

⁴⁴ V medijih velikokrat tečejo debate o tem, da si izbrisane osebe niso želele urediti državljanstva, ki jim je bilo ponujeno, ob tem pa udeleženci debat pozabljajo, da mnogi sploh niso želeli slovenskega državljanstva, kar je bila njihova pravica. V Republiki Sloveniji so želeli le stalno bivanje, ki so ga že imeli, in pravice, ki iz njega izhajajo.

⁴⁵ Izbris je doletel le državljane nekdanje Jugoslavije, medtem ko so državljani drugih držav svoj status tudi v samostojni Republiki Sloveniji obdržali. Jelka Zorn na tem mestu izpostavi povezavo z razizmom, saj je bilo področje nekdanje Jugoslavije »v javnem diskurzu transformirano na Balkan, ki naj bi predstavljal področje nasilja, primitivnosti, neracionalnosti itd., od katerega naj bi se Slovenija radikalno razlikovala, saj naj bi spadala v evropsko kulturno področje, sinonim za demokracijo in spoštovanje človekovih pravic« (2003a: 99). Veljalo je torej prepričanje, da Slovenija sodi v Evropo, vendar pa mora, kdor hoče v Evropo, zapustiti Balkan, saj sta Evropa in Balkan nezdružljiva

Nedavno sem bil na razgovoru za novo službo in pogovor je nanesel tudi na delovne izkušnje v času, ko sem bil izbrisan. Da si oseba, s katero sem se pogovarjal, ne bi mislila, da lažem, sem povedal, da sem delal na črno. Ko me je vprašal, zakaj, sem mu to tudi povedal. Odziv direktorja ni bil negativen, malce je bil radoveden, ampak sva po približno petih stavkih to temo zaključila. Sicer mi je bilo malo neprijetno govoriti o tem, ampak ker je bilo veliko na kocki, sem s tem suvereno opravil. Že dolgo imam urejeno življenje, ampak tega, da sem bil kot mulc problematičen, mi ni težko povedati. Bila je kriza, ker je bilo vedno nekaj skritega in potlačenega. Bolj ko je to za mano, laže je o teh stvareh govoriti.

Poleg vsega je to tudi medijska storija in krivda visi tudi na njih. V medijih gre za populizem, le povzemajo govor desničarskih politikov in iz medijev ne moreš dobiti realne slike. Še danes od politikov slišiš govore, da so bili izbrisani okupatorji na barikadah, mediji pa to le povzemajo. Država ne upošteva mednarodne konvencije o človekovih pravicah. Ne moreš dobiti jasne slike, kaj se je dogajalo in kaj se dogaja, ljudje namreč še danes živijo brez vsakega statusa, kot sem živel jaz, kot apatrid – brezdomovinec.

– državljani nekdanje Jugoslavije so tako postali posebna kategorija ljudi, popolnoma drugačna od »Slovencev«, ki se je je treba znebiti, če želimo v novi državi vzpostaviti idealno slovensko družbo (Zorn 2003a: 99–100).

SEM TU, PA VENDAR ME NI

Avtorici: Anja Simončič in Ana Mezga

Kdo sem jaz? Megla. Kje sem? Sem tu v Sloveniji? Ali sem res tu? Megla. Kako gosta je ta megla! Mah, saj sem tu že več kot 25 let, a mnogi to zanikajo. Izbris in jaz sva trčila skupaj po neki čudni logiki.⁴⁶ Skupaj sva že 19. leto in nič ne kaže na to, da bi se kaj kmalu razšla.⁴⁷ Megla! Izbris je moja megla. Vsak moj jasen dan spremeni v nejasno zgodbo, polno zapletov in skrbi. Srečni trenutki postanejo zabrisani. Kot megla! Vse je megleno! Želim najti smisel v tem svojem meglenem življenju, zato vam bom povedala svojo zgodbo.

Otroška leta so minila hitro in brez skrbi, kar naenkrat sem imela 14 let. Po končani osnovni šoli sem se iz rodne Čakovca preselila v Slovenijo. Čakovec je bil blizu, takoj čez mejo. Vse skupaj je bilo precej preprosto. Sestra je rabila pomoč pri varstvu otroka in jaz sem se podala v Ljubljano. Sestra je popoldne delala, jaz sem skrbela za njeno punčko. Prijavila me je kot stalno stanovalko in mi uredila osebne dokumente. Tako sta bila moja prva osebna izkaznica in pasuš narejena v Sloveniji. Imela sem tudi jugoslovanski pasuš s stalnim prebivališčem v Sloveniji. Dokumentov, kolikor

⁴⁶ Po podatkih Statističnega urada Slovenije iz leta 2003 je približno 10 odstotkov prebivalstva Slovenije priseljencev iz delov nekdanje Jugoslavije (Kržišnik Bukić 2003). Mnogi med njimi so se v Slovenijo priselili v obdobju med 1960 in 1985. To je tudi čas, ko se je Ana pri štirinajstih preselila v Slovenijo. Priseljenci so po slovenski osamosvojitvi pogosto postali tarča nacionalizma, ki se je kazal tudi skozi izbris iz Registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije. Te osebe imenujemo izbrisani in Ana je ena izmed njih.

⁴⁷ Anin dvom, da se bosta z izbrisom »kaj kmalu razšla«, lahko analiziramo z dveh vidikov. Prvi se nanaša na skoraj dvajsetletni boj izbrisanih za povrnitev odvzetih pravic, ki je približno polovici izbrisanih omogočil povrnitev odvzetega statusa stalnega prebivalca, vsem preostalim, med njimi tudi Ani, pa ta status še vedno ni bil povrnjen. Drugi vidik pa se navezuje na Anino identiteto. Spomini, ki se nanašajo na travmatičen dogodek ali okoliščine, so drugačni od običajnih spominov, saj se vtisnejo v dolgotrajni spomin (Yogesh in Joshi 2010: 48). Travmatični dogodki lahko različno vplivajo na našo identiteto, kot lahko zasledimo tudi v zgodbah internirancev v nacistična in koncentracijska taborišča (Jezernik 1993). V tem kontekstu Božidar Jezernik zapiše, da je identiteta močno povezana z okoliščinami, ki jim je določena oseba izpostavljena. Pri tem lahko oseba prevzame različne vloge začasno (dokler posamezne okoliščine obstajajo) ali pa ta vloga prerase v del identitete (ibid.). Ana se sama identificira kot izbrisana oseba, iz njenih besed je tudi očitno, da je ponotranjila izbris in njegove posledice. Izbris je tako del Anine identitete, pri čemer lahko predpostavljamo, da gre za del identitete, ki bo trajno prisoten.

hočeš! Sestra mi je priskrbela delo v Mladinski knjigi in čez nekaj časa sem si zaželela malo miru in svobode. Pa sem si najela svojo sobico, ki sem si jo delila še z eno punco. Hitro me je pot prinesla v gostinstvo. Saj veste, mlad in sposoben človek, kaj ne bi delal? Delati mi nikoli ni bil problem.

Dnevi so tekli brez težav. Nato me le doleti. Ljubezen. Ah, ta ljubezen! Ta ljubezen mi je dala prvega otroka. Hčerko. Bila sem zadovoljna, življenje je bilo lepo. Bila sem samohranilka, ampak mi ni nič falilo. Ko je bila hči stara 9 let, sem dobila še sina. To je bilo ravno malo po osamosvojitvi, leta 1992. Bila sem na porodniški, pa sem šla z otrokoma nazaj dol, k mami in očetu. Vsak mesec sem se odpravila v Ljubljano po plačo v hotel, v katerem sem takrat delala. Takrat ni bilo tako, da bi vsak z bančno kartico mahal okoli, ko bi plača prišla. Pot v Ljubljano vsak mesec mi ni bila odveč. Ah, kje! Bila sem mlada, živeli smo ob meji, zakaj ne bi vsake toliko šla pogledat, če v Ljubljani še vse stoji? Ko bi le vedela. V Ljubljani seveda ni bilo vse v redu! To je bilo maja 1993, ko mi je tekel osmi mesec porodniške. Ko sem prišla v hotel, so mi rekli, da nimajo ničesar zame. »Kako ne! Kaj pa plača?« sem vprašala. Pa so mi povedali, da meni nič ne pripada in da tam nimam kaj iskati.⁴⁸

Zmešana, kot v nekem čudnem svetu, sem se odpravila do svojega stanovanja, ampak ga nisem mogla odkleniti. Zamenjana ključavnica! Zakaj? Vse, kar mi je ostalo, so bile cote, ki so visele z mene.⁴⁹ Bilo je kot sredi nočne more, ko ne razumeš, kaj se dogaja, in se ne moreš

⁴⁸ Ani so prekinili plačevanje nadomestila za porodniški dopust zaradi izbrisa. Iz polnopravnega državljana v nekdani Jugoslaviji je po izbrisu ostala brez pravnega statusa v Sloveniji – odvzete so ji bile socialne, ekonomske, politične in osnovne človekove pravice (Zorn 2009: 281). Z izbrisom je Ana postala »drugi«. Ustvarjanje »drugega«, ki je inferioren »nam«, je prisotno skozi celotno zgodovino. Že Herodot piše o barbar-skih, živalskih in inferiornih »drugih« ter s tem misli Afričane (Battle in Wells 2006: 18). Ustvarjanje »drugega« je potrebno za prepoznavanje oziroma identifikacijo sebe, vendar je vprašanje, zakaj in kdaj postane »drugi« inferioren, še več, sovražen. Pogled v zgodovino Evrope nam pokaže, da je »drugi« skoraj v vseh primerih »naš« sovražnik. »Drugi« so pogosto izpostavljeni sovražnemu govoru, psihičnemu in fizičnemu nasilju, stereotipiziranju, izkoriščanju, kršene so jim človekove pravice, v najhujših primerih celo pravica do življenja.

⁴⁹ Ana je živela v stanovanju, ki je bilo last hotela, v katerem je delala. Po izbrisu iz Registra stalnega prebivalstva so Ani, ki ni več imela pravnega statusa v Sloveniji, ukinili delovno razmerje, poleg tega pa so ji brez obvestila odvzeli tudi pravico do bivanja v stanovanju, v katerem je živela z otrokoma. Čeprav je Ana v stanovanju imela vse premoženje in osebne stvari, v obnovo stanovanja pa vložila lastna finančna sredstva, ji uprava hotela ni več dovolila vstopa vanj.

zbuditi.⁵⁰ Rekla sem si: »Oče! Oče je bil dober in pameten mož. On mi bo pomagal.« Poklicala sem ga in on mi je rekel: »Ana, pojdi najprej do kakega odvetnika in na urad varuha človekovih pravic.« Seveda, kako se jaz nisem tega spomnila? Nato se polna upanja odpravim po nasvet v različne urade, kjer izvem, da ni več nobene možnosti.⁵¹ Nobene možnosti za kaj? Za plačo, za stanovanje? Kaj mi ti ljudje govorijo? Ne razumem! Pa le pristopi do mene neka gospa in mi reče: »Odvetnika si lahko dobite, vendar ...« Jaz takoj pomislim: »Vendar? Zakaj se mora vedno prikrasti ta prekleti vendar?« Gospa je potem povedala, kaj pomeni ta vendar, in rekla: »To bo dolg proces.« Dolg proces. Dolg proces za kaj? Da ugotovim, kaj se je zgodilo? Mi nihče ne zna povedati? Dolg proces! To gotovo pomeni veliko denarja.⁵² Denarja mi je vedno manjkalo, ampak sem bila kljub

⁵⁰ Tako kot drugi izbrisani, ki niso bili obveščeni o izbrisu (Gregorčič 2007: 81), tudi Ana ni bila informirana o njem, zato ni razumela razlogov in razsežnosti problema. Postavlja pa se vprašanje, do katere mere je bilo prikrivanje izbriisa prizadetim in javnosti načrtovano. Kot dokazujejo raziskave, državni akterji za ohranitev moči pogosto uporabljajo prikrivanje. Cenzura je inkorporirana v delovanje državnih služb in predstavlja zaščito pred javnimi mediji (Splichal 2005: 123–152). Bentham je že leta 1791 zapisal: »Zakaj naj bi se skrivali, če nas ni strah, da bi nas videli? /.../ Sum misli, da je videl zločin, kjer zazna tajnost, in se redko zmoti« (2005 [1791]: 582). Je mogoče prikrivanje interpretirati kot posledico »slabe vesti«? Ali lahko govorimo o potrebi po tajnosti za zaščito širše množice oz. interesov države, kot tajne dokumente definira diplomacija (Splichal 2005: 123–152)? Slednje bi v primeru izbriisa težko držalo, saj je prikrivanje škodilo ne le izbrisanim in vsem državljanom Slovenije, temveč tudi ugledu Slovenije v mednarodni skupnosti.

⁵¹ Ana se ne spominja natančno, kam se je obrnila po pomoč in kdo ji je povedal, da nima nobene možnosti za ureditev statusa v Sloveniji. Raziskovalci ugotavljajo, da se nekatere osebe po travmatičnih dogodkih ne spominjajo ničesar (amnezija) ali pa so njihovi spomini zelo nejasni (nemogoče je na osnovni osebnih spominov oblikovati zgodbo kot celoto), lahko pa je spomin osebe na travmatičen dogodek popolnoma jase in celo veliko bolj natančen kot spomin na običajne dogodke (Yogesh in Joshi 2010: 47–53). V Aninem primeru bi lahko rekli, da gre za kombinacijo odzivov: določenih travmatičnih dogodkov se le nejasno spominja, na druge dogodke pa je ohranila zelo natančen spomin.

⁵² Zanimivo je, da je Ana izjavo, da bo reševanje njenega problema pomenilo »dolg proces«, takoj prevedla v »drag« proces, kar se iz izkušenj drugih izbrisanih kaže kot utemeljeno. Če poskušamo hipotetično ugotoviti, koliko denarja bi Ana porabila za odvetnike in sodne postopke, v katere se ni nikoli spustila, bi lahko pri izračunu uporabili naslednje podatke: po veljavni tarifi lahko odvetnik za uro dela zaračuna 47 evrov bruto, pri čemer moramo upoštevati, da so cene običajno še veliko višje. Tem stroškom moramo prišteti še mnoga plačila za odvetniške storitve, ki se nabirajo med sodnim postopkom, ki je običajno dolgotrajen. Če se vrnemo v čas, ko je Ana razmišljala o odvetniških uslugah, in vzamemo za izhodišče odvetniško tarifo iz leta 1994,

temu srečna. Do tega trenutka, ko sem občutila nemoč zaradi denarja. Pravijo, da denar ni vse, vendar ...⁵³

Otroka sta bila ta čas pri mojih starših, ne da bi vedela, kakšna usoda nas čaka. Sama sem poletje prebila v Ljubljani in iskala načine, kako bi zadevo uredila. Pred izbrisom sem načrtovala, da bom po končani poročniški odšla v Nemčijo k sorodnikom. Nisem se ukvarjala s političnimi zadevami, želela sem le živeti.⁵⁴ Na življenje sem gledala kot na neskončno možnost, sledila sem sanjam. In glede na svoja prepričanja nisem videla nobene nevarnosti v tem, da nisem vložila vloge za državljanstvo. Nisem vedela, da to pomeni, da bom ostala brez vsega. Da ne bom več obstajala. Ni me bilo v računalniku, v rokah sem imela osebno, ki ni pomenila nič več.⁵⁵ Pa še to so mi vzeli. Nekega dne sem želela obiskati prijateljico v Ljubljani in me, nič hudega slutečo, na ulici ustavita policaja:

ugotovimo, da ena točka odvetniške tarife znaša 66,5 tolarjev. Ko se spustimo v zapleten sistem računanja, koliko bi določen postopek stal, dobimo strošek, ki se giblje med 33.250 in 133.000 tolarji. Vsemu skupaj moramo prišteti še razna doplačila, do katerih je odvetnik upravičen po odvetniški tarifi (Odvetniška tarifa 1995).

⁵³ Ob spoznanju, da je na eni strani boj za povrnitev pravic pogojen z denarjem, na drugi strani pa je legalna zaposlitev nedostopna, se Ana in druge izbrisane osebe soočijo z občutkom nemoči. Posledice izbrisa so zaradi občutka nemoči vplivale na spremenjeno samopodobo, pri čemer se izbrisani pogosto počutijo manjvredni oziroma ne vredni (Lipovec Čebon 2007a: 68).

⁵⁴ Ana leta 1991 ni vložila prošnje za državljanstvo Slovenije, saj ni videla potrebe po tem, ker je mislila, da bo lahko z dovoljenjem za stalno bivanje nemoteno nadaljevala svoje prejšnje življenje v Sloveniji. Osebe, ki niso zaprosile za državljanstvo v Sloveniji, so bile kasneje »kaznovane« z izbrisom. V ozadju te »kazni« je stala nacionalistična ideologija, ki je izbrisanim osebam pripisovala nelojalnost novi državi oz. nasprotovanje osamosvojitvi Slovenije. Slednje je bilo dolga leta ena ključnih obtožb, s katerimi so politiki in mediji portretirali izbrisane osebe (Vezjak 2007: 194–203, Zdravković 2010: 253). Vendar pa na osnovi pravice do svobode mišljenja, izražanja in prepričanja to ne bi smelo nikoli vplivati na dovoljenje za stalno bivanje v Sloveniji (Kogovšek 2010b: 116). Tudi če bi Anino dejanje, da ni zaprosila za državljanstvo, želeli zmotno interpretirati kot dokaz, da nasprotuje samostojni Sloveniji, to še vedno ne bi bil upravičen razlog za izbris.

⁵⁵ Težava, ki je značilna za vse izbrisane osebe, je bila izguba veljavnosti osebnih dokumentov, o čemer pripoveduje tudi Ana. Jugoslovanska osebna izkaznica in potni list, ki so ju posedovali in sta bila običajno izdana v Sloveniji, sta 27. 2. 1992 zaradi izbrisa postala neveljavna, medtem ko sta slovenskim državljanom veljala do 25. 6. 1993 (Pistotnik 2010: 64). Neveljavni dokumenti izbrisanih so na simbolnem nivoju odražali izničenje njihove formalne eksistence v Sloveniji. V tem kontekstu neenakost, izključevanje, zaničevanje, stereotipiziranje, poniževanje in nasilje, ki so jih izkusile mnoge izbrisane osebe, razumemo kot posledico nacionalizma. Čeprav se je zdelo, da se nacionalizem umika globalizmu, sodobni trendi dokazujejo nasprotno. Doba nacionalizma

»Gospa, dokumente!« Dokumente? Kako, če so mi jih vzeli. Dokumente? Le kaj naj jima rečem?

»Ma, nisem jih vzela sabo. Grem samo k prijateljici na obisk. Joj, res sem pozabila.«

»Gospa, z nama na postajo!« Oblije me vročina, gledam v hladne oči policaja v upanju, da me bo vseeno pustil. Misli mi švigajo skozi glavo in kar naenkrat se znajdem na postaji.

»Kako ste prišli čez mejo? No? Kdo vas je pripeljal?«

»Človek božji, nobeden me ni pripeljal. Jaz sem tukaj zaposlena. Tudi sestro imam tu, živi na Župančičevi ulici.«

»Koliko ste plačali?!?« me prekine.

»Prosim, preverite sestro.« Nič. Zapor.

Po neprespami noči v zaporu se znajdem pred sodnikom. Vse je šlo tako hitro mimo, da nisem vedela, kaj se pravzaprav dogaja. V žepu sem skrivala pet tisoč tolarjev, ki so se mi zdeli kot luč v temi. Kot se je izkazalo, to ni bilo dovolj. Vzeli so polovico, meni pa dali prenočišče v zaporu, v tistem domu za odstranjevanje tujcev.⁵⁶ Tam so mi vzeli obleke in jih dali prat. Lahko bi rekla, da so podobno storili z mano. No, saj nikoli ne veš, kdaj je človek bolan. Ko so me pregledali in razkužili, so me napotili v sobo.⁵⁷ Bilo je kot v »hotelu«, ki ni bil nikoli priljubljen zaradi vseh napak, ki so te podzavestno vseskozi motile. K vsemu temu se je primešal še neprijeten občutek, ki te žene v beg. Ampak beg ni bil rešitev, ki bi jo sprejela. Veste, po dveh tednih v »hotelu« je človek poln koristnih informacij.⁵⁸ Informacije! Kaj bi človek brez njih. Včasih je treba le dobro poslušati. In tako mi

nikakor ni končana (Anderson 2007: 19), saj se nacionalizem zažira v vse pore Evrope in preostalega sveta, pri čemer je narod kategorija, prek katere so zagotovljene pravice in ne zgolj zamišljena politična skupnost (Anderson 2007: 22).

⁵⁶ Ana z izrazom zapor misli na Prehodni dom za tujce, kasneje preimenovan v Center za odstranjevanje tujcev oziroma Center za tujce, ki je imel tudi zaprti oddelek ter je dejansko imel funkcijo zapora in deportacijskega centra za migrante brez legalnega statusa v Sloveniji.

⁵⁷ Ana pripoveduje o dezinfekcijskem postopku v Prehodnem domu za tujce. Ta postopek vključuje kopanje in preoblačenje odraslih oseb, s čimer jih redno zaposleni v teh centrih dehumanizirajo in postavijo v položaj otroka (Lipovec Čebtron 2009). Uršula Lipovec Čebtron (2009) pojasni, da je že sama beseda dezinfekcija sporna, saj je bila uporabljena v obdobju druge svetovne vojne v nacističnih taboriščih. Prav tako je vprašljivo, kako bi slovenski državljani reagirali, če bi tak termin uporabljali v njihovem primeru. Seveda dezinfekcija ni edina problematična beseda, ki jo institucije slovenske migracijske politike nemoteno uporabljajo, vprašljivi sta na primer tudi odstranjevanje in izgon.

⁵⁸ Pridobivanje in izmenjevanje informacij je bilo za osebe, ki so bile v enakem ali podobnem položaju kot Ana, ključna strategija preživetja. Pri velikem številu izbrisanih

je na uho prišlo, da se lahko rešim iz tega zapora, če kdo garantira zame. Sodelavka in njen mož sta garantirala zame in jaz nisem bila več ilegalka. Preprosto. Po štirinajstih dnevih sem se mirno sprehodila skozi vrata, češ, zdaj sem pa ozdravljena ilegalstva, ker sta bila tista dva garanta poleg mene. In: adijo!

Kaj pa zdaj? Ne smem čez mejo? Morda kje drugje poskusim zadevo urediti. Slovenska obala, tu bom poskusila. Na črno. Čeprav so v domu za tujce dojeli, da nisem ilegalka, sem brez dokumentov to ostala za delodajalce. Delo na črno je bilo tako edina »zaposlitev«, ki sem jo lahko dobila. Ne morem reči, da bi vsi ravnali enako, ampak moj delodajalec me je precej izkoristil.⁵⁹ Moje delo na črno se je tako končalo na policijski postaji v Portorožu.

Polica j je samo gledal v računalnik, kot danes otroci v televizijo, in rekel:

»Ma vi veste, da bi vas lahko dali čez mejo?«⁶⁰

»Ma nič, kaj. Pa dajte!« Rečem obupano, naveličana preganjanja, kot da bi kaj zagrešila. Vse bolj mi je postalo jasno, da sem tujka brez pravic. Zakaj? Ne vem. Del mene je postajal vedno bolj plašen, prestrašen in predvsem tuj. Zdaj sem tujka! Hvala bogu me takrat niso izgnali iz države.

oseb so se te strategije pokazale v obliki najrazličnejših načinov pri iskanju pomoči, hrane, bivališča in drugega (Pistotnik 2010: 63).

⁵⁹ Izbris se je zgodil ravno v času, ko se je gospodarstvo Slovenije prestrukturiralo v kapitalistični sistem. Po Wallersteinu (2006) kapitalizem deluje na osnovi neskončne akumulacije kapitala, ki jo omogoča neenakost. Neenakost je zato umetno ustvarjena ali načrtno vzdrževana. Izkoriščanje delovne sile in postavljanje tržnih pogojev predvsem na področju držav v razvoju omogoča dobiček določenim posameznikom, korporacijam in nazadnje določenim državam. Znotraj držav, ki imajo kapitalistični monopol, se pojavijo skupine ljudi, predvsem migranti, ki so poceni delovna sila. Celoten problem izkoriščanja poceni delovne sile lahko povežemo s kapitalističnim sistemom, še več, z neoliberalizmom (Wallerstein 2006).

Ravno izbrisani, ki so – tako kot Ana – živeli brez legalnega statusa in delovnega dovoljenja, so postali ena najbolj poceni delovnih sil v državi in so bili v celoti odvisni od delodajalcev. Tu lahko govorimo o prekarizirani populaciji, o kateri Marta Gregorčič zapiše: »V Sloveniji se je z izbrisom umetno proizvedla prekarizirana populacija oz. fleksibilna delovna sila. Prekariat označuje tiste populacije, ki se zaposlujejo »po milosti« in »glede na milost« delodajalcev (še zlasti marginalizirane: prebežniki, izbrisani, drugi prebivalci in prebivalke brez papirjev ali delovnih vizumov). Njihovo delo in življenje (kot tudi življenje njihovih družin) je tako skorajda absolutno odvisno od naklonjenosti, arbitrarnosti, samovolje delodajalcev« (2007: 88).

⁶⁰ Izbris je imel mnoge posledice, med njimi so tudi prisilne deportacije (Jalušič 2007: 115), zaradi česar ne preseneča, da so Ani grozili z deportacijo.

Tujka! Zakaj me ni izgnal, če sem tujka?⁶¹ Nekaj je bilo na tem policaju. Videl je, da je moj rojstni kraj Čakovec, takoj čez mejo, morda je zaradi tega mislil, da res nisem ilegalka. Vendar mi ni pojasnil, zakaj sem kar naenkrat tujka. Nisem ilegalka, sem tujka. Zakaj so mi vzeli stanovanje, ki sem ga najela za več let? Zakaj sem ostala brez porodniške in moja otroka brez otroških dodatkov?⁶² Zakaj sem kar naenkrat za vse tujka? Tudi moja otroka sta postala tujca. Zakaj?

Kmalu po tem dogodku s policijo sem se odločila, da si poskusim urediti pasuš. Moj stari jugoslovanski pasuš ni pomenil nič, zato sem poskusila dobiti hrvaškega. Tako sem izvedela, da nisem tujka. Jaz sem izbrisana! Izbrisana? Jaz in otroka? Kako? Na rojstnem listu sina so bile pri kraju rojstva same črtice, kot da je padel z neba. Izbrisan. In hčerka tudi. Pa kako more to biti! Oba rojena v Sloveniji, ampak izbrisana. Ne morem verjeti. Izbrisani! Kaj nismo dovolj dobri, da bi bili vsaj tujci?

Otroka sta bila ves ta čas pri mojih starših. Hvala bogu! Kaj vse bi ju lahko doletelo, če bi bila z mano. Rekla sem si: »Jaz že nekako bom, ampak samo da je za otroka poskrbljeno. Jaz ne morem. Ne morem skrbeti zanju. Saj bo samo hip. Samo hip in bomo spet skupaj.«

Nato je prišla smrt. Umrla mi je mama, jaz pa nisem mogla na pogreb. Otroka sta tako odšla v rejo.⁶³ Za njiju je skrbela starejša gospa, ki ni mogla imeti otrok. Moj oče je bil sicer še živ, ampak on ni mogel skrbeti za njiju, jaz pa nisem več mogla nazaj. Vsak dan sem molila, da je z njima vse v redu. Kolikor smo se lahko, smo se slišali. Da sem ju le slišala, mi je bilo topleje pri srcu. Nekega dne dobim klic. Bila je moja hči. Pravi, da hočejo njenega brata, mojega sina, prodati enemu bogatašu v Zagreb. Kako? Kako lahko kdo proda mojega otroka? Odpravim se do socialne delavke: vreščim, jokam in se tresem, medtem ko ji govorim zgodbo. Gospa mi da dokument, s katerim sem nato pooblastila neko gospo, da skrbi za moje otroke, ampak se jim sama s tem nisem odrekla kot mati. To je bilo vse, kar sem lahko storila.

⁶¹ Izbrisane osebe so pogosto živele v stalni negotovosti, saj so bile prepuščene na milost ali nemilost državnih organov in civilnega prebivalstva. Ana je na policijskem zaslišanju vedela, da je od arbitrarne presoje policista odvisno, ali bo izgnana iz države, obenem pa ji je bilo jasno, da se bo vanjo težko vrnila (Kogovšek 2010b: 90).

⁶² Ana ni ostala le brez otroških dodatkov, temveč tudi brez socialne podpore. Storitve državne blaginje so po neodvisnosti Slovenije postale vir neenakosti in izključevanja. Izbrisane osebe so to izkusile že v prvih letih po osamosvojitvi, druge skupine prebivalcev pa nekoliko kasneje (Zorn 2010a: 38–39).

⁶³ Zaposleni na hrvaškem centru za socialno delo naj bi Ano označili za nezmožno, da bi skrbela za svoja otroke, kar je bil ključni argument, da so dodelili otroka v rejniško družino.

Boj sem nadaljevala sama. Bila sem brez dohodkov, selila sem se od znanca do znanca. Nekako sem se prebijala skozi dneve, hvaležna, da imam dobre prijatelje.⁶⁴ Nato sem spoznala njega. Kaj bi jaz brez njega! Spoznala sva se nekega dne, ko sem bila na obali, in se zaljubila. Danes imava hčerko in sina. Življenje je postalo lepše, ampak še vedno težko. Veliko smo se selili. Nekaj časa smo bili pri gospodu, ki je bil slikar. Zelo dober človek, videl je našo stisko in nam pomagal. Nekaj časa smo bili tudi pri moji prijateljici. Brez njih ne vem, kako bi. Danes me ne bi bilo več.

Kasneje sva s partnerjem poskusila najti stanovanje. Nekaj skromnega, ampak najinega. Ko sva našla nekaj primernega, so nama najem odpovedali brez razloga. Zato sem obupana odšla na občino, da bi se pozanimala, če obstajajo kakšna socialna stanovanja za nas. To je bilo precej nevarno za osebo, ki ne obstaja, ampak sem naletela na prave ljudi. Pravzaprav na takratno županjo, ki je rekla: »Ravno zdaj nimam nobenih stanovanj, kamor bi vas lahko dala. Če pa stanovanja ne boste našli, obstaja način, da vam ga mi najdemo in pomagamo plačevati.« Olajšanje! Gospa je razumela mojo zgodbo in mi je želela pomagati. Lahko bi me prijavila policiji.

Čez nekaj časa sem jo ponovno obiskala in ji sporočila, da smo našli garsonjero. »Super, da ste našli. Veste, vseeno izpolnite tole vlogo za enkratno denarno pomoč. Kmalu bo tudi razpis za neprofitna stanovanja, če bi potrebovali, oddajte vlogo,« mi je svetovala. Res izpolnim in dobim 30.000 tolarjev pomoči. Ko bi vedeli, koliko mi je to pomenilo, nikoli je ne bom pozabila. Še večkrat mi je denarno pomagala. Gospa je imela res veliko srce, to je prava županja, ki pomaga svojim krajanom in jih ne vleče za nos s praznimi obljubami.

Vsake toliko časa sem z njeno pomočjo oddala novo vlogo za neprofitna stanovanja, ki jih je omenila. Čeprav sem imela težave z nekaterimi uradnicami, smo dobili stanovanje. Brez njene pomoči ne verjamem, da bi v vsem tem času dobili kaj več kot 10 evrov pomoči.

Stanovanje. Kako lepo je imeti dom! Vendar mene ni, jaz ne živim tu. Vsaj uradno ne. Čeprav vsak dan pomivam, likam, kuham in perem, mene ni tu. Po štirih letih, odkar tu živimo, me ni. Mojega imena ni v zapisu članov gospodinjstva. Tako imamo stanovanje za tri osebe, namesto za štiri.⁶⁵ No, vsaj to imamo. Kakšna sreča!

⁶⁴ V Anini zgodbi lahko zasledimo kar nekaj solidarnostnih gest njenih družinskih članov, prijateljev in znancev, ki so Ani omogočile preživetje.

⁶⁵ Jelka Zorn pove, da so bile z izbrisom te osebe izbrisane tudi kot družinski člani na uradnih zapisnikih o gospodinjstvih skupnostih. Gre za kršenje človekovih pravic, saj

Partner in otroka imajo slovensko državljanstvo, jaz imam hrvaško od leta 1998. Vse papirje glede stanovanja urejam jaz, pa me ni. Ironično. Jaz podpisujem pomembne papirje brez večjih težav, pa nisem oseba, ki bi to lahko počela.⁶⁶ Odkar imamo to stanovanje, imam tudi izkaznico za začasno bivanje.⁶⁷ Zdaj sem tu, ampak začasno. Vsa leta pa me ni bilo nikjer. Tudi delovne dobe nimam, saj nisem mogla delati, vsaj uradno ne. Pred izbrisom, ko sem bila redno zaposlena, imam nekaj let delovne dobe, vsaj tako sem mislila. Nato sem ugotovila, da imam tudi to skrajšano, saj so me delodajalci goljufali. Tako so prihranili pri plačevanju prispevkov.⁶⁸ Barabe. Mlad in neumen nisi preverjal, kasneje pa ti je žal. Ko bi že prej vedela, kakšen je ta svet, bi mogoče lažje skozi prišla.

Pa ne misliti, da se nisem trudila. Borila sem se vsak dan posebej in vsak dan je bil bolj temen od drugega. Kako naj se človek počuti, če uradno ne obstaja? Po notranjih bojih sama s sabo sem se odločila še enkrat postati živa v Sloveniji. Poskusila sem se vključiti med obstoječe, tako da sem sodelovala s skupino izbranih na Obali. Začelo se je s pohodom iz Strunjana v Ljubljano, nato so sledila razna srečanja in sestanki.⁶⁹ Poskušala sem pomagati sebi in drugim. A kaj, ko je vsak hotel svoje. Ni šlo za skupno dobro. Povrh vsega so bili samo moški. Eden bolj pameten od drugega. Zakaj bi jaz otroke doma puščala in jih hodila poslušat? Morda je komu pomagalo, meni ni. Še huje mi je bilo. Mediji so pričeli spremljati te dogodke, kar mi je nakopalo še več težav kot prej, ko nisem

tak ukrep lahko vodi k razdruževanju družinskih skupnosti, in za kršenje pravic otrok do življenja s starši (Zorn 2003a: 134). V Aninem primeru je odsotnost njenega imena med člani gospodinske skupnosti povzročila, da so dobili neprofitno stanovanje, ki je bilo namenjeno trem osebam in ne štirim, zaradi česar so bile dimenzije stanovanja manjše, kot bi bile sicer.

⁶⁶ Zaradi izgube pravnega statusa v Sloveniji je bila Ana nezmožna sklepanja vsakršnih pogodbenih razmerij (Pistotnik 2010: 60). Njeno podpisovanje uradnih dokumentov v zvezi s stanovanjem verjetno omogoča nepozornost odgovornih oseb.

⁶⁷ Ana je pridobila dovoljenje za začasno bivanje na podlagi hrvaškega državljanstva. Pred tem je v Sloveniji živela brez kakršnega koli dokumenta.

⁶⁸ Goljufijo delodajalca, ki se je zgodila pred izbrisom, si lahko razlagamo kot ekonomsko okoriščenje posameznika ali podjetja. Delodajalci so Ani namreč vpisovali krajšo delovno dobo, kot je bila dejanska, kar je razvidno na njenem izpisku iz evidence o delovni dobi.

⁶⁹ Izbrisane osebe so prvo desetletje ostajale nepovezane, njihove izkušnje so bile preslišane in potisnjene onstran sfere javnega (Zorn 2007: 29). Šele z ustanovitvijo Društva izbranih prebivalcev Slovenije (DIPS) leta 2002 so začeli izbrisani nastopati kot politični subjekt ter organizirati številne dogodke, med drugim tudi protestni pohod, o katerem pripoveduje Ana (Zdravković 2010: 256–263). Ta dogodek je nastal v sodelovanju z enoto Društva izbranih prebivalcev Slovenije, ki je delovala na Obali.

obstajala.⁷⁰ Nekateri so me obsojali in spraševali, zakaj si nisem uredila statusa, zakaj nisem nesla papirjev in uredila svojega položaja. Ali pa si najela odvetnika. Ni jim bilo mogoče razložiti! Stvari so se zapletale tudi pri socialni delavki, kjer sem vlagala prošnje za prehrano. Nekega dne me je poklicala ter mi sporočila, da naslednjih 18 mesecev nimam pravice vlagati prošenj. Pa veste, kaj meni takšna pomoč pomeni? Biti 18 mesecev brez. Kako? Kaj sem spet naredila?

Ker lenoba ni bila nikoli moja lastnost, sem se spet in spet spopadala s Centrom za socialno delo. Čez nekaj časa sem naletela na drugo socialno delavko. Spet me je preplavilo upanje, da mi bo le razložila, kaj lahko naredim. Zato sem ji razložila, kaj se mi je zgodilo. Gospa je videla, da pomoč nujno potrebujem, in se zatopila v računalnik. Premetala je nekaj papirjev in parkrat vzdihnila in mi nato dala navodila za občinsko pomoč. Neverjetno. Dobili smo 200 evrov pomoči. Res neverjetno! Koliko lahko ljudje naredijo zate, če le želijo. Kakšna sreča, da sem takrat naletela nanjo. Pa ne samo to, gospa mi je obljubila pomoč še naprej, če bomo kdaj v kaši. Kakšna sreča!

Sreča. Ta je popolnoma odvisna od drugih. Res, da sem vztrajna, ampak ne vem, koliko moči še imam. Trudim se samo še zaradi otrok in partnerja. Dala sem vse od sebe, pa ni bilo dovolj. Odvisno je, na koga naletim. Veliko je odvisno od tega, koga poznam. Nekateri so dobri ljudje, drugi pomagajo zaradi koristi. Zdravstveno pomoč sem v letih izbrisa dobila zaradi partnerja in ljudi, ki jih je poznal. V vseh teh letih sem bila štirikrat pri zdravniku. Dvakrat zaradi poroda, potem razlitje čira in enkrat pregled pred rojstvom. Imam težave s srcem, pa kaj naj? Lahko samo čakam.⁷¹

⁷⁰ Včasih je izpostavljanje izbranih oseb v javnosti prineslo še dodatno stigmatizacijo njihove okolice, po drugi strani pa lahko govorimo o pozitivnih učinkih izpostavljanja v javnosti, saj to na osebo pogosto deluje terapevtsko (Zorn 2010a: 19–45). Obenem je bilo prav javno izpostavljanje izbranih oseb ključno za prekinitev splošnega molka o tem vprašanju in hkrati začetek njihovega boja za popravilo krivic.

⁷¹ Izbranim osebam brez legalnega statusa v Sloveniji je bil pogosto onemogočen dostop do osnovnega zdravstvenega zavarovanja, saj so institucije uradne medicine in ustanove zdravstvenega zavarovanja reproducirale vladne politike izključevanja (Lipovec Čebon 2007a: 71). Brez zdravstvenega zavarovanja tako pogosto niso mogli dobiti ustrezne zdravstvene pomoči, čeprav je izbris mnogim osebam povzročal različne zdravstvene težave (Lipovec Čebon 2010: 151–164). Anine zdravstvene težave, natančneje čir na želodcu, lahko tako povežemo z izbrisom. Po znani Bradyjevi študiji iz leta 1958 je čir na želodcu posledica stresne situacije (po Hayes in Orrell 1998: 114). Študija iz leta 1974 je pokazala povezavo stresa in delovnega okolja s koronarnim (srčnim) napadom (Hayes in Orrell 1998: 115). Dolgoletni stres zaradi izbrisa se pri Ani poleg čira na želodcu kaže tudi v srčnem obolenju.

Še teh štirikrat, ko sem bila pri zdravnikih, je bilo čudno. Ogromnemu plačilu sem se komaj izognila, samo zato, ker je moj partner tam poznal zdravnike.⁷² Človek se mora znajti. Človek mora verjeti. Mene čuva Bog in dobrota nekaterih ljudi. Vem, da včasih skoraj obupam, preplavijo me temne misli, ki peljejo v pogubo. Zaenkrat se še držim, uspe se mi upreti. Živim!

Tudi sama se trudim pomagati ljudem v stiski. Brez tega nas tako ne bi bilo več. Glede izbrisa, mojega dolgoletnega spremljevalca, nimam več kaj reči. Tako kot mi Kresalova ni znala nič konkretnega povedati, ko sem ji pisala. Razjezijo me politiki, ki govorijo o nečem, česar sploh ne poznajo. Ne vedo, kako je. Nisem agresor, nisem proti Sloveniji. Želim le normalno živeti, to je vse. Pa očitno je to preveč. Ne vem, koliko let bo še minilo, da se bo to uredilo. Mah, uredilo se nikoli več ne bo. Kdo mi bo vrnil 19 let življenja? Kdo mi bo vrnil leta z mojimi otroki? Kdaj bom lahko videla vnuka? Kdo mi bo povrnil zdravje? Kaj bo z mojo pokojnino? Naj mi vsaj omogočijo, da živim spet kot človek. Človek s pravicami.

⁷² Ana utemeljeno sklepa, da so bile solidarnostne prakse zdravstvenega osebja v njenem primeru pogojene s poznanstvi, ki jih ima njen partner. Pri tem se pojavi vprašanje, ali je v teh primerih res mogoče govoriti o solidarnostnih praksah, saj so zdravstveni delavci, ki so Ani pomagali, v zameno dobili darila in brezplačne gradbene storitve, ki jim jih je nudil Anin partner.

PARFUMI, PREROKOVANJE IN BIOGRADNJA

Avtorji: Katarina Gunde, Katja Tegelj in Danko

Leta 1991 sem domov dobil dopis, v katerem je pisalo, da bom vpisan v knjigo državljanov Slovenije, in če me to moti, naj se pridem pritožiti na upravno enoto. Mene ta papirologija ne zanima preveč in sem sam pri sebi rekel: »Super, vpisali me bodo!« Nisem pa šel preverit, če so me res.⁷³ Potem pa sem malo po zadnjem roku za oddajo prošnje izgubil denarnico in tudi vse dokumente, ki so bili v njej – osebno, vozniško izkaznico in bančne kartice.⁷⁴ Ko sem šel na upravno enoto, da bi si uredil dokumente, sem plačal stroške novih, ko pa sem jih prišel dvignit, so mi rekli: »Ne, ti pa nimaš državljanstva.« Tako sem izvedel, da nimam državljanstva, prav tako ga nista dobili obe moji sestri.⁷⁵ Bilo je že prepozno, da bi oddal vlogo za slovensko državljanstvo. Ko sem izvedel, da sem kar naenkrat brez papirjev ... Bilo je šokantno. To se je zgodilo mnogim v našem kraju,

⁷³ Danko govori o tem, da je domov dobil dopis, v katerem je pisalo, da bo vpisan v knjigo državljanov Slovenije. V zgodbah izbranih do zdaj še ni bilo zaslediti podobne prakse. Izbrisani so večinoma poročali o tem, da so z upravne enote po izbrisu dobili povabilo, naj se zglasijo na upravni enoti in si uredijo status. Tako tudi v zgodbi z naslovom *Proti sistemu* ne moreš sam Irfan pripoveduje o vabilu, v katerem je pisalo, naj se zgasi na upravni enoti in uredi državljanstvo. Ko je na upravni enoti predložil osebno izkaznico, mu jo je uradnica prelučnjala in mu povedala, da je zdaj izbrisan (Lajkovič in Toto 2010: 47).

⁷⁴ V zgodbi *Paralelno življenje*, ki je objavljena v tej knjigi, so Markovi mlajši sestri vlomili v avto in jo okradli teden dni pred iztekom roka za oddajo vloge za pridobitev državljanstva Slovenije. Ko je odšla na upravno enoto, da bi si uredila dokumente, so jo uradniki na srečo opozorili, da državljanstva ne bo dobila avtomatično, kot je predvidevala, temveč mora zanj zaprositi. Tako je pravočasno vložila prošnjo za državljanstvo in ga pridobila brez posebnih težav. Danko pa ni imel te »sreče«. Denarnico z dokumenti je izgubil po zadnjem roku za oddajo prošnje za slovensko državljanstvo in tako je prepozno izvedel, da ne bo avtomatično dobil državljanstva, kot je domneval glede na dopis, ki ga je dobil. Šestmesečni rok za oddajo vloge za pridobitev državljanstva po 40. členu Zakona o državljanstvu Republike Slovenije je namreč potekel konec decembra 1991 (Dedić 2003: 142). Posamezniki, ki do omenjenega roka niso vložili vloge za pridobitev državljanstva ali jim je bila ta zavržena, so izgubili stalno prebivališče v Republiki Sloveniji (Kogovšek 2010a: 9).

⁷⁵ Ljudje, ki so bili izbrisani iz Registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije, o tem niso bili uradno obveščeni. Za izbris so izvedeli čisto naključno, na primer ob poskusu urejanja dokumentov in ob različnih drugih priložnostih. V objavljeni zgodbi *Imela sem srečo* je izbrisana za izbris izvedela, ko je urejala dokumente za vrtec (Ovčar in Špes 2010: 143).

v Brežicah. Med ljudmi je bila panika, folk je mislil, da nas bodo izgnali.⁷⁶ To je bilo oficirsko mesto.

Rojen sem bil v Brežicah leta 1971. Starša sta bila Hrvata. Star sem bil štiri leta, ko sem ostal brez očeta, umrl je leta 1975. Bil je kuhar v vojski in živeli smo v vojaškem stanovanju. Mama ni bila zaposlena. Takrat je očetova vojaška služba prinesla dosti denarja, pa še oče je iz službe vedno prinesel kaj hrane domov. Dosti gospodinj v Brežicah ni bilo zaposlenih, drugačni časi so bili. Mama se je kasneje ponovno poročila, tudi s Hrvatom. Imam dve sestri, mlajšo in starejšo. Doma smo govorili hrvaško. S sestrama sploh ne vemo, kdaj preklopimo iz slovenščine na hrvaščino ali obratno. Avtomatsko uporabljaj oba jezika. Z mamo sem se vedno pogovarjal po hrvaško.

V osnovno šolo sem hodil v Brežicah. Potem sem šel v gimnazijo, ampak je nisem dokončal. Na koncu gimnazije so se stvari glih začele odvijati. Tri letnike sem naredil, četrtega pa sem delal na dopisni šoli v Zagrebu,⁷⁷ upravno-pravna se ji je reklo. Imel sem hrvaščino in par strokovnih predmetov. To je bilo izobraževanje ob delu, takšna šola, da plačaš in delaš izpite. Na koncu mi je ostala samo še matura.

V vojsko bi moral iti po srednji šoli, ko sem bil star 18 let, leta 1989. Šel sem v nabornico v Brežicah in prinesel potrdilo o šolanju iz Zagreba; čeprav je bila to dopisna šola, torej ni bila redna, oni tega niso skužili. Vprašali so me, če bom potem novinar, in sem rekel, da bom. Mislili so, da dopisna šola pomeni šola za dopisnike, torej novinarje. Tisto potrdilo sem vzel nazaj in tako sem z njim par let odlašal s to vojsko. Še dvakrat sem moral v nabornico in obakrat sem prišel z istim potrdilom, niti datuma nisem popravil. To je bilo pred osamosvojitvijo Slovenije. Po osamosvojitvi pa me niso več klicali.

V družini smo bili trije otroci in vsi trije smo bili izbrisani. Mlajša sestra se je kar hitro poročila, v začetku devetdesetih, okoli leta 1993, in je kmalu dobila slovensko državljanstvo po možu.⁷⁸

⁷⁶ Danko pripoveduje o strahu pred izgonom iz Slovenije. Ta strah verjetno izhaja iz izkušenj posameznikov, ki so dejansko doživeli izgon iz države, pa čeprav je ta ena izmed grobih kršitev človekovih pravic in je v mednarodnopравnih virih prepovedan (Kogovšek 2010b: 95). V prvih nekaj letih po izbrisu je policija izgone izbrisanih izvrševala na podlagi internega navodila (depeše) Ministrstva za notranje zadeve, ki je bilo izdano 27. 2. 1992 in naslovljeno na upravne organe za notranje zadeve. V tej depeši je policija dobila navodilo, da tujce z neurejenim statusom privede do državne meje (Kogovšek 2010b: 96).

⁷⁷ Dankov program dopisne šole je potekal v okviru Centra za dopisno izobraževanje odraslih, Birotehnika v Zagrebu.

⁷⁸ Dankova mlajša sestra je slovensko državljanstvo pridobila na osnovi poroke s

Za starejšo sestro vem, da je imela pred izbrisom hrvaško republiško državljanstvo. Po izbrisu je hotela priti do slovenskega. Na hrvaški ambasadi v Ljubljani si je najprej uredila hrvaško državljanstvo. Pridobitev tega je bila zelo težka, še posebej če nisi bil rojen na Hrvaškem, in sestra se je morala znajti. Plačala je župniku na Hrvaškem, da ji je dal krstni list, saj ni bila krščena. Hrvati pa so takrat zahtevali potrdilo, da si bil krščen. Nekomu je tudi plačala, da jo je lažno prijavil pri sebi na Hrvaškem.⁷⁹ Ko je dobila hrvaško državljanstvo, je kmalu dobila tudi dovoljenje za začasno bivanje v Sloveniji, kasneje pa stalno bivališče in slovensko državljanstvo. Hrvaškemu se je morala odreči. To urejanje dokumentov je takrat stalo 2.500 mark, kar je bilo dosti denarja. Vse papirje je rihtala v Ljubljani na ambasadi, ostalo pa samo po telefonu, pa okrog prijateljev. Živa komplikacija je bila. Ful je živce zgubljala in takrat je že imela enega otroka. Jaz sem vedel, da so to finte, in sem pustil stvari pri miru. Kasneje se je poročila s Slovencem, pa državljanstva ni dobila po možu, kot ga je dobila mlajša sestra. Tudi njena hčerka ni imela državljanstva. Z možem Slovencem je imela sina in ta sin je dobil slovensko državljanstvo po očetu. Sestra in njena hči sta potem skupaj dobili državljanstvo, a šele okrog leta 2003.

Moja mama sploh ni zaprosila za slovensko državljanstvo. V Brežicah je bila dosti časa brez dokumentov. Morala bi iti v Ljubljano na hrvaško ambasado in tam zahtevati državljanstvo in dokumente, a tega sploh ni uredila. Imela je le staro jugoslovansko osebno. Rekla je, da ko bo šla dol na Hrvaško, bo tam tudi ostala. Ni bila zaposlena, bila je doma in

slovenskim državljanom. O tem Zakon o državljanstvu v 12. členu pravi: »Oseba, ki je poročena z državljanom Republike Slovenije, z naturalizacijo pridobi državljanstvo Republike Slovenije, če dejansko živi v Sloveniji neprekinjeno vsaj eno leto in če izpolnjuje pogoje iz 4., 5., 6., 7. in 8. točke prvega odstavka 10. člena tega zakona« (ZDRS 1991). V teh točkah zakon določa, da mora oseba imeti zagotovljeno stanovanje in trajen vir preživljanja, da obvlada slovenski jezik v tolikšni meri, da se lahko sporazumeva, ni bila obsojena na zaporno kazen, daljšo od enega leta, ji ni bila izrečena prepoved bivanja v Republiki Sloveniji in ne predstavlja nevarnosti za javni red in varnost države (ibid.).

⁷⁹ Za osebe, ki so v nekdanji Jugoslaviji imele hrvaško republiško državljanstvo, kot ga je imela Dankova starejša sestra, je Zakon o hrvaškem državljanstvu predvideval naslednje načine pridobitve hrvaškega državljanstva: po rodu (načelo *ius sanguinis*); z rojstvom v Republiki Hrvaški (načelo *ius soli*); z naturalizacijo in mednarodno pogodbo, pri čemer je bilo osnovno načelo podelitve hrvaškega državljanstva *ius sanguinis* oziroma načelo konsangvintete, to je krvnega sorodstva (Borić po Dedić 2003: 46). Iz dejanj Dankove sestre lahko sklepamo, da je poskušala s tem, ko si je uredila krstni list in prijavila prebivališče pri znancu na Hrvaškem, dokazati, da dejansko živi na ozemlju Republike Hrvaške, in si na podlagi tega urediti hrvaško državljanstvo.

praktično ni rabila nobenega dokumenta. Ko je prišel poštar, jo je itak poznal. Potem je dobila neko dovoljenje za enkratni prehod meje. Šla je v Zagreb, si uredila dokumente in tam tudi ostala. Nazaj v Slovenijo potem ni veliko hodila. Mislim, da se ji je vse skupaj zamerilo. Tukaj ni imela toliko prijateljev, več jih je imela v Zagrebu. Zanj je bilo bolje, da se je preselila.

Za razliko od starejše sestre sem bil glede te situacije bolj flegma. Zaprošil sem za državljanstvo, ampak ne v tistem prvem roku, leta 1991, ko se je to dalo čisto urediti. Rekel sem si, da ga bom dobil, ko ga bom, in nisem več toliko rinil v te stvari. Vedel sem, da se bo enkrat vse uredilo, saj sem bil rojen tukaj, v šolo sem tu hodil, govorim slovensko, razmišljam slovensko.⁸⁰ Vedel sem, da moram nekako zrihtat papirje, ker nisem imel nobenega dokumenta. Niso mi mogli dati niti osebne za tujce, ničesar, vozniške nisem mogel podaljšati, nič. Šel sem na najbolj izi varianto. Računal sem na to, da bom dobil nekoga, ki bi me prijavil, da delam pri njem, in tako garantiral zame. Na račun tega bi dobil dovoljenje za delo in bi lahko z drugega konca začel urejati stvari. Z nekom sem se zmenil, da me je prijavil, da pri njem delam štiri ure na dan, da mu čistim pisarne.⁸¹ V bistvu ni rabil čistilke. Jaz sem potem namesto njega plačal tiste osnovne davke. Če bi hotel iti s prvega konca, tako kot moja sestra, bi moral imeti stalno bivanje nekje na Hrvaškem, pa tam službo ...

Ko sem poskušal urejati te svoje dokumente, sem se vsak teden, sčasoma pa enkrat na mesec, javljal na Upravni enoti Brežice, na Oddelku za tujce. Tam je uradnica poklicala v Ljubljano na Ministrstvo za notranje zadeve, kjer so reševali moj primer. Pred mano so tako skrivali podatke, da nisem smel vedeti niti telefonske številke niti imena človeka, ki je urejal moje zadeve in s katerim sem govoril po telefonu. Ko sem ga dobil na telefon, sva se pogovarjala o tem, kako bom uredil papirje, ki sem jih še rabil. Ne vem točno, kaj so na ta način preverjali. Mogoče, da je folk stalno tukaj,

⁸⁰ V javnosti je prisotno mnenje, da izbrisani slabo govorijo slovensko ali pa tega jezika sploh ne znajo. V mnogih primerih to ne drži, saj je med izbrisanimi visok odstotek oseb, ki spadajo v drugo generacijo priseljencev in so v Sloveniji hodili v osnovne in srednje šole ter na fakultete. Vseeno so uradne ustanove v Sloveniji to dejstvo pogosto sistematično prezrle. To potrjuje tudi ugotovitev Brankice Petković, ki pravi, da je bilo med izbrisanimi tudi veliko mladih ljudi »ki so ustrezni standard uporabne izobrazbe dosegli v Sloveniji in v slovenskem jeziku, torej so se naučili jezika dominantne kulture, vendar so jih v postopkih za doseganje pravic – vrnitve statusa stalnega prebivalstva ali podelitve državljanstva – obravnavali, kot da temu ni tako« (2010: 224).

⁸¹ Pri urejanju oz. poskušanju urejanja dokumentov so se izbrisani zatekali k raznim strategijam in taktikam. Kot razlaga Danko, je našel delodajalca, ki ga je uradno zaposlil; s tem je dobil delovno dovoljenje in si je lahko uredil dovoljenje za začasno bivanje.

ali kaj ... Ne vem. Uradnica mi je pomagala to urejat, ampak je vedela, da je klobčič tako zamotan, da ne prideš do konca oziroma je konec takrat, ko v Ljubljani na ministrstvu odobrijo in rečejo: »Zdaj pa imaš državljanstvo.« Večina ljudi mi je hotela pomagati. Ta uradnica na upravni enoti, ki je delala na mojem primeru, se je res trudila, ampak proti sistemu ni mogla čisto nič, morala je iti lepo po regelcih, po predpisih.⁸² Pogosto je bila jezna name, ker nisem urejal zadev čisto točno po regelcih. Priganjala me je, da sem ji pravočasno prinesel papirje, da sem se držal določenih rokov. Klicala je mojo sestro, da nisem česa zamudil. Vsake toliko časa je prišla nova odločba v javnost in je bilo vse treba začeti še enkrat. Veliko je pomagala tudi moji sestri.

Stvari so se začele premikati okoli leta 1999, ko sem dobil začasno bivanje.⁸³ Napisan je bil naslov našega starega, vojaškega stanovanja, kjer je še živela starejša sestra z družino, jaz sem se pa takrat že odselil. Z začasnim bivanjem sem si uredil osebno za tujce.⁸⁴ To je bila izkaznica zelene barve. Potem sem zaprosil za stalno bivanje in pustil stvari stati.

Ko sem že nehal razmišljati o državljanstvu in sem si rekel: »Eh, ko bo, pa bo ...« sem izvedel, da sem ga dobil. Bilo je leta 2005. Vse se je zgodilo zelo hitro. Uradnica na upravni enoti je imela sestrino telefonsko številko in jo je poklicala ter ji sporočila, da sem dobil državljanstvo. Jaz sem takrat ravno delal in v petih minutah sem dobil dvajset, trideset klicev. Od povsod. Tako da sem za državljanstvo izvedel po telefonu. Vsi so bili

⁸² Iz izkušenj izbranih oseb je opaziti, da je bilo vedenje uradnikov in uradnic od upravne enote do upravne enote različno. Ponekod so se vedli neprijazno in diskriminatorno, drugje so se trudili pomagati, če je to bilo v njihovi moči (Kogovšek 2010b: 101). Tako je bilo tudi pri Danku. O tem, kako so na akt izbrisa gledali uradniki, veliko izvemo iz intervjuja z uradnikom Bojanom, ki je bil zaposlen na eni od upravnih enot in je bil soodgovoren za izvedbo izbrisa v svoji upravni enoti. Iz njegovih besed je razvidna ambivalentna vloga uradnikov, ki so po eni strani delali, kakor so jim velevala navodila nadrejenih, po drugi pa so poskušali delati v prid ljudi (Hamer 2010).

⁸³ Danko si je status v Sloveniji poskušal urediti tako, da je poiskal nekoga, ki ga je prijavil kot svojega zaposlenega in mu omogočil, da pridobi dovoljenje za delo. Na podlagi dovoljenja za delo si je nato uredil dovoljenje za začasno bivanje. Zakon o tujcih iz leta 1999 v 32. členu namreč določa, da se dovoljenje za začasno prebivanje izda tujcu, ki namerava v Republiki Sloveniji prebivati zaradi zaposlitve in dela (ZTuj-1 1999).

⁸⁴ Dankov cilj je bil, da si čim prej pridobi veljaven dokument. Do izdaje osebne izkaznice za tujce je bil namreč brez kakršnega koli veljavnega dokumenta. Ko si je uredil začasno bivanje, je lahko zaprosil za osebno izkaznico za tujce, kot to določa 80. člen Zakona o tujcih (ZTuj-1 1999).

vzhičeni, sploh prijatelji, meni je bilo pa čisto vseeno.⁸⁵ Vedel sem, da sem dobil samo dokument, nič drugega.

Ko je prišlo do izbrisa, smo živeli v stanovanju, ki je bilo prej od JLA, potem pa je postalo last Ministrstva za obrambo.⁸⁶ Ko se je mama odselila, sem v njem še naprej živel s starejšo sestro in njeno hčerko, nato pa se je priselil še njen mož, s katerim sta imela sina. Najprej je bila najemnina simbolična, potem pa se je začela počasi višati. Spomnim se, da je bila skupaj s stroški 70.000 tolarjev, kar je bilo drago. Sestrin mož stanovanja ni mogel odkupiti, ker sva bila s sestro napisana kot imetnika stanovanjske pravice. Odselil sem se okoli leta 1998 na Čatež, v eno hiško, vikend. Sestra je ostala v našem starem stanovanju, a se je kasneje tudi ona z družino odselila. Zaradi izbrisa stanovanja nismo mogli odkupiti po stari ceni.⁸⁷ Ta je takrat znašala 10.000 mark za celo stanovanje, kar ni bilo nič v primerjavi s kasnejšo odkupno ceno. To in ostala bivša stanovanja JLA so zdaj prazna, kar je velika škoda in neumno.

Pred izbrisom sem najprej kakšnega pol leta delal v gostilni, potem sem to pustil in dve leti skupaj s starejšo sestro prodajal kozmetiko

⁸⁵ Danko omenja, da so bili njegovi prijatelji bolj veseli njegovega državljanstva kot pa on sam. V zgodbi z naslovom *Paralelno življenje*, objavljeni v tej publikaciji, ima Marko podobne občutke, pri čemer omenja svoje razočaranje nad »avtomatizmom«, ki ga je predstavljalo samo dejanje pridobitve državljanstva: »Prišel sem k njemu, podpisal papirje in to je bilo vse. Kot polit cucek sem odšel, čisto razočaran – kje je kakšen ognjemet?«

⁸⁶ Izbrisani so v večini primerov stanovali v »stanovanjih podjetij, v katerih so bili zaposleni, ali pa v vojaških stanovanjih, ki so po osamosvojitvi prešla v last Ministrstva RS za obrambo« (Kogovšek 2010b: 129–130). Veliko teh stanovanj je praznih in propadajo, tudi v Brežicah. Po podatkih iz leta 2009 je MORS upravljal s 1.303 stanovanji, od tega jih je bilo 855 zasedenih, 448 pa praznih. Največ praznih stanovanj je v Pivki, Ilirski Bistrici, Postojni in Brežicah (Pavlinič Krebs 2009).

Nekaj stanovanj, ki so v lasti ministrstva, je bilo leta 2007 ponujenih Stanovanjskemu skladu Republike Slovenije, a je le malo teh stanovanj izpolnjevalo pogoje sklada, saj so bila pogosto prestara oziroma ni bila zagotovljena takojšnja vseljivost (Predalič 2008). Leta 2009 so jih nekaj namenili za mlade družine. Obstajajo pa tudi primeri, ko so bila vojaška stanovanja nezakonito vseljena (V vojaškem stanovanju gojil konopljo 2010).

⁸⁷ Stanovanjski zakon, bolj znan kot Jazbinškov zakon, je omogočal odkup stanovanja po nekomercialni ceni (Zorn 2010a: 26), popust je bil lahko do 60 % vrednosti stanovanja (SZ 1991). Stanovanja so lahko ugodno odkupili le tisti s statusom državljana Slovenije. Danko in njegova sestra tako stanovanja nista mogla odkupiti, čeprav sta si to želela, imela sta dovolj denarja in bila sta vpisana kot imetnika stanovanjske pravice. Veliko izbrisanih je doživelo, da so dolga leta bivali v določenem stanovanju, prispevali v stanovanjski fond in potem po izgubi statusa ostali brez možnosti odkupa (Zorn 2010a: 36).

kot akviziter. V Zagrebu sva jo kupovala in jo prodajala po pisarnah v Sloveniji. Vozila sva se večinoma z vlaki. Mejo sva prečkala na maloobmejnem prehodu. Tam praktično niso preverjali dokumentov. V začetku, vsaj prva tri leta po osamosvojitvi, meje niso bile tako zaprte. Jaz sem imel srečo, na poti iz Hrvaške v Slovenijo me niso nikoli ustavili. Mogoče so bolj preverjali ljudi, ki so prihajali iz Srbije. Res pa sem pazil, da sem zrihtan in flegma in ne gledam v policaja.⁸⁸ Verjetno bi se slabo končalo, če bi me dobili s kozmetiko brez računa in ugotovili, da jo prodajam. Na začetku sem prodajal v Novem mestu in Celju, ko pa sem dobil neko nemško kozmetiko, sem jo prodajal tudi v Ljubljani in Mariboru. Ta je bila dražja, ampak res dobra. Ko sem prodajal v stolpnici Dela v Ljubljani, so me enkrat dobili. V velikih firmah je bilo tako prodajanje prepovedano. Poklicali so redarje in me prijeli. Potem sem sedel tam z enim redarjem in sva čakala policijo. Skušil sem, da je Srb, in sem začel govoriti po srbsko in mu razlagati, da delam samo za kruh in da mu lahko dam kakšno šminkico za ženo. In me je pustil. Še danes ne vem, kaj je rekel policiji.

Prodajal sem vse: šminke, lake, senčila, maskare, barvice in kreme. Takrat ni bilo teh biokrem, šele začenjalo se je s tem. Pa sem prinesel nekaj iz Nemčije, recimo kremo – res je po korenčku dišala in bila prave barve. To se je dobro prodajalo v velikih firmah: televizija, Delo, Kovinotehna Celje. Tudi po dva tedna se je dalo delati v isti firmi. Takrat ni bilo akviziterjev in ni bilo konkurence, pa tudi toliko stvari ni bilo na trgu. Imel sem enega dobrega parfumerja v Zagrebu, ki je tri mesece delal en parfüm in ga je res naredil dobro. V Kovinotehni je ena ženska rekla: »To ni Chanel 5, jaz ga nimam v taki flaški, v Parizu sem si ga kupila.« Sem rekel: »Gospa, vam poklonim svojega, pustite ga tukaj, prinesite svojega in naj ženske povejo, če je res razlika ali je ni.« In naslednjič, ko sem prišel, so ženske samo kupovale. Pa je bila kopija, a je bila dobra kopija. Poleg tega parfumerja sem imel v Zagrebu še dva druga: enega, ki je kreme rihtal, in enega, ki je skrbel za šminke in senčila. Pač, bili so res maherji in sto ljudi je delalo za njih, imeli so nizko ceno. Jaz sem že imel malo kapitala, da sem lahko kupoval.

Po dveh letih prodajanja kozmetike sem spet delal v istem lokalu v Brežicah, nato pa sem se začel ukvarjati z gradbeništvom in sem v tem

⁸⁸ Izbrisani so bili primorani v času, ko so bili brez dokumentov, uporabiti vedno nove taktike in strategije preživetja. Ob različnih priložnostih so igrali različne vloge. Sara Pistotnik (2010: 62) piše, da »vse osebe, ki se znajdejo izven administrativno predvidenih rešitev, kljub vsem preprekam v mnogih primerih vztrajno iščejo alternativne možnosti za funkcioniranje znotraj sistema«. Te osebe s svojimi pristopi in praksami prispevajo k dinamiki družbene ureditve in k njenemu odpiranju (ibid.).

zdaj že približno petnajst let. Vedno me je zanimala fizika, matematika, obenem pa sem tudi umetniški tip. Do ukvarjanja z gradbeništvom je prišlo čisto naključno. V neki ulici v Brežicah sem srečal enega mojstra, ki je rabil pomoč. Bilo je poletje in vsem se je mudilo na morje. Začel sem delati pri njem. Delal je vsa gradbeniška dela, tako da sem se od njega veliko naučil in znam v hiši narediti čisto vse. V bistvu je bil to najdražji in najboljši mojster v Brežicah. Delal je samo pri zobozdravnikih, pa tako. Čez nekaj časa sem šel na svoje. Delal sem na črno⁸⁹ in še zdaj nimam odprtega s. p.-ja, ker sem se navadil, da se da živeti brez papirjev. Ne mislim plačevati, čisto simpl. Res je, da delam priložnostna dela, ampak delam kot vsak drug obrtnik. Vse delam sam. Ker delam na črno, je moja cena nižja, pa tudi reklame ne morem delati zase, ta gre bolj od uha do uha. Če se potrudiš, dobro narediš in si poceni, imaš delo. Zdaj sicer že razmišljam, da bi imel s. p., čeprav je to malo draga in zaribana stvar. Če bi imel državljanstvo že od leta 1991, bi imel s. p. že zdavnaj odprt. Imam tudi veliko idej, kar se tiče biogradnje in reciklaže ter uporabe stvari v super namene. Moraš pa imeti čas in denar, da v to vlagaš in narediš izdelke, ki jih lahko spromoviraš. Da bi sploh lahko realiziral te projekte, ki jih imam v glavi, pa rabim s. p. Je kar veliko povpraševanja po biogradnji, to je ratat trend. Zdaj bom čez tri mesece star 40 let, a nimam niti enega dneva delovne dobe. V bistvu pa delam od konca srednje šole.⁹⁰

Okoli leta 2000 sem dobil dober posel v Istri, v Savudriji. Prenovil naj bi eno vilo. Iskal sem štos, kako bi dobil dokument za prehod čez mejo, in uradnica na občini mi je rekla, da mi lahko dajo maloobmejno prepu-

⁸⁹ Danko je bil, tako kot večina izbrisanih oseb, dolga leta po izbrisu brez možnosti za pridobitev legalnega dela. O kršitvi pravice do dela piše Neža Kogovšek (2010b: 123–125). Ta kršitev obsega kršitev različnih pravic: pravice do dostopa do trga dela, do svobodne izbire zaposlitve, do pravičnih delovnih pogojev, do varstva pred brezposelnostjo ter še drugih pravic. Ker so z izbrisom izgubili možnost legalne zaposlitve (če jim delodajalci niso prej uredili delovnih viz), so se bili izbrisani primorani znajti, to pa je po navadi pomenilo delati na črno. Obdobje izbrisa je po besedah izbrisanih zaznamovala »izguba redne službe, izrazita začasnost dela, delo na črno, nizka plača, izkoriščanje in odsotnost pravic iz dela« (Zorn 2010a: 30).

⁹⁰ Če bi Danko ves čas delal legalno, bi zdaj imel 21 let delovne dobe, tako pa je izgubil 14 let delovne dobe zaradi izbrisa. Tudi drugi izbrisani govorijo o izgubi delovne dobe zaradi dela na črno, na primer Aleksandar, ki bi moral imeti 25 let delovne dobe, pa je ima zaradi izbrisa in posledično dela na črno uradno le 14 let. Zaveda se, da teh let ne bo mogel nadoknaditi. Podobno razmišlja tudi Božo, ki je zaradi izbrisa izgubil možnost legalne zaposlitve, in o letih, ko je bil prisiljen delati na črno, reče naslednje: »To so bila najboljša leta in najbolj sem bil zmožen za delo« (Zorn 2010a: 30).

stnico.⁹¹ Zlagal sem se, da je mama bolna in da moram k njej v Zagreb. Rekla mi je, da dokument velja 15 kilometrov od meje, dalje pa se bom moral švercat. Dodala je še, da to zadnje ni njihova stvar in da mi ona o tem ni nič rekla. Preko Zagreba in Karlovca sem prišel v Savudrijo. Tisti čas se je ful vozilo z avtobusom okrog in sem se tako švercal. Na meji ni bilo problemov. Enkrat so me policaji ustavili in pokazal sem maloobmejno, a niso skužili, da ne bi smel biti tam. Z maloobmejno prepustnico sem si naredil tudi bančno kartico in bilo je malo lažje, saj sem imel vsaj neki dokument. V Savudriji sem živel tri leta v tisti vili, ki sem jo rihtal.

Ko sem zaključil z delom v Savudriji, sem tri mesece živel v vasi Draga pri Škofji Loki. Na Bolhi sem videl oglas, ki je ponujal zastonj bivanje na kmetiji v zameno za delo in skrb za 16 krav. Tam sem bil z dvema kolegicama. Plačani nismo bili. Krave je bilo treba prezimit, čez zimo so bile v štali. Zjutraj sem jih očistil, dal jest, zvečer isto. Ni bil neki velik posel. Ker smo trije živeli skupaj, je vsak dan eden delal, malo smo se menjali.

Potem sem se vrnil nazaj v Brežice, kamor sem se vedno vračal, tudi če sem živel kje drugje. V Brežicah sem tri ali štiri mesece renoviral eno staro hišo in sem bil ta čas zastonj notri, pa še potem sem nekaj časa živel v njej. Vmes sem hodil še v Savudrijo, kjer sem zaključeval dela na tisti vili. Ko sem okoli 2005 dobil državljanstvo, sem bil glih v Savudriji. Kmalu po tem, ko sem dobil državljanstvo, sem se za pol leta preselil v Ljubljano. Živel sem v Rožni dolini. Super je bilo. Poleg gradbeniških del sem tam še prerokoval z Oshojevim zen tarotom in z I Chingom. Že 13 let prerokujem na ta način. Mene je to vedno zanimalo. Pred 14 leti sem bil na tečaju joge in tako se je vse začelo. Veliko načinov prerokovanja mi je pokazala ena kolegica. Najprej sem začel s tarotom, z Oshojevim zen tarotom, to so karte, ful lušne. Osho je mistik, filozof in po njegovih govorih so narejene karte. Nato sem začel delati z I Chingom. To je kitajska metoda s kovanci. Šestkrat vržeš tri kovance in dobiš šest linij in potem so še neke permutacije in dobiš dva odgovora za eno vprašanje. Enega o trenutnem stanju, drugega pa o prihodnosti. V bistvu je prvi

⁹¹ Uradna podlaga za pridobitev obmejne prepustnice je bil Sporazum med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško o obmejnem prometu in sodelovanju (podpisan leta 1997, a potrjen šele 2001). V Zakonu o ratifikaciji Sporazuma med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško o obmejnem prometu in sodelovanju je zapisano: »Obmejna prepustnica se lahko izda državljanom pogodbenic, ki imajo stalno prebivališče na obmejnem območju« (BHROPS 2001). Zanimivo je, da najin sogovornik takrat, ko mu je uradnica uredila obmejno prepustnico, še ni imel državljanstva, prav tako še ni imel urejenega stalnega bivanja, imel je le dovoljenje za začasno bivanje. Iz tega sklepava, da solidarnostna gesta uradnice pomeni kršenje zakona, saj je osebi brez stalnega bivanja in državljanstva izdala obmejno prepustnico.

bolj važen. Je pripomoček za duhovno rast, da vidiš, v čem je problem, na čem moraš delati, da bi se kaj spremenilo. V Ljubljani je bilo kar veliko zanimanja. Delal sem doma ali pa pri kakšni kolegici. To je tako: en krog ljudi izve za tebe in potem hodiš na kavice. Oglaševal se nisem, le tako, od uha do uha. Dobil sem 200, 250 evrov na teden. Odgovor na eno vprašanje je stal 50 evrov. Prej, ko sem bil brez državljanstva, v Brežicah, sem to delal zastonj. V Ljubljani pa so navajeni, da vsaka taka stvar stane. Še vedno prerokujem, ampak zastonj. Kdaj pa kdaj me kakšna prijateljica s kakšnim problemom pokliče. V bistvu pa tudi veliko delam zase. Prerokovanje mi je odgovorilo na to, kako se bodo stvari uredile okrog papirjev, kako lahko sam delujem v smeri, da bi to šlo hitreje, kako naj se notranje postavim, da se bo stvar uredila. Pove ti stvari, ki jih že veš, in samo rabiš neko potrdilo. Konec meseca sem zmenjen z eno, da jo naučim prerokovat s kovanci, ona bo pa mene s fižolom.

Po bivanju v Ljubljani sem se preselil nazaj v Brežice. V letih 2008 in 2009 sem dobil delo v Zagrebu. Prenavljal sem eno hišo, v kateri sem tudi živel osem mesecev. Zdaj sem pri prijatelju v Brežicah. Soba, v kateri zdaj stanujem, je bila prej soba za perilo sušit. Jaz sem jo na novo prekril, izoliral, napeljal elektriko in vodo. S tem sem poplačal najemnino. Ko bom šel ven, bo prijatelj imel mini stanovanje in ga bo lahko komu dal v najem. Zdaj pa plačam 35 evrov stroškov. V Brežicah sem že približno štiri leta. Konec decembra 2010 sem izvedel, da že leto in pol nimam naslova stalnega bivališča, ki sem ga imel napisanega na tisto staro, bivše stanovanje JLA. Novega sem si uredil pri prijatelju.

K zdravniku ne hodim veliko, in kar se zdravstvenih težav po izbrisu tiče, imam srečo. Enkrat v devetdesetih pa sem si zlomil komolec. Bila je res huda poškodba. Šel sem na urgenco in se javil v sprejemni pisarni ter jim rekel, da imam zavarovanje, čeprav ga nisem imel. Sprejeli so me v bolnico in mi operirali komolec. To so bolj bogo naredili, ampak za silo je bilo. Ostal sem jim dolžan 2.000 mark, nekaj takega, ampak oni nikdar niso zahtevali tega denarja.⁹² V bolnici sem bil en teden, osem dni, potem pa sem imel okoli dva meseca še kar probleme. Fizioterapije nisem imel, zato se tudi ni čisto zacelilo. Imam zelo visok prag bolečine, zato se zmažem in mi ni nič. Ampak vseeno, ostanejo posledice. Enkrat sem se

⁹² Bolniki brez zdravstvenega zavarovanja, katerih zdravljenja medicinski delavci niso uvrstili v kategorijo nujnega zdravljenja, so bili »avtomatsko« razvrščeni v kategorijo samoplačnikov (Lipovec Čebren 2010: 179). Podobno se je zgodilo Danku, ki so mu po operaciji komolca stroške operacije zaračunali, vendar tega denarja od njega kasneje niso terjali.

tudi nekaj urezal, hudo je izgledalo. So mi samo zalepili. Takrat sem tudi šel na urgenco. To nujno pomoč ti morajo narediti.

Kot gradbenik sem spoznal eno dohtarco, ko sem delal pri njej doma. Ima privat ordinacijo in mi je od takrat naprej vse zdravstvene težave čisto zastonj porihkala. Če sem kaj potreboval, sem jo poklical domov in mi je povedala, kdaj naj se oglasim pri njej v ordinaciji. Če sem potreboval kakšne tablete na recept, mi je vse ona priskrbela. Sicer zelo redko jem tablete, samo ketonal, proti bolečinam. Drugih tablet nisem jemal. Medicinska sestra je vedela za mojo situacijo in je razumela, ni delala težav.⁹³ Moral bi imeti eno operacijo, pa je nisem imel. Za to bi moral v bolnico. Zdravnica je takrat pisala na Ministrstvo za notranje zadeve o moji situaciji, da moram nujno na operacijo pruha, ker je to smrtno nevarno. Oni so jo poklicali in rekli, da se nima kaj vmešavati. Operacije še zdaj nisem imel. Po operaciji mora človek počivati in vsaj tri mesece po njej ne bi mogel opravljati gradbenih del. Takrat, ko je bila težava s pruhom še manjša, bi s socialno pomočjo tiste tri mesece zmogel preživet in bi bilo vse OK. Zdaj pa je že malo kritično, večja poškodba je, dalj časa bi se celila. Dobil sem pas in za zdaj je, hvala bogu, dobro. Pruh sem imel že pred izbrisom, ampak se je potem samo še slabšalo. Zdaj sem zrihtal zavarovanje. Vpisal sem se na borzo dela in že s tem, da sem na borzi, imam osnovno zavarovanje.⁹⁴

Imel sem tudi enega zobozdravnika, ki mi je prav tako vse zastonj zrihtal. Pri njem sem delal gradbena dela, še prej, ko sem bil pri privatniku. Med izbrisom so se mi zobje poslabšali. Pa tudi psihični problemi pridejo, ker

⁹³ V obdobju, ko izbrisani niso imeli nobenega statusa, ponavadi tudi niso imeli zdravstvenega zavarovanja. Vedenje zdravnice v Dankovem primeru je dober primer solidarnostne prakse do bolnika brez zdravstvenega zavarovanja. Zdravnica je vedela, da Danko nima zdravstvenega zavarovanja, vendar mu je kljub temu pomagala. Nasprotno pa so nekatere druge izkušnje izbrisanih oseb, na podlagi katerih Uršula Lipovec Čebon zapiše: »Prakse splošne solidarnosti do bolnikov brez zavarovanja in s tem do socialno ogroženih slojev prebivalstva so se umaknile načelu rigoroznega preverjanja zdravstvenega zavarovanja bolnikov« (2010: 172). To preverjanje zdravstvenega zavarovanja so ponavadi izvajale medicinske sestre, ki so osebi brez zavarovanja v nekaterih primerih poskušale onemogočiti stik z zdravnikom. Tako se je zgodilo v Ljubovem primeru: ko se je v reševalnem vozilu pripeljal v sežansko bolnišnico zaradi odpovedi pljučnega krila, je medicinska sestra odklonila medicinsko pomoč, ker ni imel zdravstvenega zavarovanja. Bolnika je kljub nasprotovanju iste medicinske sestre sprejel makedonski pulmolog (Lipovec Čebon 2007a: 73).

⁹⁴ Osnovno zdravstveno zavarovanje si je Danko uredil konec leta 2010, pred tem ga osem let ni imel.

si cel čas v margini, na rob si potisnjen in počutiš se drugače. Cela družba te je odbila ... To pusti posledice, mogoče tudi podzavestno.⁹⁵

Imam odvetnika, ki mi zastonj pomaga. Je kolega, ki zdaj odpira odvetniško pisarno v Sloveniji. Že prej sem ga vprašal za kakšen nasvet. Odločil sem se, da bom vložil tožbo za odškodnino.⁹⁶ Zdaj počasi zbiram papirje, kar pa je problematično, ker ti na uradih ne pustijo takoj zraven, če nimaš kakšnega odvetnika s seboj. Nekaj osnovnih dokumentov sem že nabral. Rabim pa potrdila, da sem tu hodil v šolo, izpise iz matične knjige, s katerimi lahko dokažem, da sem cel čas živel v Sloveniji. Povsod je treba dokazati čim več stvari. To je torej zdaj naslednja faza, čeprav se mi ne da prčkat po tem. Kakršno koli odškodnino mi dajo, mi bo pomagala za ta čas, ki sem ga izgubil. Ne računam na veliko in niti ne vem, ali se mi splača zezat s tem. Če še za penzije nimajo, kako bodo imeli za odškodnine. Da bi vsaj rekli: »Ja, smo vas oškodovali,« in nekako to poskušali popraviti.

Na začetku sem imel neke stike z Društvom izbranih (DIPS),⁹⁷ osebno se poznam z enim od vodij. Ima lokalno skupino na območju Brežic, Krškega, ki je povezana z ljubljansko. Nisem član, sem pa simpatizer.

⁹⁵ Danko govori o psihičnih težavah, ki so se pri njem pojavile z izbrisom. Te opisuje z besedami »počutiš se drugače«. Danko za svoje psihične težave ni poiskal zdravniške pomoči. Uršula Lipovec Čebren v svoji analizi zdravstvenih posledic izbrisa izpostavi podatek, da med boleznimi izbranih prevladujejo prav duševne težave, za katere – tako kot v Dankovem primeru – izbrani običajno ne poiščejo strokovne pomoči (2010: 161–164).

⁹⁶ Odškodnina nobenemu izbrisanemu v Sloveniji še ni bila izplačana. V medijih je bil zavajajoče predstavljen primer izbrisane B. K., češ da ji je bila dosojena odškodnina. Razsojeno je bilo, da je njena tožba za odškodnino utemeljena, o vsoti pa ni bilo govora (Petkovič 2010: 220). V javnem diskurzu o izbranih so bile najpogostejše izpostavljene prav odškodnine. To potrjuje tudi antropološka raziskava o percepciji izbranih med prebivalci Slovenije, kjer so sogovorniki pogosto »kot negativni aspekt v zvezi z izbranimi prebivalci izpostavljali zahtevo po odškodninah, ki naj bi bila po njihovem mnenju neupravičena« (Lipovec Čebren idr. 2011). Podobno sliko kažejo tudi komentarji, ki se na spletu pojavijo pod članki o vprašanju odškodnine za izbrisane: nekateri jih preimevanje v »prebrisane« in trdijo, da bo z izplačilom odškodnin oropana država.

⁹⁷ Društvo izbranih prebivalcev Slovenije (DIPS) je leta 2002 ustanovil Aleksandar Todorović, ki je prvi vidneje opozoril na izbris, zaradi česar so se mnogi izbrani prepoznali v njegovi zgodbi in se zavedeli, da niso edini, ki imajo težave z urejanjem statusa. Društvo DIPS in kasneje društvo Civilna iniciativa izbranih aktivistov sta organizirala veliko različnih dogodkov (okrogle mize, manifestacije, protesti ipd.), pri čemer izbrani vsako leto obeležujejo obletnico izbrisa s Tednom izbranih, kjer s političnimi in umetniškimi dogodki opozarjajo nase, nagovarjajo odgovorne za izbris ter državljane Slovenije (Zdravković 2010: 257–261).

Mislil sem biti, potem pa sem videl, da me hočejo tudi oni izkoristiti, da bi me poslali na televizijo, da bi me izpostavili, zato ker tekoče govorim slovensko in sem cel čas živel tu. Medijsko bi me izpostavili, koliko bi pa to meni koristilo ... Bi mi lahko še škodilo. Če bi se preveč izpostavil, tudi ne vem, če bi dobil državljanstvo takrat, ko sem ga. Moj primer je bolj simpl kot drugi in se mi je zdelo, da bi nosil neko označbo, povezovali bi me z nekom, ki je v drugačni situaciji. Je bil recimo vsa ta leta v Srbiji in je potem prišel sem, ko se je umirilo, pa hoče zdaj odškodnino dobiti.⁹⁸ Društva podpiram. Ampak notri so ljudje, ki si zaslužijo pomoč, in taki, ki si je ne. Je veliko res groznih primerov, ki so se zgodili, so pa tudi primeri, ko se ni zgodilo nič in ljudje samo čakajo, da jim bo kaj padlo z neba. Dobro izpeljani pa se mi zdijo tisti ogromni plakati, ki so bili v Ljubljani.⁹⁹ Zdi se mi, da je treba s te strani delati in da je ta pomoč nekaj vredna. Mislim, da ljudje v centralni Sloveniji ali pa v delih, ki niso ob meji s Hrvaško, ne vejo točno, za kaj gre pri tej problematiki. Zdi se jim, da hočejo izbrisani samo od njih denar pobrati, in ne vejo, kaj se je res dogajalo.¹⁰⁰ Tako je tudi zaradi medijev in bolj kot neko opravičilo bi bilo treba pokazati, da je bila krivica res narejena. Priznati krivico in pokazati Slovencem, kar se je nepravilnega dogajalo.

Ko je bil plebiscit za odcepitev, sem šel volit.¹⁰¹ In to je bilo edinkrat, ko sem volil. Tudi zdaj ne volim, ker se mi zdi, da so sami enaki gor, ni

⁹⁸ V tem delu svoje zgodbe Danko povzema diskurz desno in desnoredinsko usmerjenih političnih strank, kot so ga predstavljale v svojih kampanjah proti izbrisanim. V parlamentarnih razpravah so te stranke poskušale dokazati, da so izbrisani tiste osebe, ki so zavračale slovensko državljanstvo, in poudarjale njihovo nelojalnost državi Sloveniji (Čuček 2006: 206).

⁹⁹ Leta 2008 so na pročelje Hribarjeve hiše obesili velik plakat, na katerem so bile napisane osebne izpovedi izbrisanih, ki so bile zbrane v raziskavi o izbrisanih v okviru Mirovnega inštituta. Plakat je bil obešen več tednov, kar je omogočila Mestna občina Ljubljana, ki se je za tisti čas (in prostor) odpovedala plačanim oglasom. Izpovedi so bile izobešene tudi po nekaterih lokalih v Ljubljani in kasneje tudi drugod po Sloveniji. Poleg plakatov so bile izdelane tudi »kartice v obliki preluknjanih osebnih dokumentov, silhuete na oknih in avtobusnih postajah v mestih, nalepke na semaforjih« (Kogovšek 2010a: 13).

¹⁰⁰ Ljudje pod vplivom desno in desnoredinsko usmerjenih strank izbrisane pogosto vidijo kot agresorje, preračunljivce, Neslovence ipd. ali kot pove Danko, kot tiste, ki jim hočejo vzeti denar. Pri tem je treba negativne konotacije ob asociaciji na izbrisane osebe »razumeti kot posledico nacionalističnega, političnega in medijskega diskurza« (Lipovec Čebon idr. 2011).

¹⁰¹ Plebiscit je bil 23. 12. 1990. Zavedati se je treba, da so imeli ljudje, ki so bili pozneje izbrisani, pravico glasovati na referendumu o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije. Torej so bili zaželeni za podporo samostojnosti, kasneje pa nič več (Kogovšek 2010b: 111).

neke izbire, nikogar, ki bi bil pošten. Pa tudi navadil sem se, da ne hodim volit. Takrat na plebiscitu pa sem bil za odcepitev, ker se je meni in celi družini to zdelo logično. V bistvu smo bili doma precej proti Jugoslaviji in za odcepitev Slovenije, Hrvaške in tako dalje. Zame niti ne bi predstavljalo nekega problema, če se Hrvaška ne bi odcepila. Bi pa bil problem za mojo mamo. Ker ona se počuti Hrvatico, jaz pa ne Hrvata. No, niti Slovenca se ne počutim, ampak tudi Hrvata ne. Niti nimam neke veze z Jugoslavijo. Nacionalno nisem opredeljen. Brežičan sem, tukaj smo vsi Brežičani.¹⁰² Sicer se pa zdaj nacionalizem v Brežicah pojavlja predvsem proti Albancem. Dostikrat čuješ, da se folk kar grdo pogovarja. Sicer oni res prihajajo na veliko, njihove družine se hitro večajo in nekje so kar albanska naselja že ratala. In folk ima dosti proti njim. Albanci so zelo različni od nas, imajo drugačno kulturo, za sebe se držijo. Ampak kaj, če se je on preselil, če ima delo tukaj, ima čisto enako pravico biti tukaj kot vsak drug. Brežice so tako mešano mesto. Ljudje sami niso nacionalisti. Za nekoga so generalno Hrvati za vse krivi, ko pa kak Hrvat kaj dela zanj, pa ta isti človek reče: »To mi je pa dober naredil, veš, pa poceni sem prišel skoz, OK dečko je ...« V bistvu ni nekega pravega nacionalizma, napihnjeno je to fejest. Ko ljudje nimajo jesti, jih lahko naserješ, kakor hočeš, najlažje je reči: »Oni tam so vse krivi!«

Izbris je vplival na moje družabno življenje, na obiske koncertov, na gledališče.¹⁰³ V Brežicah folk dosti hodi v Zagreb na koncerte ali pa v Ljubljano. Jaz nisem hodil na koncerte ne v Zagreb ne v Ljubljano. Če bi me ustavili v Ljubljani, ko sem bil brez osebne, bi me res spravili za celo noč v keho, dokler ne bi izvedeli vseh informacij o meni. Včasih se je malo več dogajalo v Brežicah, tako da je bilo vsaj nekaj, zdaj je mrtvo ...

Sodeloval sem v domačem gledališču, Teaterfraj, kjer sem igral. V gledališču sem bil po izbrisu vpisan kot član, ampak v upravnem odboru nisem

¹⁰² Po besedah Duške Knežević Hočevar (1996) bi Brežice lahko umestili v »avtonomno cono« na mejnem obrobju. To obrobje je sestavljeno iz treh pasov. Dva predstavlja »periferni področji dotikajočih se držav, tretji pa nekakšno 'avtonomno cono', ki naj bi spajala družbene in politične karakteristike dveh držav« (Knežević Hočevar 1996: 11). Ljudje iz Brežic in okolice imajo močne stike tako s Slovenijo kot s Hrvaško (npr. šolanje ali zaposlitev v Zagrebu, družinske vezi). Danko pove, da nacionalno ni opredeljen, ima pa zelo močno lokalno identiteto, saj se identificira kot Brežičan. To potrjuje tudi dejstvo, da se je kljub razpetosti med Slovenijo in Hrvaško vedno vračal v Brežice.

¹⁰³ V času izbrisa je bil Danko mlad in je bil zaradi neurejenega statusa močno prikrajšan za velik del družabnega življenja. Tako, na primer, ni mogel na koncerte, ki niso bili v bližnji okolici. Kljub temu mu je uspelo ohraniti močno socialno mrežo. Po drugi strani pa je veliko primerov, ko so se znanci odtujili izbrisanim osebam, zlasti tistim, ki so bili uslužbenci JLA (Zorn 2003a: 105–106).

mogel biti. Ti frendi iz gledališča so bili v bistvu najbolj veseli, ko sem dobil državljanstvo. Naredili smo šest predstav. To je bilo konec devetdesetih. Imeli smo tudi turnejo v Franciji in zaradi izbrisa nisem mogel zraven. Imeli smo izmenjavo s francoskim gledališčem in so šli tja za dva tedna. Sicer mi je bilo super, ko so potem Francozi prišli k nam, ampak ... Ko so bili Francozi tu, sva šla z eno Francozinjo v Zagreb in nisem vedel, da grem lahko s svojo maloobmejno prepustnico samo skozi maloobmejni prehod, a ne smem skozi glavnega. Pripeljala sva se do meje, noter je prišla policija, pogledali so moj dokument, rekli, naj stopim z njimi, in sem mislil, da bodo preverili dokument, tako kot ponavadi. S policistom sva stopila dol z vlaka in vlak se je odpeljal. Francozinja pa na njem. Ni poznala Zagreba, s francoskim telefonom me pa ni mogla poklicat. Hitro sem poklical frende, da so jo šli z avtom počakat na železniško postajo v Zagreb. Policist mi je potem, ko je vlak odpeljal, razložil, da ne morem preko meje na tem prehodu, ampak moram na maloobmejnega, ki pa je dvajset metrov oddaljen. Če bi mi to prej povedal, bi šla oba s Francozinjo dol ali pa bi šla ona eno postajo naprej od glavne dol, jaz pa bi šel čez na maloobmejnem in bi me počakala. En vlak bi zamudila, nič strašnega.

V času, ko sem bil brez dokumentov, se je pogosto zgodilo, da so me ustavili policaji. V bližini Brežic je meja, zato so redno preverjali dokumente. Ko so me ustavili, so me privedli na policijsko postajo, me tam zadržali in preverjali podatke, ki sem jim jih povedal. Čeprav so se policajem vsi podatki, ki sem jih povedal – ime mame, očeta, kje sem rojen – na ekranu računalnika izpisali takoj, ko so v računalnik vpisali moje ime, so me vseeno držali še dve, včasih tudi do šest ur na policijski postaji. Pošiljali so me ven iz pisarne in mi naročali, naj se usedem, naj čakam.¹⁰⁴ Bedasta situacija je bila, ker so me na policiji namerno držali točno do zadnjega vlaka, in ko so me spustili, sem moral pozimi hoditi peš petnajst, sedemnajst kilometrov. Devet let sem bil brez kakršnega koli statusa, niti osebne nisem imel. Tako nisem mogel brezskrbno niti iz Brežic v Krško.

Če ne bi prišlo do izbrisa, bi naredil šolo. Ne vem, kaj bi potem z njo, ampak imel bi en papir več, imel bi možnost. Sicer mi je bolje tako, da nisem študiral, da nisem zdaj v nekem laboratoriju, ampak finančno bi pa kot neki doktor čisto drugače stal.

¹⁰⁴ Nekateri izbrisani so v času neurejenega statusa doživeli policijsko nadlegovanje ali celo nasilje (psihično in fizično). Ekstremni primeri so bile nasilne deportacije in izgoni. Tudi Danko je bil večkrat deležen policijskega nadlegovanja. Podobne izkušnje so imeli mnogi izbrisani, med njimi tudi Siniša, ki se spominja: »Zaprejo te v eno sobo in kot bedak čakaš tam eno uro, dve uri ...« (Kogovšek 2010b: 89).

Navadil sem se določenih stvari. Recimo, navadil sem se živeti brez avta. Lahko pridem kamor koli in se vse zmenim, kam in kako je treba pripeljati material za moje delo, ampak to ne izgleda dobro za biznis. Drugače bi bilo, če bi se pripeljal s svojim kombijem. Je neki vizualni efekt, pa cena je višja.

Z izbrisom sem izgubil veliko. Že čisto finančno gledano. Pa čustveno. Poveča ti občutek manjvrednosti. S tem imam problem in vem, da je to tudi posledica izbrisa. Če si porinjen na margino in nimaš možnosti za izobrazbo in službo, se težje znajdeš v življenju. Cel čas po malem propadaš. Tudi ko imaš kakšno šanso, težje narediš korak naprej. To je dosti večja škoda kot sama materialna. To se ne spremeni, ko dobiš državljanstvo. Čeprav sem vesel, da sem se znašel v tem sistemu in sem nekako splaval, vem, da bi bil čisto drugačen, če tega ne bi bilo. Evo, tudi družina ... Še zdaj si jo želim ustvariti. Ampak za to moraš biti finančno sposoben, moraš imeti neko zaupanje v prihodnost, da sploh začneš nekaj takega razmišljat. To so večji problemi kot pa materialni ali pa zdravstveni. Družino si bom ustvaril. Punce trenutno nimam. Imel sem jih že par. Z eno sem že živel tri leta, v Savudriji. Da se z njimi ni izšlo, izbris ni direktno vplival, indirektno pa. Ko ima človek občutek, da je izločen, no, ko je dejansko izločen, si težje ureja življenje. Recimo, ne moreš iti s punco na morje, kamor bi hotel, ampak moraš glede na to organizirati. Ali pa tisti primer s Francozinjo. Tisto je bilo šokantno, sploh zanjo. Veš, da te potem čudno gledajo in si mislijo: »Kaj pa je narobe z njim?« Ali pa policaji, ki v Brežicah večkrat ustavijo mene kot pa koga drugega. In folk, ki gre mimo, ne ve, zakaj so mene ustavili, mislijo, ta je pa džanki ali kaj takega. Na vse možne načine si rinjen v pod, na margino družbe in težje je delovati. Toliko več energije porabiš, da neko zlato sredino življenja živiš. Ali pa preživetje, je tudi problem. Če bi imel vsa ta leta socialko, tisto čisto osnovno socialno podporo in še kakšno malo delo ... Bi imel več, več časa za šolo in bi se zrinil nekako. Dosti ljudi je bilo oškodovanih s tem, ko so bili izločeni.

KOT ŽIVAL NA PREŽI

Avtorja: Maj Bešlin in Živa

Še isto leto, ko sem dobila slovensko državljanstvo nazaj, to je bilo leta 1999, sem šla v Pulo, čez mejo. Bila sem vsa vesela, da lahko končno prestopim mejo.¹⁰⁵ Počutila sem se kot da bi me nekdo izpustil iz kletke. Ful sem bila vesela, tega dneva ne bom nikoli pozabila. Po drugi strani sem bila pa kar malo otopela – zakaj šele zdaj? Zakaj je moralo miniti toliko časa, zakaj sem morala toliko dati skozi? Ali ni to samo po sebi umevno, saj sem že cel lajf tlele, zakaj šele zdaj? Nekako nisem imela veselja. No, veselje je bilo, bila sem srečna, vedela sem, da je končno konec. Ampak ... ali je moralo biti tako? Cel cajt sem morala biti kot ena žival na preži!

Rodila sem se na začetku sedemdesetih – leta 1971 v Ljubljani, moji so drugače iz Bosne. Pri dveh letih mi je za rakom umrl oče in me je mama poslala k babici v Bosno. Verjetno me mama ni zmogla več preživljati. Po treh letih sem prišla nazaj v Slovenijo, babica mi je namreč umrla. Med bivanjem v Bosni so ravno opravljali nekakšne popise ter me vnesli v ne vem kakšne knjige. Doli niso imeli ravno urejenega popisovanja ljudi. No, to je prineslo posledice kasneje, leta 1994, ko so mi v začasni bosanski pasoš uradniki vpisali naslov moje babice kot moj stalni naslov.

V Sloveniji sem se hitro naučila slovensko,¹⁰⁶ začela sem normalno hoditi v vrtec. Takrat smo še živeli na Ljubljanskem barju, v barakarskem

¹⁰⁵ Z nelegalnim aktom izbrisa 25.671 oseb iz Registra stalnih prebivalcev Republike Slovenije dne 26. 2. 1992 je prišlo do sistematičnega kršenja človekovih pravic. Te so v Republiki Sloveniji pravno zavarovane z mednarodnopravnimi zavezujočimi akti, katerih podpisnica je Slovenija – s strani Organizacije Združenih narodov in Sveta Evrope. Na izbris avtorja te zgodbe ne gledava kot na naključen, osamljen dogodek, temveč kot nadaljevanje politike zatiranja nezaželenih manjšin in posameznikov v različnih regijah. Primer podobne politike je izbris manjšinskega prebivalstva, ki se je zgodil leta 1962 v Siriji, med tamkajšnjimi Kurdi. Čez noč so približno sto petdeset tisoč Kurdom vzeli državljanstvo in jih pahnili v apatridnost. Imenujejo jih *maktumini* – neregistrirani. Ti *maktumini* in njihovi potomci so tako kot izbrisani brez državljanskih pravic (Deschner 2007: 271). Kurdi so, kruto rečeno, za arabsko politiko čefurji, nezaželena manjšina – tako kot so to za naše politike izbrisani; početje političnih elit pa ni le posledica sistemske napake, temveč sistema samega.

¹⁰⁶ Jezik je gonilna sila nacionalne kulture (Carmichael 2002), kar se jasno kaže v odnosu pripadnikov dominantne kulture ali »Slovencev« do priseljencev. Slovenski jezik predstavlja pomembno ločnico med kulturo drugih narodov nekdane Jugoslavije in Republike Slovenije ter je »glavni nosilec etnično-nacionalne posebnosti« (Petković 2010: 229). Med »imigranti in domačini« se je že v 80. letih prejšnjega stoletja konflikt, ki je osnovan na neenakem dostopu do moči in nadzora v družbi, prestavil na raven

naselju, ki se je že ugrezalo – grozne razmere. Zato so nas, ko sem imela deset let, preselili v neprofitno stanovanje v Fužine.¹⁰⁷ Tukaj živim sama že od leta 1988. Mama me je zapustila pri sedemnajstih letih in odšla v Nemčijo. Izpisala sem se iz srednje šole in začela delati, na črno. To je bilo tudi kar težko obdobje. Nisem se zavedala resnosti položaja. Življenje sem jemala zlahka in niti nisem vedela, kaj prinese to, da moraš sam plačati račune. Zamujala sem s plačili, dokler mi niso poslali opomina. Nekako sem se skozi to učila, da je treba imeti neko odgovornost v življenju, da ne gre vse kar tako, ne?

No, ko se je začela osamosvojitvena vojna, sem delala na črno v lokalu v Dobrovi. Takrat naj bi se pridobilo državljanstvo po štiridesetem členu,

simbolnega, tj. kulture in jezika (Mežnarić 1986). Slovenščina je postala steber nacionalne identitete, z njo se je ustvarila ločnica med »nami« in »njimi« (ibid.). Z izbrisom je Slovenija homogenizirala nacionalno državo (Bajt 2010: 208). Izbrisani so postali nezaželeni Drugi (Bajt 2010: 196), *personae non gratae* – nasilni, primitivni, barbarski Balkanci, pravo zrcalno nasprotje civiliziranim Slovencem. Slovenski jezik je politika izkoristila kot vzvod za doseg »rasno čiste« države, ki naj pripada civiliziranemu svetu, ne pa nazadnjaškemu Balkanu.

Če ironično povzamemo Gorana Vojnovića, se »čefurja spozna po jeziku« (2008). Večina prve generacije izbrisanih priseljencev se ni naučila tekoče govoriti slovensko. Druga generacija – otroci priseljencev iz nekdanje Jugoslavije, ki ji pripada tudi Živa – je tu rojena in zato že od začetka »vpeta« v slovenski jezik. Živa ima »pravi« ljubljanski naglas, kar je verjetno razlog za relativno manjše probleme pri urejanju statusa. Mnogi izbrisani so bili namreč zaradi neznanja slovenskega jezika deležni zaničevanja uradnikov ali pa se jim je postopek urejanja statusa ustavil. Neznanje slovenskega jezika in znanje maternega jezika iz drugih republik je bilo pogosto dojetje kot ovira, »hendikep« (Petković 2010). Nema lokrat so se srečali z diskriminatornim očitkom, češ naj se najprej naučijo jezika, potem pa naj prosijo za svoje pravice (Petković 2010).

¹⁰⁷ Nekdanja Jugoslavija je kot socialna država socialne pravice razširjala tudi na stanovanjsko politiko. V takratnem obdobju sta obstajali dve vrsti socialnih stanovanj: družbeno stanovanje delovnih organizacij in solidarnostno stanovanje. Solidarnostno stanovanje, v katero se je preselila Živina družina, je bilo namenjeno predvsem socialno ogroženim slojem prebivalstva, brezdomcem, hendikepiranim ter mladim družinam. S prehodom v neoliberalistični tržni sistem je letna številka oddaje neprofitnih stanovanj v Sloveniji znašala le 10 % letne številke v nekdanji Jugoslaviji. Po mnenju Jelke Zorn je ta sprememba stanovanjske politike pomemben prikaz »krčenja socialnih pravic, ne le za izbrisane, temveč za vse prebivalce Republike Slovenije« (2010a: 35–36).

ne?¹⁰⁸ To je, kakor so eni rekli, za kilo krompirja, ne?¹⁰⁹ Nekateri so ga želeli, nekateri pa ne. Enostavno se folk ni niti zavedal, kako zares gre. Jaz sem to hotela, ampak dejansko se nisem zavedala, da je to, kako bi rekla, politika, ne? Kako naj bi vedela, kakšne bodo posledice in da se to mene tiče?¹¹⁰ Nikoli nisem prejela nobenega dopisa o tem, da naj si grem uredit državljanstvo. V lokalu, kjer sem delala, se o tem ni govorilo, ljudi je zanimala le zabava. Klicala sem mamo v tujino, če si moram kaj urediti glede papirjev. Sprva niti ni vedela, za kaj gre, se je pa spomnila, da naj bi urejala neke zadeve glede dokumentov pri notarju. Tudi sama sem se spomnila samo nekih obiskov pri notarju, zato nisem več premišljevala o tem.

¹⁰⁸ Leta 1991 je bil sprejet Zakon o državljanstvu Republike Slovenije. Prebivalci Slovenije s slovenskim republiškim državljanstvom so po 39. členu tega zakona državljanstvo pridobili avtomatično. Vsi preostali, ki so imeli republiško državljanstvo katere druge republike nekdanje Jugoslavije, pa so morali za državljanstvo zaprositi po 40. členu, ki ga omenja tudi Živa (ZDRS 1991). Kot je razvidno, ta zakon različno obravnava prebivalce, ki so bili do osamosvojitve polnopravni državljani z enakovrednimi pravicami – zakon vzpostavlja razlike med »tujci« in »domačini« ter med »dobrimi tujci« in »nezaželenimi tujci – Balkanci«.

¹⁰⁹ Tukaj Živa (pretežno) povzema diskurz politične desnice, ki celotno krivdo za izbris prenaša na izbrisane same, češ, zakaj si niso uredili državljanstva, ki ga je Republika Slovenija podeljevala za »kilogram krompirja« (Bočko in Špehar 2010: 216). Ta primerjava se je razširila tudi v javnem diskurzu – preko brskanja po spletnih forumih na temo »izbrisani« naletimo na mnogo komentarjev s to primerjavo.

Glede vprašanja izbriša so se različne oblasti sklicevale na argument o »svobodni izbiri«, ki naj bi jo izbrisane osebe imele, saj naj bi imele možnost pridobitve državljanstva. Vendar nihče od izbrisanih pred izbrisom ni vedel, da »izbira« med statusom državljana ter med izgubo stalnega bivališča, pravnega statusa in s tem povezano izgubo vseh pravic. Izbrisani so se čez noč znašli v »rokah« Zakona o tujcih, pri čemer so bili uradno izenačeni z nedokumentiranimi migranti. Postali so »novi tujci«, nelegalno bivajoči na območju Slovenije (Jalušič 2007: 114). Prošnja za pridobitev državljanstva tako ni bila le formalna prošnja temveč testiranje lojalnosti pripadnosti novi državi (Bez nec 2007: 35).

¹¹⁰ Kot je bilo že omenjeno, pred izbrisom nihče ni javno posvaril kasnejših izbrisanih o posledicah, ki jih čakajo, če ne dobijo slovenskega državljanstva, prav tako pa ob izbrisu izbrisani niso prejeli odločbe, da so izbrisani ter s tem brez vsakega legalnega statusa v Sloveniji (Jalušič 2007: 114). Da je bilo nejasnosti glede izbriša še več, priča tudi dejstvo, da je bila kategorija republiškega državljanstva v nekdanji Jugoslaviji nepomembna in za mnoge izbrisane neznana. To dokazuje tudi Živin primer: v rojstnem listu ima namreč v rubriki »republiško državljanstvo« zapisane le tri črtice. Številni izbrisani, med njimi tudi Živa, tako niso vedeli, katero republiško državljanstvo imajo, saj so bili uradniki pri določanju republiškega državljanstva pogosto arbitrarni. Z vzpostavitev neodvisne države pa je ta kategorija dobila velik pomen: na podlagi republiškega državljanstva so se dodeljevale identitetne oznake ter državljanske pravice.

Tisti cajt, pol leta, je šel meni en, dva, tri. Morala sem delati, se sama preživljati. Imela sem druge skrbi – z lastno eksistenco, ne?

Zavedela sem se, da se je nekaj zgodilo, ko sem leta 1993 šla na ZZZS¹¹¹ urejat izgubljeno zdravstveno knjižico. So mi povedali, da nimam zdravstvenega zavarovanja in da me ni »notri«. ¹¹² Rekli so, da mi manjkajo podatki o stalnem prebivališču, naj prinesem te papirje. Skoraj me je zadela kap! Nisem vedela, kaj se dogaja, sem pa vedela, da je nekaj narobe. Odpravila sem se na Mačkovo, ¹¹³ kjer me zadane še hujše:

»Vas ni v kompjutru, ni vas v tem kompjutru danes. Ne obstajate!«

»Kako ne obstajam, kje pa sem?«

»Dejansko ne obstajate v kompjutru, ste državljanka BiH.«¹¹⁴

»Kako? Že celo življenje sem tu, kaj je zdaj to?!? Lahko vam vse dokažem, imam račune, ki sem jih plačevala, spričevala, papirje ...«

»Pojdite si urejat dokumente za bivanje!«

Kar naenkrat je bilo vse izbrisano, moje celotno bivanje tu! Čisto sem bila zbegana. Odpravila sem se torej do druge uradnice, ki mi je rekla, da sem brez slovenskega državljanstva in da si moram urediti ali stalno ali začasno bivanje. V tem postopku naj bi rabili mojo staro jugoslovansko osebno, ki je še bila veljavna.¹¹⁵ Seveda sem ji zaupala in ji jo dala.¹¹⁶ Ko se vrnem naslednjič, mi reče:

¹¹¹ ZZZS je kratica za Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije.

¹¹² Na osnovi raziskav lahko sklepamo, da je večina izbranih, tako kot Živa, za izbris izvedela, ko so si poskušali urediti kakšno uradno zadevo, pri tem pa nepričakovano spoznali, da ne obstajajo (Pistotnik 2010: 64). Ob tej ugotovitvi niso vedeli, kakšne posledice jim bo prinesel izbris, saj jim običajno nobena uradna oseba ni razložila podrobnosti.

¹¹³ Izraz Mačkova se nanaša na sedež Upravne enote Ljubljana.

¹¹⁴ Čeprav se je Živa rodila v Ljubljani, je po načelu *ius sanguinis*, po »krvi«, pridobila republiško državljanstvo po starših ter za uradnike v Sloveniji postala imaginarna državljanka Bosne in Hercegovine.

¹¹⁵ Čeprav so bili jugoslovanski osebni dokumenti po datumu še veljavni, pa izbrisani – med njimi tudi Živa – niso vedeli, da so jim z izbrisom prenehali veljati. Slavko Debelak, direktor Uprave za upravnopravne zadeve na Ministrstvu za notranje zadeve, je namreč 27. 2. 1992 vsem občinskim upravnim enotam poslal dekret o izvajanju Zakona o tujcih. Na osnovi tega dekreta so bili jugoslovanski osebni dokumenti za izbrisane razveljavljeni ob izbrisu, za slovenske državljane pa so veljali veliko dlje, do 25. 6. 1993 (Zorn 2007: 28).

¹¹⁶ Živino zaupanje v državne institucije in državo nasploh se kaže v njeni gesti, da je brez pomislekov uradnici zaupala svoj osebni dokument. Rojena v socializmu je verjela, da država vedno skrbi za svoje državljane in da ne bi namerno nikoli želela oškodovati lastnih državljanov. Po prejetju preluknjane osebne izkaznice pa se je v Živi zakoreninil dvom o državi, v kateri živi, njenih institucijah in strah pred neznanimi možnimi posledicami. Uršula Lipovec Čebren v članku *Metastaze izbrisa* izpostavi pomembno

»Ne morete dobiti niti začasnega, kaj šele stalnega dovoljenja za prebivanje, ker nimate stalne zaposlitve.« Ker sem delala na črno, valda nisem imela stalne zaposlitve.

In sem se znašla v začaranem krogu. Če bi imela stalno zaposlitev, bi pridobila začasno delovno vizo, preko te najprej začasno, potem pa čez pet let stalno bivališče. Po še petih letih bi pridobila državljanstvo z naturalizacijo. Ampak ker nisem imela slovenskega državljanstva, nisem mogla dobiti stalne zaposlitve. In krog je bil zaključen.

Osebna je bila uničena, so mi jo precvikano nazaj vrnili.¹¹⁷ Dobro so me na foro vrgli! Nisem imela več nobenega dokumenta, s katerim bi se dokazovala. Preprosto mi je uradnica rekla: »Ta osebna ni več veljavna, pojdite si uredit bosanski pasoš, nove dokumente!« Kdo bo mene pošiljal, da si bom šla uredit bosanski pasoš, halo?!¹¹⁸ Prisiljena sem bila iti na bosansko ambasado,¹¹⁹ ampak to je bila zadnja stvar, ki sem jo hotela. Jaz ne spadam tja, jaz dol nimam kaj početi. Tu v Sloveniji sem odrasla, tu imam prijatelje. Ampak nisem imela druge izbire, kot da grem tja. Zaradi

misel: »Dojeti izbris pomeni podvomiti o državnem ustroju, o samem bistvu države kot poroku pravic svojim državljanov« (2007a: 69). Že Jose Ortega y Gasset je svaril pred državo in njenimi »zvijačami«, negativne vplive pa je pripisoval državnemu aparatu kot takemu. Zanj država ni garant svoboščin in pravic, temveč kot so na lastni koži občutili izbrisani, hladnokrven aparat, ki lahko kadar koli samovoljno ukine posameznikove svoboščine, ki naj bi jih s svojim obstojem omogočala (po Sruk 2007: 126). Po tem dogodku Živa ne zaupa več institucijam, predvsem pa ne državi in politikom.

¹¹⁷ Po pričevanjih izbrisanih so jim zaposleni na upravnih enotah večinoma prelučnili dokumente in jim jih nato vrnili. Nekateri so dobili nasvete o nadaljnjih korakih pri urejanju svojega statusa, drugi pa so ostali brez pojasnila.

¹¹⁸ Živa se je počutila Slovenko: v Sloveniji se je rodila, odrasla, tu je delala, tukaj je bilo središče njenega življenja – tu je bila doma. Z izbrisom se je naenkrat znašla v položaju, ko jo je uradnica obravnavala kot tujko. Državni aparat ji je preko ust uradnice določil bosansko identiteto, na podlagi kraja rojstva njenih staršev. Eden od vzrokov – in tudi posledic – izbrisa je bilo ravno arbitrarno določanje identitet s strani državnega aparata. Osebna predstava o lastni identiteti ni bila pomembna, saj jim je bila identiteta določena »od zunaj« (Bajt 2010: 206–207). Živa je doživela občutek identitetnega trpljenja – ne samo da je bila oropana identitete, ki jo je osmišljala, hkrati se je v njej razvnel boj med lastno identiteto in identiteto, s katero je bila na novo označena (Cockburn 2003: 9–10).

¹¹⁹ Izbris pomeni enostransko prekinitev odnosa med posameznikom in državo (Kogovšek 2010a: 64). Izbrisane osebe so čez noč ostale brez slovenskega državljanstva oz. brez dokumentov o pripadnosti (kateri koli) državi. Hkrati so bile postavljene pred zahtevo, da si morajo urediti status tujca. Vendar pa je bil za pridobitev tega statusa potreben veljaven osebni dokument države, iz katere naj bi oseba prihajala. Glede na Živino rojstvo in bivanje v Sloveniji je dejstvo, da so jo uradniki napotili urediti bosanski potni list, absurdno.

vojne so tudi tam zahtevali denar. Moral si tu plačati, moral si tam plačati, če ne, te nobeden ni šlivu, ne? No, dali so mi začasni bosanski pasoš za dve leti, takega z lilijami. To je bilo aprila 1994. Za stalni naslov v pasošu so zapisali kar mamin naslov iz Bosne, na katerem sem živela le od drugega do petega leta. Drugače nikoli! Namesto moje matične številke sem pa dobila šest ničel! Haha, šest ničel v pasošu, kdo je še kaj takega videl?¹²⁰ To naj bi bil dokument, ki naj bi me obvaroval deportacije ob policijskem legitimiranju. Seveda sem za ta pasoš tudi plačala, ni bil tako drag, dražji bi bil odstop od njega – tisoč mark. Med izbrisom sem spoznala osebo, ki bi mi lahko naredila ponarejen slovenski pasoš. Ampak mi ni bil všeč ne on ne ponudba. Še to bi mi manjkalo, da bi me dobili s ponarejenim dokumentom, potem bi me pa res deportirali.

Z bosanskim pasošem v žepu sem ponovno poskušala urejati slovensko državljanstvo, a so me vsakič zavrnil. Izpolnila sem vedno le devet točk od desetih predpisanih. Manjkala mi je le točka s stalnim prebivališčem v Sloveniji.¹²¹ Te pa nisem mogla izpolniti, saj nisem imela stalne zaposlitve, preko katere bi si lahko uredila bivanje. Na pritožbo iz leta 1994 so mi na primer zapisali, da je pritožba neutemeljena, ker izpolnjujem le en pogoj o zakonu o tujcih ter da ne izkazujem nobenega upravičenega razloga, ker nimam delovnega dovoljenja, ker sem brez stalnega dela. Redne zaposlitve pa nisem mogla dobiti, ker nisem imela slovenskega državljanstva. Delodajalci bi morali postaviti posebne pogoje, in če se ne bi prijavil noben državljan Slovenije, bi vzeli mene.¹²² Sem jim razlagala na Mačkovi:

¹²⁰ Živa je v Bosni in Hercegovini pridobila zgolj začasni potni list, vendar podatki v potnem listu dokazujejo nesmiselnost in pravno neurejenost tega začasnega dokumenta. Kot stalni naslov je Živa pridobila naslov, na katerem nikoli ni stalno živela, pa tudi začasno le med drugim in petim letom starosti. A tu nesmisla še ni konec. Vsak potni list na področju nekdanje Jugoslavije vsebuje enotno matično številko občana (EMŠO) – osebno identifikacijsko številko. Ta se še zmeraj uporablja v vseh bivših republikah Jugoslavije, razen v Republiki Hrvaški. Na slovenskih osebnih listinah je Živa do izbrisa imela zapisan slovenski EMŠO. Ko je pridobila začasni bosanski potni list, pa so ji – namesto prejšnje številke EMŠO ali nove bosanske osebne identifikacijske številke – na koncu zapisali šest ničel.

¹²¹ Po izbrisu si je Živa, tako kot številni drugi izbrisani, poskušala urediti državljanstvo po 10. členu Zakona o državljanstvu Republike Slovenije. Gre za pridobitev državljanstva z naturalizacijo, ki predpisuje izpolnjevanje desetih pogojev ali »točk«, da je vloga popolna (ZDRS 1991).

¹²² Živa je pri iskanju zaposlitve naletela na ovire, s katerimi se soočajo mnogi migrantski delavci, ki nimajo slovenskega državljanstva. Po Zakonu o zaposlovanju in delu tujcev (11. člen, 2. in 3. točka) je »tujec« lahko zaposlen le z veljavnim delovnim dovoljenjem in le v primeru, da kvota za to panogo zaposlovanja ni zapolnjena. Poleg

»Lejte, samo ena točka mi manjka, nikakor ne morem splavati ven iz teh točk. Ali ne vidite, da se vrtim v krogu? Pomagajte mi!«

Prijatelji so mi skušali tako pomagati, da bi delala honorarno kot varuška pri njih, a si niso mogli privoščiti plačevanja socialnih dodatkov zame. In tako se je vleklo. Ko sem videla, da so mi vse možnosti zaprte, sem živela iz dneva v dan.

Nisem podaljšala bosanskega pasoša iz strahu, da to ne bi izgledalo, kakor da si želim imeti bosanskega, in zaradi tega ne bom nikoli dobila slovenskega.¹²³ Mogoče so to neracionalne misli, ampak sem se res bala. Raje sem živela na črno, tako kot en »alien«.¹²⁴ Brez državljanstva¹²⁵ in

tega se dovoljenje za zaposlitev tej osebi izda pod pogojem, da v evidenci zavoda za zaposlovanje ni ustreznih domačih brezposelnih oseb oziroma oseb, ki so glede pravic do zaposlitve izenačene z državljani Republike Slovenije, torej državljani Evropske Unije (ZZDT-A 2005).

Glede na to, da so pogoji za pridobitev delovnega dovoljenja zapleteni, obenem pa so prispevki za socialno varnost visoki, delodajalci pogosto raje nudijo nelegalno delo, delo na črno. Iz pričevanj mnogih izbrisanih in migrantskih delavcev je jasno, da delodajalec v takih okoliščinah s stalnim pritiskom vzdržuje odnos moči med seboj in delavcem: preko groženj je delavec podvržen stalnemu strahu pred izgubo dela in prijavo policiji, čemur bi sledila deportacija iz države (Nevidni delavci sveta 2011).

¹²³ Živin strah, da bi s podaljšanjem bosanskega potnega lista lahko izgubila možnost pridobitve slovenskega državljanstva, je poveden, saj se nanaša na zahtevo po lojalnosti. Že prošnja za pridobitev državljanstva je bila »testiranje lojalnosti«. Javni diskurz, tako politični kot medijski, zahteva od marginaliziranih manjšin (migrantov, Romov, muslimanov, izbrisanih, pripadnikov skupnosti LGBT ...) pripadnost slovenskemu narodu in Sloveniji (Bajt 2010: 297). Čeprav je Živa rojena v Sloveniji in se počuti Slovenko, pa se v njeni odločitvi, da bosanskega potnega lista ne bo podaljšala, zrcali strah pred obtožbo – države ali skupnosti – o njeni nelojalnosti. Izbrala je raje nelegalno bivanje v državi brez državljanstva, brez dokumentov, kot pa »navidežno« pripadnost drugi državi.

¹²⁴ Izbrisani so postali nelegalni migranti znotraj meja lastne države. Znašli so se v prostoru liminalnosti. Liminalnost je izražena v teoriji obredov prehoda – *Rites de passage* antropologa Arnolda van Gennepa. Ločitev od izvirnega, predhodnega okolja je del predliminalnega stanja, liminalno stanje preveva izolacija od družbene realnosti, postliminalno stanje pa prinaša sprejem v novo okolje/kulturo (Gennep 2000 [1909]). Zdi se, da bo to stanje liminalnosti izbrisane spremljalo vse življenje (Stojić 2007), saj izbris ni bil enkratno dejanje, temveč kontinuirana serija dogodkov (Lipovec Čebren 2007a). Kot se zrcali v zgodbah izbrisanih, se posledice izbrisa z ureditvijo statusa ne zaključijo, temveč se še nadaljujejo ali pa na novo izbruhnejo. To odraža tudi Živin izraz »alien«.

¹²⁵ Osebi brez državljanstva se strokovno reče apatrid. Živa je bila apatrid pet let, številni drugi izbrisani pa so ostali apatridi daljše obdobje, nekateri še do danes. Evropska unija je leta 2006 sprejela Konvencijo o izogibanju oseb brez državljanstva. Konvencija se zavzema za ukrepe, ki preprečujejo osebi z državljanstvom prejšnje države v času formiranja nove države, da bi izgubila državljanstvo in s tem postala apatrid v državi

osebnih dokumentov sem se sama preživljala. Vmes sem bila nekaj časa brez službe, izklopili so mi elektriko, bila sem brez denarja, brez hrane. Nekaj časa sem se hranila pri prijateljici. Nisem imela res ničesar, samo enkrat sem dobila enkratno socialno pomoč v hrani. Še sama ne vem, kako mi je to uspelo, običajno potrebuješ osebno, da dobiš to pomoč.¹²⁶ Dva meseca sem bila dobesedno lačna. Tako sem se ponižala, da sem v centru žicala mlado in staro. Samo takega ponižanja pa še ne! Počutila sem se grozno, da sem prišla do te točke. Ko sem spet dobila službo, sem poravnala račune za nazaj. Zagotovo bi me vrgli iz stanovanja, če jih ne bi plačevala. Mama mi tudi ni nič pomagala, bila je v tujini. Želela sem si, da mi pomaga, pa mi ni hotela. Ni mi verjela, da se mi take stvari dogajajo.

Po drugi strani pa so mi prijatelji pomagali vsak na svoj način – s hrano, poskušali so mi urediti redno službo pri njih, občasno smo se odpravili na izlet, žurat skupaj. Vabili so me ven, da bi me razvedrili. Vse o izbrisu sem jim zaupala in vse so razumeli, vendar so imeli zvezane roke. Trudila sem se živeti kot oni in imeti nekaj od življenja. Poskušala, ne? Če bi pustila, da me to povozi, potem bi lahko samo ostala doma v strahu. Nisem si smela privoščiti pretiranega strahu. Vedno sem bila ful obremenjena s svojo eksistenco, da plačam račune, da imam kaj za jesti. Težko mi je bilo, hudo mi je bilo, ko so drugi imeli vse rešeno, pa sem kdaj zamorila prijatelju s tem. Nisem hotela preveč moriti prijateljev s svojimi problemi.

Policaji me nikoli niso legitimirali. Sem pazila na to. Izogibala sem se takih krajev, kjer je bila policija, če sem jo pa že srečala, sem šla čim bolj neopazno mimo. Čim bolj nedolžen pogled, da nisem bila živčna. Ker če bi se že s pogledom izdala, bi bilo že konec, takoj bi opazili. Parkrat sem jih srečala, verjemi, da me je bilo ful strah. Ampak je šlo nekako mimo. Parkrat je policija prišla v lokal, kjer sem delala. Enkrat smo se nekaj hecali in sem se za šalo priklenila na šank. Hahaha, smo morali policijo poklicati, da so prišli odklenit lisice. Nobeden ni nič spraševal, vsi so se samo smejali, ko so me videli. Nisem mogla streči, folk je prihajal

naslednici (Bakondy in drugi 2010: 293). Slovenija kljub članstvu v Evropski uniji še ni podpisnica te konvencije.

¹²⁶ Tu je treba opozoriti na odklanjanje oziroma neizvajanje pomoči slovenskih organizacij za pomoč ljudem v stiski v prvih letih izbrisa, med njimi sta bila tudi Rdeči križ in Karitas. Po Živinem pričevanju in izkušnjah drugih izbrisanih ter migrantov so humanitarne organizacije pomagale le osebam z urejenim statusom in s statusom begunca. Nelegalni migranti, izbrisani in druge osebe brez statusa so tako izpadli iz sistema. Tu se postavlja vprašanje smisla človekoljubnih organizacij, katerih namen naj bi bil pomagati vsem ljudem v stiski. Obenem je treba dodati, da novi statut Rdečega križa omogoča pridobitev humanitarne pomoči tudi osebam brez statusa (Statut Rdečega križa Slovenije 2011).

normalno v lokal, jaz sem pa bila z lisicami tam ujeta, le poklicala sem jih lahko. Še enkrat so policaji prišli zaradi pretepa v lokalu, dobro, da mene niso nič legitimirali. Ne predstavljam si, kako bi bilo, deportacija pa to, še sreča.

Med izbrisom nisem hodila sama k zdravnikom. Šla sem le, ko je bilo nujno.¹²⁷ Nekoč mi je kar naenkrat začelo zmanjkovati kisika. Začela sem se dušiti, nisem vedela, kaj se dogaja. Enkrat je bilo tako hudo, da je rešilec prišel v službo. Potrebovala bi »kisikovo injekcijo« – resnično nisem mogla dihati. A ker nisem imela zavarovanja, bi morala sama vse plačati. Nakar mi injekcije niso dali.¹²⁸

Kako to, da nisem mogla dihati in sem se dušila? Bom zdaj povedala, zakaj sem se dušila. Jaz sem bila v tem času posiljena. Tega človeka pa nisem mogla prijaviti, ker sem se bala, da me bodo deportirali, saj sem bila brez kakršnih koli dokumentov. In spet bi »ta kratko potegnila«. Grozil mi je na domu, da mi bo prestrelil noge, in ne vem, kaj še vse. Najhujše je bilo to, da je bil državljani Bosne, ki je trgoval z orožjem! Nisem vedela, da je bil obsojen za več posilstev. Bil je mamin prijatelj. Dal mi je v kavo to drogo, ki ti čisto zamegli spomin. Imaš luknjo v spominu, ne veš, ali si vse skupaj sanjal ali kaj. Ko sem skupaj sestavila film ... Nisem si ga upala prijaviti, nisem imela ne denarja, da bi ga tožila, pa še dokumentov ne, da bi lahko šla normalno na sodišče. Ufff, ko je prihajal k meni v službo in vsem trosil laži o tem, da sem jaz to hotela, mene pa psihično zastraševal, če komu povem, kaj se je zgodilo! Čisto

¹²⁷ Izbrisani brez zdravstvenega zavarovanja so imeli pogosto otežen dostop do medicinske pomoči, saj je bil zanje dostop odvisen od arbitrarne presoje zdravstvenih delavcev in okoliščin vsakega obiska (Lipovec Čebon 2010: 177). Izjemo so za mnoge izbrisane pomenile solidarnostne geste zdravstvenih delavcev in Ambulanta za osebe brez zdravstvenega zavarovanja Pro bono, ustanovljena za občane Ljubljane brez osnovnega zdravstvenega zavarovanja. Glede na to, da je bila Ambulanta Pro bono ustanovljena šele leta 2002, Živa pa je imela zdravstvene težave pred tem letom, se nanjo ni mogla obrniti. Kot večina izbrisanih brez zdravstvenega zavarovanja (Lipovec Čebon 2007a: 72) se je odločila za zdravniško pomoč le, kadar je bilo nujno, saj je morala kot samoplačnica za vsako zdravniško storitev plačati visoko vsoto.

¹²⁸ Živina izkušnja, da so ji odklonili ustrezno zdravstveno oskrbo, je po pričevanjih migrantov in izbrisanih brez zdravstvenega zavarovanja bolj pravilo kot izjema. Kakor pravi ustanovitelj Ambulante Pro Bono v Ljubljani, Aleksander Doplihar: »Brez zdravstvene kartice nisi nihče« (Lipovec Čebon 2007b: 79). Živi so reševalci odklonili nujno zdravstveno pomoč, saj ni imela zdravstvenega zavarovanja, kar se kaže kot kršitev 7. in 25. člena Zakona o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju (Lipovec Čebon 2007a: 71). Ta zakonska določila omogočajo osebam brez zdravstvenega zavarovanja pravico do nujne medicinske pomoči in nujnega zdravljenja, stroške zdravljenja pa krije Ministrstvo za zdravje, iz proračuna Republike Slovenije (ibid.).

sem bila na psu. Od takrat dalje me je stiskalo v prsih, dobivala sem napade, nisem bila zmožna dihati.¹²⁹ Ti napadi so se ponavljali, počasi sem se jih naučila kontrolirati in jih miriti.¹³⁰ Šele po ureditvi statusa so se začele potencirati težave in sem izvedela, da imam astmo.¹³¹ Kakor da bi se cel čas zadrževala, da ne bi počila, po tistem pa mi je počilo. Prej si nisem smela privoščiti tega.¹³² Poleg astme se mi je zgodila še manjša zdravstvena, a bolj finančno obsežna nesreča. Urezala sem se z nožem v roko in zadela kito. Na začetku ni izgledalo nič hudega, potem pa roke nisem mogla več premikati. Odpeljali so me na polikliniko. Morala sem ponovno plačati, ker nisem imela zavarovanja. A bilo je nujno, zato sem se strinjala z operacijo. Šivi so bili kar poceni, ostalo pa – prevoz, ležanje v postelji dva dni ... Odpovedala sem se vsem tabletam in sredstvom proti bolečinam, da bi čim ceneje prišla skozi. Še pod narkozo sem že pakirala stvari, a so me sestre zadržale notri. Čim prej sem hotela ven, vedela sem,

¹²⁹ V času brez statusa je bila izbrisanim odtegnjena človekova pravica do pritožbe v primeru kršitve njihovih pravic (Kogovšek 2010a). Živin primer to jasno dokazuje: zaradi izbrisa ji je bila onemogočena pravica do pritožbe, saj si brez dokumentov ni upala prijaviti storilca kaznivenga dejanja policiji. Namesto da bi bil storilec takoj pridržan in kasneje obsojen, je bil na prostosti ter Živo nemoteno zastraševal in izsiljeval. Vse to je vplivalo na njeno psihofizično stanje. Iz njenega pripovedovanja je očitno, da med posilstvom in astmo obstaja neposredna povezava, obenem pa je povezava med izbrisom in astmo posredna. Lahko bi rekli, da je bil izbris »metavzrok« njene bolezni (Lipovec Čebren 2007a: 58).

¹³⁰ Zaradi oviranega dostopa do zdravstvenega sistema se je bila Živa prisiljena zateči k samozdravljenju. Iznašla je lastno prakso umiritve astmatičnih izpadov. Večna izbrisanih se je zatekala k samopomoči in hkrati k preventivni skrbi za svoje zdravje (Lipovec Čebren 2010: 185).

¹³¹ Neurejen pravni status je v večini primerov za izbrisane pomenil neurejeno zdravstveno zavarovanje in posledično otežen dostop do medicinske pomoči ter diagnoze. Nasprotno pa je pridobitev stalnega prebivališča ali slovenskega državljanstva za izbrisane osebe pogosto pomenila tudi uradno pridobitev diagnoze bolezni. Po ureditvi pravnega statusa so si izbrisani namreč kmalu uredili zdravstveno zavarovanje in odšli na zdravniški pregled, kjer je njihova zdravstvena težava dobila strokovno ime (Lipovec Čebren 2010: 153). Tako kot Živa si je večina izbrisanih pred pridobitvijo statusa sama interpretirala bolezni, diagnoze uradne medicine pa ni poznala. Živa je sprva to imenovala dušenje in nezmožnost dihanja, po pridobitvi državljanstva pa je dobila diagnozo – astma.

¹³² Veliko izbrisanih je imelo občutek, da so bolezni telesa čakale na ureditev eksistencialnega problema, da so lahko prišle na dan. Tu je zanimiva povezava s partizani, ki jo je izpostavila Uršula Lipovec Čebren (2010: 153). Obstajajo pričanja nekaterih partizanov o odsotnosti bolezni med vojnim časom, zboleli naj bi šele po končani vojni, tako kot (nekateri) izbrisani. Kako razlagati dejstvo, da ljudje v težkih situacijah pogosto ne kažejo znakov bolezni, temveč zbolijo kasneje?

da lahko ful plačam, a nisem vedela, koliko je to. Na koncu se je izkazalo, da moram plačati tisoč mark ali pa bi me tožili na sodišču. Tisoč mark! Porabila sem vse prihranke od dela v gostinstvu, a ni bilo dovolj. Na srečo mi je gospa pri okencu šla na roko in dala dvajset procentov popusta.¹³³ Raje ne pomislim, kaj bi bilo, če bi se pripetilo kaj hujšega, ko še nisem imela službe.

Želela sem imeti enakovreden status, rešene probleme in urejeno življenje. Zato sem kar naprej poskušala urediti svoj status. Telefonirala sem najprej na Amnesty International, kjer so mi rekli, da se ukvarjajo le s političnimi zaporniki in da mi ne morejo pomagati.¹³⁴ Potem sem klicala na MNZ,¹³⁵ so me nadržli po telefonu, naj bom tiho ali pa bodo zvohali, kje sem, in me deportirali.¹³⁶ Grdo so se začeli obnašati. Potem sem začela

¹³³ Med pripovedmi izbrisanih zasledimo pogoste pojave solidarnostnih praks med zaposlenimi v zdravstvu. Te obsegajo brezplačne preglede, odpise dolga in ostale oblike pomoči, ki so jih izbrisanim nudili zdravstveni delavci: »S stališča pravne dimenzije zdravstvenega sistema je njihovo ravnanje lahko definirano kot nepokorščina, s stališča družbeno-socialne dimenzije pa kot praksa solidarnosti« (Lipovec Čebren 2010: 179). Solidarnostne prakse zdravstvenih delavcev tako lahko razumemo kot kljubovanje ekonomsko naravnanim zdravstvenim politikam, ki zapostavljajo človeško potrebo po zdravstveni pomoči in pred njo vrivajo suho logiko neoliberalizma.

¹³⁴ Po Igorju Mekini je osamosvojitvena evforija omrtvičila številne nevladne organizacije, drugače zagovornice človekovih pravic in glasnice njihovih kršitev. Nacionalne podružnice Amnesty International v prvih letih izbrisa niso želele komentirati dogajanj na področju kršenja človekovih pravic v posameznih republikah (Mekina 2007: 159). A vendar je kasneje prišlo do preobrata in Amnesty International Slovenije že nekaj let aktivno podpira izbrisane v boju za povrnitev pravic, pri čemer je ta organizacija soorganizator akcij, prireditev, solidarnostnih shodov, zahtev, protestov, lobiranja in drugih dogodkov, ki se nanašajo na boj izbrisanih (Amnesty International Slovenia 2011).

¹³⁵ Kratica MNZ je Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije.

¹³⁶ Živino pričevanje o grožnjah z deportacijo, ki prihajajo iz Ministrstva za notranje zadeve, bi lahko pripisali diktatorskim režimom, ne pa novonastali »pravni državi«, ki je kot svoje razloge za osamosvojitve navajala zahteve po spoštovanju človekovih pravic. Prav nasprotno je takoj po osamosvojitvi depeša Slavka Debelaka z dne 27. 2. 1992 omogočila policijske izgone izbrisanih iz države brez kakršne koli odločbe upravnih organov (Savanović 2007: 30). To dejanje jasno negira pravno državo, saj ta izredni dekret postavi izvršilno oblast nad sodno. V primeru izbrisanih je znanih veliko prisilnih deportacij (Pignoni 2007; Vasović 2007), ki pa v okviru Evropske unije niso izjema. Z restriktivno fašistično in apartheidsko evropsko migracijsko politiko (Balibar 2004a) je Evropska unija prisilne deportacije normalizirala, skozi vzpostavitev centrov za tujce pa pravico do svobode gibanja za migrante podvrgla sistematičnemu kršenju. Evropska unija, ki se predstavlja kot garant človekovih pravic v svetu, jih v jedru lastne politike tudi krši, saj jih omogoča le svojim državljanom. Schengenski sistem in centri za tujce vzpostavljajo nevzdržne razmere, s katerimi se soočajo ne le migranti, temveč pri nas

spet hoditi na Mačkovo, kjer sem jim razlagala težave in jih prosila za pomoč. A ker nisem imela dokumentov za identifikacijo, so se lahko znesli nad mano in mi enako grozili: »Če boste delali probleme, bomo poklicali policijo, ki vas bo deportirala. Mi jih lahko takoj pokličemo, vas dajo na vlak in čez mejo. Važno, da ste vi čez mejo!«

Samo na vlak bi me dali in čez mejo poslali. Halo, kot da ni bila dol vojna?!¹³⁷ Kdo bi si želel dol, še moji sorodniki so bežali iz Bosne. Uradniki so z mano ravnali, kot da sem drek. Videlo se je, da imajo moč nad mano, in so to izkoristili. Gledali so name kot na izmečka, drugorazrednega državljana, kaj to, še državljana ne. Kar delajo tudi, recimo, z migranti, ko pridejo, potem pa pravijo, da je tak sistem in da sami nimajo nič pri tem. Zdaj se uradniki ne obnašajo več tako, kakor so se takrat. Verjetno so takrat dobili kakšna pooblastila, tako je bilo stanje v tistem času. Se pa vprašam, najbrž so bili tudi sami pod pritiskom delati take stvari, ne? Oni so vedeli, da ko mi bodo vzeli osebno, bom ostala brez vsega ... samo tega niso povedali.¹³⁸ To je bil živi nateg! Vsakič so mi grozili, ko sem jih

tudi izbrisani. Nevzdržne razmere, prisilne deportacije in policijsko nasilje pa niso del javnega diskurza, temveč so pogosto prikriti – ste, na primer, vedeli, da so bili ti pogoji krivi za smrti 38 prosilcev za azil na področju Evropske unije od januarja 2009 pa do julija 2010 (Accelerated removals 2010; Bakondy in drugi 2010)?

¹³⁷ Znana so pričevanja o deportacijah na vojna območja, kar velja za grobo kršenje tako državnih kot mednarodnih sporazumov (Vasović 2007: 171).

¹³⁸ Raziskave kažejo (Kogovšek 2010a), da so se uradniki do izbranih pogosto vedli nacionalistično, rasistično in dehumanizirajoče. V Živinem primeru se uradniki sklicujejo na sistem, zakonske določbe ter posredno trdijo, da za njene razmere niso odgovorni. V tem kontekstu nudita zanimiv uvid Stanfordski zaporniški eksperiment (*Stanford prison experiment*) iz leta 1971 (Dolenc 2007) ter Milgramov eksperiment (*Milgram experiment*) iz leta 1961 (Dolenc 2009). Pri prvem eksperimentu gre za študijo psiholoških učinkov, ki jih je na prostovoljce imelo prevzemanje vloge paznika ali jetnika v zaporu. Poskus je dokazal poslušnost in dovzetnost ljudi za ideologijo z družbeno in institucionalno podporo. Izkazalo se je, da obnašanje ljudi bolj pogojuje položaj, v katerem so, manj pa njihova osebnost. Milgramov eksperiment pa je meril pripravljenost prostovoljcev, da upoštevajo od avtoritete podane zahteve, ki so bile v nasprotju z njihovo vestjo, ter pri tem prepoznaval poslušnost avtoritativnim osebam. Pri tem poizkusu so prostovoljci uporabljali elektrošoke nad drugimi ljudmi (situacija je bila igrana, a prostovoljci tega niso vedeli). Rezultat je bil šokanten – navkljub temu da so prostovoljci vedeli, da bodo s stopnjo elektrošoka osebi prizadejali smrt in jih je to navdajalo z grozo, so vseeno ubogali avtoriteto, ki jim je prigovarjala, naj nadaljujejo. Kot kažeta eksperimenta in kakor izpelje Hannah Arendt (po Mikić 2002), osebe, ki lahko odgovornost za svoja dejanja preložijo na ramena sistema ali oblasti, izvršujejo dejanja, ki so morda povsem v nasprotju z njihovimi vrednotami. Za izvrševanje kriminalnih dejanj potemtakem ne obstaja potreba po patološkem zločincu, saj je za to dovolj le slepo izvrševanje (kriminalnih) zakonov.

klicala na Mačkovo ali jih obiskala. Valda, da si nisem upala ne pisnit ne nič. Ko sem prišla domov, sem bila polna strahu, da mogoče res ne bo kdo poklical in me deportiral. Poskušala sem se potuhiniti, kot miška bit neopazna.¹³⁹ Bila sem vseskozi obremenjena, počutila sem se, kot da nad mano vedno visi oblak. Vendar sem nekako preživela. Dobro, da sem bila mlada, ker zdaj bi mi živci šli. Lažje sem preživela, optimizem sem se šla.¹⁴⁰ Zdaj res ne vem, kaj bi naredila, požrlo bi me, dobesedno!

Po eni strani sem se krivila, zakaj nisem pravočasno vložila prošnje. Preko medijev slišiš, kako lahko je bilo pridobiti državljanstvo. Ampak resnično nisem vedela, da bi si morala sploh kaj urediti. Nisem vedela, da bodo take posledice, da se bo tako zelo spremenil sistem. Jaz sem bila otrok socializma, ne? Potem pa preko medijev slišiš, da izbrisani niso hoteli državljanstva, da so vsi hoteli Veliko Srbijo in take novice.¹⁴¹ Če se je Slovenija počutila ogroženo in če so na jugu imeli idejo Velike Srbije, potem se tudi človek, državljani počuti ogroženega. Tudi od takšnih ljudi, ki so »notranji sovražniki«. Če se država počuti ogroženo, je nacionalizem

Povedno je pričevanje uradnika, ki je bil v času izbrisa zaposlen na eni od upravnih enot (Hamer 2010). Ta oseba ne priznava odgovornosti, saj se sklicuje na zakonske predpise, ki jim je bila podrejena kot zaposlena v državni upravi. Hkrati pa priznava, da se zaveda posledic za izbrisane, in nadalje ugotovi, da je bil izbris nelegalen, saj niso izdajali odločb o odvzemu stalnega prebivališča, s čimer je bila tem osebam kršena osnovna človekova pravica do pritožbe (Hamer 2010).

¹³⁹ Strah pred deportacijo je Živo potisnil v družbeno izolacijo, saj zanjo, ki je bila izbrisana, pravni red ni veljal. Izolirana je bila od običajnega družbenega delovanja, prisiljena v samotno avtorefleksijo, kar je po Foucaultu bistvena sestavina kaznovanja. Osamitev je angleški sodni sistem že leta 1775 dodal svojemu naboru kazni, vendar je bila kot oblika kaznovanja in mučenja poznana že pred tem. Po Foucaultu je osamitev ali izolacija ena od najhujših oblik kazni, saj se posameznik počuti osamljenega nasproti družbi kot celoti (Foucault 1984: 122). Podobno kot Živa so čutili mnogi izbrisani, saj so bili do samoorganizacije izbrisanih leta 2002 nepovezani in politično neorganizirani (Zorn 2007: 30).

¹⁴⁰ Živina opazka, da se je »šla optimizem«, je zanimiva. Njeno aktivno prizadevanje za optimistično naravnost bi lahko dojeli kot taktiko preživetja, ki jo je zavestno oblikovala in s tem želela nadzorovati svoje misli in čustva.

¹⁴¹ Pri ustvarjanju javnega mnenja o izbrisu so imeli mediji veliko vlogo. V zadnjih desetih letih so nekateri mediji soustvarjali predstavo o izbrisanih kot špekulantih in nacionalnih sovražnikih, ki naj bi imeli željo po (z)rušenju slovenske države. Medijski molk, ki se je kasneje sprevrgel v selektivno in zavajajoče prikazovanje vprašanja izbrisa, kaže na potrebo po alternativnih medijih. Ta je ogromna, saj je bil izbrisanim vse do nedavnega zelo otežen vstop v medijski prostor. Čeprav se je v zadnjem času stanje glede medijskega poročanja o izbrisu precej spremenilo, se lahko vprašamo, kako ključni slovenski mediji danes poročajo o drugih temah, ki niso »politično korektne«.

še bolj prisoten. Občutila sem nacionalizem pri ljudeh že pred osamosvojitvijo, potem pa je le še narasel.

Počasi se je bližalo sedmo leto mojega izbrisa. Iskala sem pomoč, potem pa sem čisto obupala. Obupala, da bo kdaj boljše. Te stalne grožnje z Mačkove o deportaciji so me spravile v čisti obup in strah. Ampak ravno ko sem bila čisto na tleh, mi je mama neke prijateljice ponudila pomoč. Naključje. Lepo se je poklapalo in izšlo. Ta moja znanka je poznala neko gospo na zadosti visokem položaju, z močjo, da se kaj doseže. Gospa se je pozanimala pri vladi, kaj bi se dalo storiti. Oni so vedno furali svojih deset točk, ne? No, obstaja pa trinajsti člen Zakona o državljanstvu. Po trinajstem členu lahko pridobi državljanstvo tisti, ki koristi Sloveniji zaradi znanstvenih, gospodarskih, kulturnih, nacionalnih ali podobnih razlogov. Jaz sem dobila državljanstvo izredno, po trinajstem členu.¹⁴² To je bila luknja v zakonu, takrat se je to še najbrž dalo urediti, kdor je to poznal. Nepoznavanje zakona te lahko fejest košta. Če bi jaz to prej vedela, bi poskušala urediti že prej. Sicer dvomim, da bi mi uspelo. Tudi ne vem, če so uradniki na Mačkovi to poznali. Zmeraj sem jih vprašala, če je to vse ali je še kaj drugega. Oni so izvrševali to, za kar so dobili navodila. No, ta gospa, ki je poznala mojo znanko, mi je naročila, naj zberem vse svoje dokumente, ki dokazujejo, da sem živela tu – račune, spričevala ... 60 listov sem zbrala! Vse to naj bi poslali na vlado, na MNZ, s posebnim dopisom. Vlogo sem vložila v sredini maja leta 1998.¹⁴³ Potem je ona poslala te dokumente naprej na ministrstvo,¹⁴⁴ kjer pa so se zgubili oz. so

¹⁴² Zakon o državljanstvu v 13. členu določa, da lahko oseba z naturalizacijo pridobi državljanstvo Republike Slovenije, če to koristi državi zaradi zgoraj navedenih razlogov (ZDRS 1991). Pogoji tudi določajo, da ima oseba urejen status tujca v Sloveniji in zagotovljena sredstva za preživljanje – česar pa Živa seveda ni imela urejenega in so uradniki verjetno zaradi vpliva gospe, ki je Živi pomagala, to preprosto odmislili.

¹⁴³ Živina pridobitev državljanstva leta 1998 spada v čas pred sprejetjem prvega zakona v prid izbrisanih – Zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Sloveniji (ZUSDDD), na osnovi katerega je dovoljenje za stalno bivanje dobilo 12.199 oseb. Istega leta, leta 1999, ko je bil sprejet ta zakon, je Ustavno sodišče prvič razsodilo o nelegalnosti samega izbrisa (Pistotnik 2007). V sklopu pogajanj o pristopu Slovenije k Evropski uniji je Evropska komisija opazila še trajajoče nepravilnosti pri urejanju državljanstev za osebe iz nekdanje Jugoslavije, ki so imele prebivališče v Sloveniji pred osamosvojitvijo. Vendar sistematično kratenje človekovih pravic za Evropsko komisijo ni bil zadosten razlog za ustavitev pogajanj o vstopu Slovenije v Evropsko unijo, tako imenovano »zibelko človekovih pravic«. Vseeno lahko poskuse Evropske komisije razumemo kot izvajanje (blagega) pritiska na slovensko vlado za razrešitev tega problema.

¹⁴⁴ Z izrazom »ministrstvo« Živa misli na Ministrstvo za notranje zadeve.

»ostali v predalu«, kot so kasneje povedali.¹⁴⁵ Morala sem vse še enkrat zbrati. Gospa je zvedela, da lahko oddam prošnjo za državljanstvo – ne na Mačkovi, kot »običajni ljudje«, ampak na Beethovnovi ulici, na sedežu Direktorata Ministrstva za notranje zadeve. Tokrat sva šli skupaj na ta urad, kjer je delal mlad, energičen uradnik. In je samo vprašal: »Ja, kaj so vam pa delali? Saj ni čudno da ne morete iz kroga – kaj so to vam delali?!« Skoraj sem se zjokala. Še obstajajo ljudje, sem pomislila. Prvi od uradnikov, ki je rekel prijazno besedo. Imel je energijo za ukvarjanje s tem, veš, ne pa samo adijo, čao. Ne vem, kdo je bil, se mu še zahvaliti ne morem.

Čez tri mesece in pol so mi poslali odločbo, da se mi dodeli državljanstvo po izrednem trinajstem členu. Na odločbi je bila zapisana kot kraj rojstva Ljubljana, navedena je bila celo porodnišnica, v kateri sem se rodila. Pri osemindvajsetih letih in pol, po sedmih letih! Končno sem se počutila enakovredno! Da lahko končno premaknem svoje življenje naprej.

Takoj po odločbi sem se šla pozanimat za nadaljevanje šolanja. To je bila tudi pravzaprav obljuba, ki sem jo dala tej gospe, ki mi je pomagala pridobiti državljanstvo. In sem takoj dokončala četrti letnik srednje šole in zdaj sem zaključila že naslednjo stopnjo.¹⁴⁶

Problemi pa vendarle še obstajajo, izbris je še vedno krivec raznih krivic. Ker sem delala na črno, se mi delovna doba ni štela. Še zdaj me sprašujejo: »Ja, kaj ste pa vi delali ta čas, zakaj imate tako malo delovne dobe?« Izgleda, kot da nisem nič delala, kot da sem bila lena.¹⁴⁷ Jaz pa sem se

¹⁴⁵ Živa je vlogo oddala 7. 5. 1998, pozitivno rešena pa je bila šele 16. 4. 1999, torej je postopek trajal približno leto dni. Čeprav je potekala zadeva za ureditev dokumentov na visoki politični ravni, so se prakse zatajevanja nadaljevale. Pri tem je ponovno opaziti arbitrarno in samovoljno obnašanje uradnikov, ki so presojali, kaj se »spusti naprej« in kaj naj »ostane v predalu«.

¹⁴⁶ Živa je dala gospe, ki ji je pomagala urediti državljanstvo, obljubo o dokončanju šolanja. Po Maussu (1996 [1924]), ki je analiziral koncepte daru, obdarovanja in uslug, bi lahko rekli, da gre za primer obveze. Ko je darilo sprejeto, se vzpostavi vez – obveza, da se ta dar povrne v ponovnem aktu obdarovanja. Kajti oseba, ki dar sprejme, a ga ne vrne, je nezaželena oseba. S sprejetjem daru se v osebi pojavi nuja po vrnitvi. Ideja, da se dar na drug način ne vrne, ustvari v osebi čustva ponižanja, z druge strani pa prezira. Gospa je z ureditvijo statusa naredila Živi veliko uslugo, ki jo lahko enačimo z darom. Hkrati ji je (morda nezavedno in povsem brez slabih namenov) postavila pogoj za to. Živa ji je bila hvaležna, zato se je tudi čutila »dolžno« sprejeti obljubo, ki je bila postavljena kot pogoj. Končala je šolanje in gospe pokazala spričevalo. To gesto lahko enačimo s povračilom darila. Po Maussu je taka dinamika povsem prostovoljna in deluje iz notranjih vzgibov (1996 [1924]: 25).

¹⁴⁷ Izbrisani so brez pravnega statusa izgubili možnosti za zaposlitev in so se morali znajti sami. Večina se je bila prisiljena zaposliti na črno, tudi Živa. Glede na to, da je bila

celoten čas preživljala in delala, če sem le lahko. Zdaj jim kar odkrito povem, kaj se je zgodilo in zakaj nimam delovne dobe zapisane. Težko sem dobila službo, imela sem ponudbo za delo v gostinstvu, a tega nisem hotela. Z gostinstvom je bilo povezano vse, kar se mi je v preteklosti zgodilo. Hotela sem ven iz tega.

Želim si samo, da me pustijo pri miru. Vem, da je bilo to obdobje mojega življenja in ne morem nič spremeniti za nazaj. Vem, da je bilo hudo, ne bom ga pozabila. To je bila moja zmaga, poskušam živeti naprej. Imela sem srečo, da se mi kaj hujšega ni zgodilo, da nisem bila ornk bolna, ali da me niso policaji ustavili. Lahko bi doživela še hujše muke. V bistvu hočem pozabiti, hkrati pa ne bom nikoli pozabila. Hočem živeti. Zakaj bi se obremenjevala s tem, kar je bilo. Nočem, da je zaradi tega moje življenje na slabšem. Brez zveze.

Živa že pred izbrisom nelegalno zaposlena, se je na tak sistem dela že prej do neke mere privadila. A zgodbe izbranih pogosto prikazujejo, da so bili odvisni od samovoljne naklonjenosti delodajalcev, izpostavljeni so bili številnim kršitvam (Gregorčič 2007: 88), obenem pa jim ni tekla delovna doba. Slednje je za Živo in mnoge druge izbrisane še vedno trajajoča posledica izbrisa: zaradi dela na črno se ji ni štela delovna doba, kar ne pomeni le težav glede pokojnine v prihodnosti, temveč vpliva na iskanje novih zaposlitev. Časovna luknja, ki zeva v njenem izpisu delovne dobe, jo namreč nenehno spravlja v zadrego in ji otežuje pridobitev zaposlitve, saj naj ne bi bila kompetentna za opravljanje kakršnega koli dela, ker naj bi bila »lena«. Tu se pri delodajalcih zrcali diskriminatorna predstava o lenobnem, zavestno delu izmikajočem se priseljencu, ki je prišel v Slovenijo ali Evropsko unijo le izkoriščat dobrobit te države oziroma skupnosti (Mežnarič 1986; Kobolt 2002; Lipovec Čebren 2002; Bakondy in drugi 2010).

REGISTER MRTVIH

Avtorji: Mateja Jamnik, Tamara Trbižan in Rebeka

»O, gospa, vi bi morali biti bolj vztrajni!« mi je rekla uradnica. Vztrajna? Pa saj sem šla tja in uradnico trikrat prosila, pa me je trikrat zavrnila. Kako naj bi bila še bolj vztrajna? Kaj naj bi še naredila? Bila sem sama z dvema majhnima otrokoma. Čeprav sem ji takrat verjela na besedo, sem vedela, da nekaj ne bo v redu.

Ime mi je Rebeka. Rodila sem se leta 1970 v Bosni. Tam še zdaj živijo moja družina in sorodniki. Z možem Juretom sva se spoznala v Bosni in se tam leta 1988 tudi poročila. Jure je v Slovenijo prišel že leta 1980 zaradi šolanja. Po končani srednji gradbeni šoli je hitro dobil službo. Ker sva si v Sloveniji želela ustvariti življenje in družino, sem kmalu po poroki za njim prišla tudi jaz. V Bosni sva si odjavila stalno bivanje. Tako sva imela tisti čas oba jugoslovanski potni list in prijavljeno stalno prebivališče v Sloveniji. Na Koroškem sva našla podnajemniško stanovanje, v katerem živimo še danes. Lastnik stanovanja je bil možev delodajalec. Leto kasneje sta se nama rodila dvojčka, sin in hči. Rodila sta se v Sloveniji. Delal je samo Jure, moj mož. Ker smo bili skromni, smo lahko preživel.

Leta 1991 so Jureta poslali na delo v Rusijo.¹⁴⁸ Kakšne tri ali štiri mesece je bil tam. Ravno v tistem času pa je tekel rok za oddajo prošenj za slovensko državljanstvo. Vedela sem, da moram to zase in za otroka

¹⁴⁸ Leta 1986 je v černobilski jedrski elektrarni eksplodiral jedrski reaktor, kar je povzročilo veliko škodo v celotni regiji. Po letu 1990 so večja slovenska gradbena podjetja pošiljala na to območje svoje delavce na večmesečno terensko delo. Gradili so šole, bolnišnice, stanovanjske bloke, rehabilitacijske ustanove, popravljali kanalizacijske in vodovodne napeljave v mestih, ki so od reaktorja oddaljena približno 20 kilometrov. Ker so delodajalci obljubljali zelo dober zaslužek, se je veliko delavcev iz Slovenije odločilo za to delo. Po informacijah gradbenega delavca, ki je odšel v Rusijo, so nekatera podjetja svojim zaposlenim dala na izbiro dve možnosti: delo v Rusiji ali izguba delovnega mesta v tem podjetju. Najin sogovornik S. S. je tako odšel v Rusijo februarja leta 1991 in tam ostal šest mesecev. Živel je skupaj z drugimi delavci v opremljenih bungalovih znotraj gradbišča. Delavcem so ob prihodu vzeli potne liste, tako da samovoljni odhod ni bil možen. Imeli so ruski delovni vizum. Gradbišče je bilo zagrajeno, zastraženo. Čez dan so jih varovali policisti, ponoči pa naj bi bila prav varnost največji problem, saj je v Rusiji takrat vladala revščina in je bil marsikdo oropan. Kradli naj bi tudi nekateri policisti. Zaradi vsega tega življenjske razmere niso bile dobre. Gradbeni delavci so zelo težko uspeli vzpostaviti stik s svojimi družinami v Sloveniji. Prva odprava delavcev je bila s plačilom zadovoljna, naslednje ekipe pa so se že pritoževale nad slabim in nerednim plačilom. Marsikatero podjetje je šlo v tem času v stečaj, zato so se delavci predčasno vrnili v Slovenijo. Med delavci je bilo tudi precejšnje število tistih, ki so bili, tako kot

čim prej zrihtati. Zato sem šla na upravno enoto in stopila do okenca, za katerim je sedela neka gospa. Prijazno sem jo pozdravila in ji rekla, da želim zase in za oba otroka vložiti prošnjo. Razložila sem ji, da je mož trenutno v Rusiji in da si bo zase to zrihtal takoj, ko pride nazaj.

»Saj imate še čas,« je rekla.

»Gospa, jaz bi rada vložila samo zase in za svoja otroka,« ji rečem.

»Pa saj je še dovolj časa. Počakajte, da pride mož. On mora podpisati za otroke. Boste dali vsi skupaj vlogo.«

»A ne bomo zamudili roka tako?« sem jo vprašala.

»Pa saj je še dovolj časa!« mi spet prepričljivo reče uradnica.

»Ne vem. Gospa, jaz bi vseeno rada oddala zdaj vlogo za nas tri, lepo prosim!«

»Gospa, pa ne morete tako ločeno, enkrat vi, drugič vaš mož. Za otroke mora mož podpisati. Počakajte, da pride nazaj. Saj je dovolj časa.«

»Pa zakaj mora mož? Zakaj ne morem samo jaz?«

»Tako pač je, gospa. Boste morali počakati. Je to vse?«¹⁴⁹

Rebekin mož Jure, iz drugih republik takratne Jugoslavije (osebna komunikacija s S. S., 4. 1. 2011).

¹⁴⁹ Rebeka je bila seznanjena s šestmesečnim rokom, v katerem je bilo možno vložiti prošnje za slovensko državljanstvo. V nobenem zakonu ali pravilniku pa ni zaslediti podatka o tem, da bi imel le oče pravico podpisati prošnjo za slovensko državljanstvo svojih otrok. Čeprav je bila Rebeka uradno priznana kot mati svojih otrok, ji na upravni enoti niso dovolili oddati prošnje za državljanstvo otrok po 40. členu Zakona o državljanstvu Republike Slovenije, ki je bil razglašen 5. 6. 1991 (ZDRS 1991). Prav tako ni zaslediti določila, ki navaja, da naj bi družina skupaj oddala vloge.

Iz pogovora je razvidno, da uradnica kljub prošnji ni želela vzeti njihovih vlog. Gre tudi za očitno zavajanje oseb pri poskusu urejanja državljanstva. Tovrstne težave so bile precej pogoste med izbrisanimi. Izbrisane osebe so iskale številne odgovore na vprašanja pri uradnikih, ki pa so namesto ustreznega odgovora osebe zavrnil, izrekli neprimerne pripombe in le še oteževali njihov položaj. Bili so tudi primeri, ko so uradniki prošnje za državljanstvo sprejeli, vendar te nikoli niso prispele na Ministrstvo za notranje zadeve, ker so jih pospravili v predal (Lipovec Čebren 2007a: 66). Jelka Zorn se v analizi razlogov, ki so privedli do izbrisa, sprašuje, kako je mogoče, da so uradniki izvajali postopke, ki so pripomogli h kršenju človekovih pravic (2003a: 98). Primerov, kjer je prisotno kršenje človekovih pravic, ni malo.

Rebekin primer potrjuje, da so se kršitve zakona in človekovih pravic dogajale že pred sistematičnim kršenjem človekovih pravic, ki ga je povzročil izbris. Rebeka je imela vso pravico oddati vlogo zase in za oba otroka, čeprav je bil mož v tujini. Ko je uradnica Rebeki posredovala zavajajoče in napačne informacije, je kršila pravico do učinkovitega pravnega sredstva iz 8. člena Splošne deklaracije človekovih pravic. Pravica se med drugim nanaša na upravne postopke, preko katerih si oseba ureja status tujca ali državljanstva (Kogovšek 2010b: 103).

Rebeki je bila s tem odvzeta »pravica imeti pravico«, o čemer piše Mojca Pajnik. Njene

In sem šla domov. V glavi se mi je vrtel pogovor z uradnico. Ni mi bilo jasno, zakaj ne bi mogla oddati vloge. In zakaj bi moral ravno moj mož podpisati za otroka? Slutila sem, da nekaj ne bo štimalo. Na trenutke me je postajalo strah. Hkrati pa sem se tolažila s tem, da mi je sama uslužbenka na občini zatrdila, da imamo še čas. Ona bo že vedela, sem si mislila.¹⁵⁰ Nisem se hotela preveč sekirati, zato sem stvar poskušala odmisлити.

Tisti čas, ko je bil Jure na terenu v Rusiji, sem z otrokoma preživela več časa v Bosni. Otroka sta bila še majhna, nista še hodila v šolo, jaz pa tudi nisem nikjer delala. In potem se je v Bosni kar naenkrat začelo. Že nekaj časa je bilo ozračje zelo napeto, vendar nisem pričakovala, da bo poknilo ravno takrat. Medtem je Jureta v Rusijo poklical njegov šef. Povedal mu je, kaj se dogaja. »Kje pa je tvoja familija?« ga je vprašal. Jure je rekel, da smo doma, v Sloveniji. »Meni se zdi, da so oni v Bosni,« mu je rekel. Takoj je prišel iz Rusije po nas. Spomnim se, da je prišel, naslednji dan smo že pakirali za Slovenijo. Bili smo pri večerji, ko je eden od mojih bratrancev priletel v hišo in rekel: »Hitro, gremo! Srbi nas napadajo!« Brez besed in obotavljanja smo pustili večerjo, hišo, vse imetje in hitro odšli. Bilo me je tako strah kot še nikoli prej. Bomo prišli čez mejo? Bo z mojimi sorodniki vse v redu? Vse to in še več je bilo takrat v mojih mislih, ki jih je nenadoma prerezalo vprašanje mojega brata: »Kje pa imaš drugega otroka?«

Kar obstala sem na mestu. »A ni pri vas?« sem ga vprašala. V vsej tisti paniki sem hitro zgrabila enega otroka in bila sem prepričana, da bo drugega vzel brat ali kdo drug in mi pomagal. Saj nas je bilo več. »Ne,« je rekel. Srce mi je bilo kot zmešano. Pogledala sem okoli in videla, da res nihče ni vzel Maje. Sama je ostala v hiši. Panika. Že tako me je bilo strah, tega pa sploh ne znam opisati. Takoj sem odšla nazaj. Niti za trenutek se nisem ustavljala. Bila je tam, sama. Hvala bogu, da je bila dobro. Vzela

teze temeljijo na brezdržavljanosti migrantov in njihovih pravic. Ker Rebeka ni imela pravice imeti pravico, ji je bil odvzet njen osebni prostor v svetu oziroma je bila v tistem trenutku predstavljena izven prostora. V nastalem položaju, ni bilo mogoče, da bi izražala svoje mnenje in se pogajala o svojem položaju. Mojca Pajnik še dodaja, da težava oseb brez državljanstva ni le v neenakosti pred zakonom, pač pa tudi, da zanje zakoni, pravice do stanovanj, dela itd. veljajo izključno pogojno (2009: 143).

¹⁵⁰ Nove oblasti so ob slovenski osamosvojitvi obljubljale demokratičnost. Mednarodno priznanje nove neodvisne Republike Slovenije je temeljilo na zaupanju. Slovenija je pomenila varno državo tudi ljudem, ki so imeli drugo republiško državljanstvo in so bili v Sloveniji prijavljeni kot začasni ali stalni prebivalci (Doupona Horvat 2001: 16). Prebivalci so zaupali danim obljubam in pogosto, tako kot Rebeka, niso podvomili o verodostojnosti informacij, ki so jim jih dajale osebe na uradnih položajih.

sem jo in odhitela nazaj. Kot bi se mi odvalil kamen od srca. Kljub temu je bil vsak korak še zmeraj tako težek. Pa ne zaradi teže otrok. Vedno bolj me je bilo strah. Kot bi se vsa njegova teža obesila na moja ramena.

Končno smo prišli do avtobusov, ki so bili namenjeni ven, iz Bosne. Poiskala sem prosta mesta. Spet sem mislila na to, kaj se bo zgodilo. Samo sedeli smo lahko in čakali. Nič drugega nismo mogli. Stvari niso bile v naših rokah. Mislila in upala sem na najboljše. Samo da pridemo nazaj v Slovenijo. In če ne? Vsaka minuta se je zdela kot večnost. Tudi drugi so bili zaskrbljeni, prestrašeni. Ni jim bilo treba nič reči, videlo se jim je na obrazih. Zamišljeni pogledi skozi okna, nemirne roke, solze. Le koliko ljudi se je moralo zdaj nehote ločiti med seboj? Ogromno. Prišli smo do mosta in peljali čez. Naš avtobus je šel čez mejo. Za trenutek sem čutila olajšanje. Potem se je meja zaprla. Konec. Ljudje niso mogli ne noter ne ven. So si kar zamislili in zaprli mejo? Je bilo časovno določeno in smo še ujeli pravi čas? Ali pa so štel avtobuse, kdove.¹⁵¹ Ko sem se ozrla nazaj, sem videla ogromno polnih avtobusov. Spomnim se, da je bila tudi moja kolegica zadaj, ki je prišla iz Slovenije samo na obisk. Enako kot jaz. Ostala je na drugi strani meje. Niso jih spustili čez. Bilo me je groza. Pomislila sem na vse, ki jih poznam.¹⁵² Mirna sem bila šele takrat, ko smo prišli domov in zaprli vrata.

Ko me je Jure vprašal, kako sem zrihtala z vlogami, sem mu povedala natanko tako, kot se je zgodilo. Bila sem prepričana, da sem naredila vse, kar je bilo v mojih močeh. Mislila sem, da mora za otroke res podpisati mož. Mogoče pa je bilo to preveč dela za to uradnico? Za mano je bila takrat res gužva. Ali pa je imela samo slab dan. Skupaj sva odšla na upravno enoto, da bi zrihtala to zadevo.

Bila je v službi. Ko sva ji povedala, da bi rada vložila vloge za vse štiri, in ji pojasnila, zakaj mož ni mogel priti prej, se je nasmejala in rekla:

¹⁵¹ Avgusta 1992 so se meje za begunce, ki so prihajali iz republik nekdanje Jugoslavije v Slovenijo, zaprle. Slovenska oblast je menila, da je zaprtje meja tisti trenutek najboljša rešitev za same begunce, saj naj Slovenija nikakor ne bi več mogla poskrbeti zanje. V tistem času je bila potreba po zaprtju meja argumentirana s tem, da bi še večje število beguncem povzročilo motnje pri njihovi preskrbi, neugodno politično razporejenost, dodaten pritisk na že tako premajhne možnosti države in podobno (Doupona Horvat 2001: 22). Nasprotno pa Natalija Vrečer meni, da je na odločitve o zaprtju meja ključno vplival povečan pritisk slovenske javnosti, znotraj katere so se širili mnogi predsodki o beguncih (1999: 22–23). Odločitev o zaprtju meja naj torej ne bi bila pogojena z dejansko nezmožnostjo za preskrbo beguncem, temveč predvsem s pomanjkanjem pripravljenosti splošne javnosti, da bi to oskrbo nudila.

¹⁵² Rebekini in Juretovi sorodniki so v času vojne ostali v Bosni. Po končani vojni jih je nekaj prišlo v Slovenijo.

»Kje ste pa bili do zdaj? Vi ste ja prepozni.«¹⁵³ Takoj mi je postalo vse jasno. Prejšnjič ni imela slabega dneva. Ne bi mi bilo treba čakati Jureta. Namerno je to naredila. Brskala je po predalih, po računalniku, povsod. Nikjer. Nikjer ni bilo naših imen. »Ni vas v registru,« je rekla. »Kako nas ni? Smo kar izginili?« sem se spraševala. »Poglejte tam, kjer imate shranjene mrtve,« je rekel Jure za hec, »da nismo slučajno v tistem predalu.«

In res so bili naši papirji v tistem predalu. »Ja, v tem registru ste,« je rekla. Takrat je pa Jure znorel. Kako ne bi? Kako smo lahko kar naenkrat v predalu, kjer so shranjeni podatki o mrtvih?¹⁵⁴ »Kaj naj zdaj naredim? Jaz imam otroke, brez službe sem,« je rekel Jure. »A naj se ubijem? Sebe pa družino?« Seveda tega ni mislil dobesedno. Hitro po tem sem izvedela, da je spravila med ljudi čveke o tem, kako ji je moj mož grozil, da se bo ubil. Imela sem občutek, da se iz naju dela norca. Ne vem, mislim, da se ne bi smela obnašati tako.¹⁵⁵

¹⁵³ Rebeka je z možem na upravno enoto prišla januarja 1992, približno 15 dni po izteku roka, ki je bil določen za oddajo prošenj za državljanstvo Republike Slovenije.

¹⁵⁴ Opravili sva manjšo raziskavo o registrih, ki jih hranijo na upravnih enotah. Po elektronski pošti sva dobili podatke iz Upravne enote Hrastnik, opravili pa sva tudi krajši intervju z zdaj že upokojeno uradnico iz Koroške. Ugotovljeno je bilo, da se na obeh upravnih enotah za register oseb z urejenim statusom v Republiki Sloveniji in za register oseb brez urejenega statusa v Republiki Sloveniji uporablja več poimenovanj. Za register oseb z urejenim statusom v Republiki Sloveniji lahko opazimo poimenovanja, kot so »živi register«, »register aktivnega prebivalstva«, »aktivni register«. Nasprotno pa se za register oseb brez urejenega statusa v Republiki Sloveniji uporabljajo izrazi »mrtvi register«, »register neaktivnega prebivalstva« in »nedejavni register«. Vsak stalno prijavljeni jugoslovanski državljan je bil vpisan na osebni karton. Kartoni so bili zloženi po abecednem vrstnem redu. Osebni kartoni so bili del kartoteke, ki je bila sestavljena iz kartonov stalno prijavljenih občanov (t. i. živa kartoteka); kartonov občanov, ki jim je organ odklonil prijavo bivališča; kartonov oseb, ki so odpotovale v tujino za več kot tri mesece; kartonov oseb, ki so odjavile svoje prebivališče; kartonov oseb, ki so bile odpuščene iz državljanstva nekdanje Jugoslavije, ter kartonov oseb, ki so umrle. V kartoteki stalno prijavljenih oseb so po osamosvojitvi Slovenije lahko ostali le kartoni oseb državljanov Republike Slovenije. Kartone oseb, ki so imele takrat drugo republiško državljanstvo in si do 26. 2. 1992 niso uredile državljanstva Republike Slovenije ali jim je bila vloga zavrnjena, so izločili iz žive kartoteke. Zloženi so bili v isti omari, urejeni po abecednem vrstnem redu. Te osebe so s 26. 2. 1992 postale tujci in so si morale status in s tem tudi prijavo prebivališča urejati v skladu z Zakonom o tujcih. Da so lahko prijavile prebivališče, so morale najprej pridobiti dovoljenje za prebivanje. Po letu 2000 so upravne enote uvedle tudi elektronski sistem vodenja podatkov. Na eni od upravnih enot naj bi se kljub temu izgubili osebni podatki nekaterih oseb, ki jih vodijo tako v kartončni kot v elektronski obliki (osebna komunikacija z M. S., 18. 12. 2010; osebna komunikacija z A. M., 6. 1. 2011).

¹⁵⁵ Rebeka je bila na upravni enoti deležna neprofesionalnega in diskriminatornega

»Pa ja, ste vedeli do kdaj se lahko,« je nesramno rekla.

»Pa Vi ste rekli naj počakamo,« sem jo spomnila.

»O, gospa, vi bi morali biti bolj vztrajni.«

»Pa ne morem biti vztrajna, pa ne bom se kregala z vami,« sem ji odvrnila.

Lahko bi mi povedala, da je možno zrihtati zase in za oba otroka. Tudi mož bi v tem primeru lažje dobil. Točno sem vedela, do katerega datuma se lahko odda vloga. Bila sem na robu solz. Izbrisani smo.¹⁵⁶ Vsi. Kaj zdaj?

Da bi si lahko kar koli urejali, smo najprej potrebovali potne liste. Šli smo v Ljubljano, na bosansko ambasado. V Bosni je bila ravno takrat vojna, zato se niso mogli zmeniti, katera država bo, kateri potni list naj se uporablja. Čakali smo. Jure se je zaposlil. Dobil je delovno vizo in dovoljenje za začasno bivanje. Nekajkrat je šel tudi v Avstrijo, da bi nam čim prej zrihtal potne liste. Dobili smo jih takoj, leta 1992. Zaposlili smo za začasno bivališče in ga dobili preko Jureta.¹⁵⁷ Na začetku je bila res

odnosa. Jasminka Dedić govori o dveh tipih diskriminacije. Pri neposredni diskriminaciji je oseba na podlagi rasnega, etničnega porekla obravnavana drugače in deležna manj ugodnega ravnanja. O posredni diskriminaciji pa govorimo v primeru, če »navidezno nevtralne določbe, kriteriji ali prakse učinkujejo tako, da postavljajo osebe določenega rasnega ali etničnega porekla v slabši položaj v primerjavi z ostalimi osebami« (Dedić 2003: 30). Mnogi izbrisani so imeli težave z diskriminatornim odnosom na uradih, kjer so uradniki delovali po svojih internih pravilih in pogosto zanemarili etične dileme (Zorn 2003a: 102).

¹⁵⁶ Zanimivo je, da je Rebeka že na tem mestu svoje zgodbe uporabila besedo izbrisani. Izraz izbrisani je namreč za osebe, ki so leta 1992 izgubile vse pravice, prišel v rabo kasneje. Pred tem, kot navajata Jelka Zorn in Uršula Lipovec Čebren, so jih na primer uradniki imenovali »zatečeni tujci« ali »tujci z neurejenimi statusi« (2007: 12).

¹⁵⁷ Na podlagi bosanskega potnega lista so Rebeka in oba otroka dovoljenje za začasno bivanje dobili preko Jureta, ki je bil legalno zaposlen in je zato lahko pridobil začasni delovni vizum. Zaradi Juretove zaposlitve so vsi drugi družinski člani občutili manj posledic izbrisa kot nekatere druge družine izbrisanih, ki so bile za dolgo obdobje potisnjene v ilegalno življenje.

V postopkih urejanja statusa so imele izbrisane osebe številne težave. Primarna težava je bila, kot pravi Sara Pistotnik, pridobitev osebnega dokumenta. Osebe, ki so morale v matičnih državah ponovno pridobiti osebni dokument, pogostokrat niso mogle legalno čez mejo. Strategije, kako rešiti nastale težave, so bile različne (Pistotnik 2010: 53–77). Poleg tega so morali za pridobitev dovoljenja za začasno bivanje v Sloveniji izpolnjevati določene pogoje. Oseba je morala jasno navesti razlog bivanja v Sloveniji, ki je moral biti dovolj tehten. Med temi razlogi so lahko bili izobraževanje, zaposlitev, združitev z družino ipd. Drugi pogoj je bil zagotavljanje sredstev za preživljanje. Oseba, ki je želela pridobiti dovoljenje za legalno bivanje v Republiki Sloveniji, je morala imeti urejeno zdravstveno zavarovanje in dokazati, da ni bila kaznovana v svoji matični državi

kriza. Vsaka dva meseca je bilo treba iti v Ljubljano, menjavati potni list, zamenjati vize¹⁵⁸ in podaljšati registracijo za avto. Pa kolikokrat se je zgodilo, da sploh nismo prišli na vrsto. Ni nam preostalo kaj drugega, kot da gremo nazaj domov in naslednji dan spet v vrsto. Plaćati je bilo treba še stanovanje, nekaj smo morali jesti, dva šoloobvezna otroka. Ni bilo lahko. Se mi zdi, da sta tista dva meseca minila tako hitro. Pa vendar smo imeli vedno kaj jesti, obleči. Nikoli nismo stradali. Tudi zdravstvenih težav ni imel nikoli nihče. Vsake toliko časa smo šli na Uršljo goro¹⁵⁹ in včasih nam je uspelo in smo dobili zvezo z Bosno.

Otroka sta takrat še hodila v vrtec. Ker smo bili tujci, bi po izbrisu morali plačati ogromno. Šla sem do vzgojiteljice, da bi jo prosila, naj nam zmanjšajo stroške vrtca. Rekla mi je, naj grem na glavni sedež vrtcev za ta okraj in jim pojasnim našo situacijo. Res sem šla. Saj nisem imela kaj izgubiti. Bili so prijazni. Razumeli so me. Rekli so, naj oba otroka pustim v vrtcu, da se ne bo nič spremenilo. Ne morem reči, da nismo imeli tudi dobrih izkušenj.

Jure je zrihtal začasno bivanje zase in za otroke. Tudi jaz sem šla na upravno enoto, da bi si podaljšala dovoljenje za začasno bivanje. Spet se je zapletlo. Gospod, ki je bil tisti dan v službi, je rekel, da me ne najde v računalniku. »Ni vas,« je rekel. Pa kako me spet ni? Nisem obstajala. Spet. Rekel mi je, naj ga pokličem čez par dni, da bo preveril in poklical v Ljubljano. Res sem ga poklicala nekaj dni pozneje. Povedal mi je, da so moji podatki shranjeni v Ljubljani. »Ni vem, kje, verjetno na bosanski ambasadi,« je rekel. Ko sem to slišala, mi je odleglo. Tukaj pa me ni bilo. Se mu ni dalo iskati tisti dan ali me res spet ni bilo? Ne vem.

Ko smo imeli začasno bivanje, smo zaprosili še za stalno bivanje in za državljanstvo. Leta 1997 je mož dobil državljanstvo in stalno bivanje. Prav tako otroci. Jaz sem dobila dovoljenje za stalno bivanje dve leti kasneje, leta 1999.¹⁶⁰ Državljanstva ne. Morala sem narediti tečaj slovenskega

in v Sloveniji (Pistotnik 2010: 70). Jure s temi pogoji ni imel težav. Nasprotno pa so izbrisane osebe, ki so z izgubo statusa izgubile še zaposlitev, težko izpolnjevale prvi in drugi pogoj za pridobitev dovoljenja za legalno bivanje.

¹⁵⁸ Po Rebekinih informacijah so morali ob vsakem podaljšanju vizumov za enega odšteti okoli 60 evrov.

¹⁵⁹ Na Uršlji gori je bila radioamaterska postaja, preko katere so člani Rebekine družine lahko vzpostavili zvezo z Bosno in tako komunicirali s sorodniki.

¹⁶⁰ Rebeka je izpolnjevala pogoje Zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (ZUSDDD), po katerem je pridobila dovoljenje za stalno bivanje. ZUSDDD je bil sprejet leta 1999. Vlagatelji prošenj za pridobitev dovoljenja za stalno bivanje niso potrebovali potnega lista druge države, obenem pa jim ni bilo treba dokazovati, da imajo ustrezna sredstva za preživljanje. Razlog za bivanje

jezika,¹⁶¹ čeprav sem ga že znala. Na tečaju smo se učili res smešne stvari. Nismo se učili slovnice. Dobili smo recimo vprašanje, kako bi dvignili denar iz bankomata.

»Lepo, normalno,« sem rekla. »Vstavila bi kartico v bankomat, odtipkala vrednost in dvignila denar.«

»Kaj pa, če ti ne izplača denarja in vrne kartice?« je vprašala.

»Šla bi v banko in jim povedala, kaj se je zgodilo,« sem odvrnila.

»Noč je. Banka je zaprta.«

»Ja, šla bi noter. Nekdo bi že ugotovil, bi bil tam.«

»Torej, vi bi kar vlomili v banko?« je vprašala.

»Ne! Nisem tega rekla! Počakala bi, da se banka odpre. Nič ne bi vlomila!«

Tako je potekal tečaj slovenščine. Kot bi se želeli prepričati, da ne bomo naredili česa nevarnega. Smešno. Po opravljenem tečaju sem dobila potrdilo.

Leta 2004 sem dobila še državljanstvo. Leto prej sem domov dobila dopolnilno odločbo.¹⁶² Nikamor nisem pisala ali prosila. Sami od sebe so jo poslali in se opravičili.¹⁶³ Samo jaz sem jo dobila. Preostali trije so dobili državljanstvo že prej. Takoj naslednji dan, ko sem dobila domov

je nadomestil argument, da so te osebe imele na dan plebiscita prijavljeno stalno prebivališče v Republiki Sloveniji (Pistotnik 2010: 73). Pogoji, ki so po Zakonu o tujcih predstavljali ovire številnim, ki so želeli pridobiti status, so bili v ZUSDDD izpuščeni. Vendar tudi ta zakon, kot pravi Pistotnik, ni popravil številnih posledic izbrisa. Zakon je v populaciji izbrisanih oseb zajel le tiste, ki so v tem vmesnem obdobju dejansko bili v Sloveniji. Prav tako so mnogi svoje dejansko bivanje težko dokazovali zaradi ne vključenosti v formalna razmerja (Pistotnik 2010: 74).

¹⁶¹ V času izbrisa sta bila znanje slovenskega jezika in sprejemanje slovenske kulture pogoj, ki ga je v tistem času priseljencem postavljala večji del večinskega prebivalstva Slovenije. Dober prikaz odnosa Slovencev do »Neslovencev« je razviden iz raziskave slovenskega javnega mnenja iz leta 1999. Na vprašanje »Kako naj ravnajo »Neslovenci« iz drugih republik, ki že dolgo časa živijo v Sloveniji?« je največ vprašanih, tj. 60 %, menilo, da naj se naučijo slovenskega jezika, prilagodijo tukajšnjim razmeram, med seboj pa naj uporabljajo svoj jezik in gojijo svojo kulturo. Sledi 12,9 % tistih, ki mislijo, da morajo opustiti svoj jezik in kulturo ter sprejeti slovensko; 7,8 % oseb je menilo, da naj se vrnejo domov; 2,2 % jih je menilo, da naj ohranijo svoj jezik in kulturo ter živijo sami zase. Le 8,9 % jih je menilo, da bi morali priseljenim omogočiti šolanje v lastnem jeziku, razvijanje lastne kulture, obenem pa prilagoditev razmeram v Sloveniji. Glede tega vprašanja je ostalo 8,1 % oseb neopredeljenih (Toš po Kobolt 2002: 31).

¹⁶² Rebeka je dobila dopolnilno odločbo, s katero ji je priznано stalno prebivanje tudi v času, ko ga je zaradi izbrisa izgubila, torej med 25. 2. 1992 in letom 1999.

¹⁶³ Rebeka dojemata dopolnilno odločbo kot vrsto opravičila države za izvedeni izbris.

odobreno prošnjo za slovensko državljanstvo, sem šla na občino in si dala delati osebno izkaznico. Urejeno je bilo.

Mož si je lahko zrihtal samostojno podjetje. Leta 2004 ali 2005 smo odkupili stanovanje. Tudi za otroka je bilo lažje. Pred desetimi leti sem si tudi sama poiskala službo in začela delati v tovarni s kameno volno. Otroka sta končala srednjo poklicno šolo in sta zdaj oba zaposlena. Vse je postalo veliko lažje.

Vem za različne primere izbrisanih. Veliko jih je hodilo na proteste, ker so mislili, da bodo s tem dobili odškodnine.¹⁶⁴ Kako naj izplačajo vsem? Saj nas je ogromno! To se ne izide. So tudi primeri izbrisanih, ki se jim enostavno ni dalo dosti ukvarjati s tem in so še zdaj brez dokumentov, brez službe in komajda preživijo. Če je človek len, je len. Ne moreš pomagati. Nasprotno pa se nekateri trudijo in trudijo, pa jim ne odobrijo. Različni primeri so. Vsak se drugače znajde, da preživi. Jaz pravim, da ni važno ali je nekdo Srb, Hrvat, Slovenec ali Nemec. Važno je, da je človek! Poštena dela so tista, ki štejejo. Tudi na šihu je bilo nekaj izbrisanih. Ljudje imajo različna mnenja o tem. Na podlagi enega primera si ustvarijo celotno sliko. In enkrat, na šihu, se je začela tema o izbrisanih. Eden od sodelavcev je rekel nekaj proti izbrisanim, jaz pa sem dodala svoje mnenje.

»Kaj, kaj se buniš? A boš rekla, da si ti tut izbrisana ali kaj?« je ježno odgovoril.

»Ne, ne bom rekla. Ampak imam odločbo doma. Sem jo dobila, da sem bila izbrisana. Če ne verjameš, ti prinesem, pa si preberi. Pa nisem nikamor šla. Sami so mi poslali, priznali napako, se opravičili,« sem rekla.

»To je od sto primerov eden!«

»Ne trdim, da ne, ampak ne moreš nas vse v isti koš metati.«¹⁶⁵

¹⁶⁴ Leta 2002 so se izbrisani začeli politično organizirati. Namen njihovega političnega delovanja je bil tudi opozoriti na škodo, ki jo je izbris povzročil vsem prizadetim. Zaradi vpliva medijev se je v splošni javnosti izoblikovalo prepričanje, da se izbrisani politično angažirajo predvsem zaradi finančnih odškodnin. To predstavo potrjuje raziskava o percepciji izbrisanih oseb med neizbrisanimi prebivalci Slovenije (Lipovec Čebren idr. 2011). Na vprašanje »Kaj hočejo izbrisani?« so v odgovorih zelo pogosto omenjene ravno odškodnine: »/.../ odgovori sogovornikov in sogovornic, v katerih nikoli ni zaslediti odobravanja finančne kompenzacije za utrpelo škodo izbrisanih oseb, temveč gre, nasprotno, ponovno za prikazovanje izbrisanih oseb kot "Drugih", ki poleg ogrožanja "slovenstva" ogrožajo tudi državne finance ali "naš denar", kot se izrazi eden od intervjuvancev: "Hočejo naš denar. Saj to je naš denar. Ampak ga ne bodo dobili!"« (ibid.).

¹⁶⁵ Kadar je govor o izbrisu, so človekove pravice (njihovo kršenje in pomanjkanje) redko predmet številnih javnih razprav. Neža Kogovšek zaključí, da do tega prihaja, ker se o izbrisanih osebah govori in piše posplošeno (2010b: 83). Res je, da gre za veliko in

Otroka zaradi izbrisa nista imela večjih težav v šoli. Čeprav so bili otroci do njiju kdaj precej nesramni. Takoj ko je nekdo od drugod, se spravijo nanj in ga izzivajo.¹⁶⁶ Mularija. Ne razumejo ali pa nočejo razumeti. Drugače nismo imeli težav z ljudmi. Zakaj bi jih imeli? Saj smo bili prijazni do vseh. Nobenih težav nismo delali. Sosedje¹⁶⁷ so poznali naš primer in so čustvovali z nami. Bili so zgroženi, bilo jim je žal za nas. Vedno smo se dobro razumeli. Lastnik nekdanjega hotela v bližini je nekoč sicer zbiral podpise proti izbrisanim, ampak tudi z njim nismo bili nikoli v konfliktu.

Bili smo izbrisani. Zakaj? Ne vem. Verjetno zato, ker smo takrat prišli iz Bosne in smo na -ić.¹⁶⁸ Najbrž so po tem gledali. Čeprav je tudi veliko

heterogeno skupino ljudi, ki ima na videz enake težave, vendar je vsem skupno le to, da so bili izbrisani iz Registra stalnega prebivalstva. Za Nežo Kogovšek pa je ključno, da »šele natančen vpogled v konkretne situacije posameznih izbrisanih in primerjava teh situacij s pravnimi standardi v zavezujočih mednarodnopravnih dokumentih razkrijeta, v kako velikem obsegu so bile z izbrisom njegovim žrtvam kršene človekove pravice« (2010b: 83).

¹⁶⁶ Otroci, katerih starši so prihajali z območja bivše Jugoslavije, so bili velikokrat deležni marsikaterih žaljivke, med njimi tudi Rebekini otroci. V Sloveniji se je za »Neslovence« z območja bivše Jugoslavije razvilo veliko negativnih izrazov: čefurji, čapci, bosanci, basinci, baskurji, balkanci, balkanski stvorčki, bitja s pol strešice, taspodnji, jugoviči, jugoklateži, psi balkanske pasme, roba z juga ipd. (Kuzmanić 1999). Velik del prebivalstva ima do priseljencev, predvsem do tistih, ki prihajajo iz nekdanjega jugoslovanskega prostora, izrazito stereotipno negativen odnos. Sovražni govor je eno najmočnejših sredstev diskriminacije. Posredno ali neposredno ga regulirata slovenska ustava in kazenska zakonodaja (Leskošek 2005: 88).

¹⁶⁷ Rebeka omenja dobre sosedske odnose, vendar se to zdi bolj izjema kot pravilo. O tem veliko pove raziskava slovenskega javnega mnenja iz leta 1999, kjer so anketiranci na vprašanje »Katerih skupin ljudi, ki so na seznamu, ne bi želeli imeti za sosede?« odgovorili: 49,1 % jih je odgovorilo, da za sosede ne bi želeli imeti muslimanov; 55,6 % jih ne bi želelo imigrantov oziroma priseljencev iz drugih okolij nekdanje Jugoslavije; 59,1 % je za sosede zavrnilo Rome; 61,2 % obolele za aidsom ter 67,4 % uživalce nedovoljenih drog. Rezultati kažejo na nestrpnost prebivalcev Slovenije ter visok indeks etnocentrizma in ksenofobije (Toš po Kobolt 2002: 31–33).

¹⁶⁸ Vsaka izbrisana oseba si po svoje razlaga vzrok za izbris. Najina sogovornica Rebeka je mnenja, da je bil razlog za izbris njihov priimek oziroma etnična pripadnost. Za vse pripadnike narodov iz nekdanje Jugoslavije so se v Sloveniji že veliko pred razpadom Jugoslavije uporabljala skupna imena, ki so izhajala iz izraza Jugoslavija: Jugoviči/Jugovići, Južnjaki, Jugosi. To samo po sebi ne bi bilo sporno, če ne bi vsebovalo nekega podcenjevalnega naboja. Mehki č naj bi kot značilna zadnja črka priimka še dodatno stigmatizirala ljudi s področja nekdanje Jugoslavije. Še bolj kot izpeljanke iz imena Jugoslavija se je za skupno oznako te populacije uporabljalo ime Bosna, od koder naj bi prihajali vsi nedobrodošli priseljenci. O tem priča grafit, izpisan v bližini Tivolija: »Prekleti Bosanci, pejt že v svojo Makedonijo« (Razpotnik in Dekleva 2002).

slovenskih priimkov na -ič, ampak oni so se rodili v Sloveniji in imajo že od samega začetka stalno bivanje tukaj. Njih niso mogli kar tako izbrisati. Nas je bilo lažje. Žalostno, ampak je bilo res tako. Kar čez noč so bili naši podatki v istem predalu kot podatki tistih, ki so že umrli. Zanima me, kako lahko človek, ki brez vesti briše človekove pravice, ponoči mirno spi. In ljudje slepo verjamejo temu človeku, mu ploskajo. Se ne zavedajo, da lahko kadar koli tudi njih doleti isto?

Dvanajst let je bilo potrebnih, da se je vse poštimalo. Čeprav nas je to še bolj povezalo in naredilo močnejše, nikomur ne privoščim tega, kar je morala dati skozi moja družina. Tudi takrat, ko se zdi, da si naredil že vse, moraš vztrajati naprej! Zdaj vem.

NIKOGARŠNJI DRŽAVLJAN

Avtorja: Miša Hrib in Drago

Sem nikogaršnji državlján.¹⁶⁹ Nobeni državi nisem nič. Tu me nočejo, doli me več ne priznavajo.¹⁷⁰ Kaj pa je največja ironija ... rojen sem ob Slovenski plaži.¹⁷¹

Rodil sem se leta 1947 staršem Črnogorcem. Imam brata in dve sestri. Moj oče je bil generalni polkovnik. Pri nas v Črni gori je tako, da mora eden od otrok v družini v vojsko. Pri nas so izbrali mene, ker sem bil najbolj resen in odgovoren. Ni mi bilo lahko iti, bil pa sem sila ponosen.

Odraščali smo brez mame. Umrla je, ko sem imel pet let. Za svoji mlajši sestri sem potem skrbel jaz. V naši družini smo si vedno pomagali med sabo in si stali ob strani. Danes me neprestano sprašujejo, če rabim denar, če naj kaj pošljejo. Vedo, kakšne težave imam v Sloveniji. Ampak nočem nič vzeti. Sestra je bila direktorica blagovne hiše Beograd. Obetala se ji je dobra pokojnina, a je blagovna hiša propadla le dve leti prej, preden bi se morala sestra upokojiti. Njen mož dobiva 220 evrov, imata pa še dva otroka. Kako naj potem vzamem denar? Ni šanse!

V Budvi sem končal osnovno šolo in se leta 1964 preselil v Beograd, kjer sem končal vojaško akademijo. Ko sem zaključil šolanje, to je bilo 1966, sem kot pripadnik JLA prišel v Slovenijo. Kmalu za tem sem se odjavil z naslova v Črni gori. Slovenija je postala moj dom. Takrat sem imel dvajset let. Poslali so me na Vrhniko, kasneje pa sem bil tudi v Pivki in Ajdovščini. Bil sem kapitan prve klase, res sem bil dober. Rad sem imel svojo družbo tam. Nikoli mi ni bilo pomembno, kaj je kdo po narodnosti. Nobenemu od nas ni bilo.

¹⁶⁹ Apatridnost pomeni biti brez vsakršnega državljanstva, torej posledično tudi brez dovoljenja za prebivanje. Problem apatridnosti še posebej pride do izraza ob spremembah državnih meja in nastanku novih držav, osebe brez državljanstva pa so najbolj ranljiva skupina prebivalstva, saj brez državljanstva ostanejo brez pravne identifikacije, nimajo državljanskih pravic in svoboščin ter ostanejo brez kakršne koli diplomatske zaščite. Apatridnost je najpogostejša v tistih novih državah, kjer je *ius sanguinis* (načelo krvne zveze) prevladujoče pri pridobivanju državljanstva, kar velja tudi za države nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije (Dedić 2003: 38).

¹⁷⁰ Drago se je leta 1967 odjavil iz Črne gore. Pogosta predpostavka je, da imajo vsi izbrisani »izvorno« domovino, kamor se lahko vrnejo, a mnogi primeri, med katerimi je tudi Drago, govorijo drugače.

¹⁷¹ Slovenska plaža je turistično naselje v Budvi v Črni gori.

Leta 1974 sem spoznal svojo ženo. Mami.¹⁷² Takoj sva se zaljubila. Veste, ona je bila sestra znanega partizana.¹⁷³ Iz prejšnjega zakona je imela sedem otrok. Bila je neverjetno pridna in delavna. Za njih je delala noč in dan, da jim ja ne bi nič manjkalo. Ko sva postala par, mi je ponudila, da živim pri njih v njenem stanovanju. Potem je še meni prala, likala in kuhala. Res je bila dobra. Tudi službe takrat ni pustila. Hotela je, da oba delava.

Midva sva se neprestano hecala in smejala. Eno jutro sva pila kavo, pa sem ji rekel: »Veš, kaj sem sanjal danes! Sanjal sem, da bom jaz živel sto trideset let, ti pa sto enaintrideset!« Ona pa mi je nazaj v smehu zabrusila: »Ojoj, kdo bo tebe prenašal sto trideset let!« Res jo spoštujem. V tridesetih letih sva bila skregana pet minut.

Njene otroke sem vzljubil kot svoje. Sodeloval sem pri vzgoji. Za njih sem bil oče. Milan in Andrej sta se navezala name in me pogosto obiskujeta. Skoraj vsak vikend mi prideta pomagat oprat obleke, ker jaz ne znam pralnega stroja niti prižgati. Imam tudi vnuka, Andrejev sin. On me pa res obožuje! Od dne, ko se je rodil, sem vedel, da bo pravi človek.

Ampak ... ona je bila srčni bolnik. Pogrešam jo, preveč jo pogrešam. Najhuje mi je zvečer, ko pridem domov, pa je vse prazno. Potem se je spominjam in jokam.

Proti koncu je bila v bolnici in ni mogla niti hoditi, pa sem ji iz Beograda naročeval zdravila preko kolega. Otroci, za katere je tako garala, so ji obrnili hrbet. Vsi, razen Milana in Andreja. Razdedinila je pet otrok. Milan in Andrej bosta po moji smrti dobila vse. Saj tistih preostalih pet se je pritožilo na sodišče in sodnik jim je dovolil, da si razdelijo eno osmino. Mene ne moti, oni pa so se hoteli zopet pritožiti. A se ne morejo, jaz pa s tem nimam več problemov. Sodišče me je tu celo upoštevalo, čeprav sem bil brez dokumentov. Bil sem njen zunajzakonski partner, veste. Zdaj naj bi bilo vse to napisano name, ampak je zaradi teh težav s papirji še vedno napisano na mojo pokojno ženo, s čimer sem jaz avtomatsko upravičen do tega.¹⁷⁴ Samo nimam bančnega računa. Ko se bo vse to z dokumenti uredilo, bomo zrihtali tudi glede dedovanja.

Če se vrnem na leto 1991; takrat, ko smo se vsi imeli tako radi ... Takrat so mi v vojašnici vzeli vse dokumente. To je bilo takrat, ko so

¹⁷² Drago svojo pokojno zunajzakonsko partnerko imenuje »žena« ali »mami«.

¹⁷³ Zaradi varovanja zasebnosti celotne družine tu ne navajamo imena tega priznane slovenskega partizana, ki je bil med vojno ubit in kasneje razglašen za narodnega heroja.

¹⁷⁴ Drago ima sklep sodišča o dedovanju.

nam očitali agresijo, s katero pa jaz nič nisem imel.¹⁷⁵ Imel pa sem nekaj drugega, pa ne le jaz, mnogo nas, pa nikogar ni brigalo. Bili smo oženjeni tu, imeli smo otroke, družine.¹⁷⁶ Takrat so nam vzeli dokumente. Mene so kot del vojaškega osebja poslali v Banjaluko, pa me je žena prepričala, naj ne grem. Rekla mi je: » Bomo jedli kruh in krompir, ampak dol ne boš šel!« Ostal sem tu, a brez dokumentov nisem mogel dobiti nobene službe. Od takrat delam na črno.¹⁷⁷ Če samo pomislim, koliko ljudi je meni dolžnih denar, me kar glava zaboli. Vse zato, ker nimam papirjev. Ko ljudje to zvejo, začnejo slej ko prej to izkoriščati. Že petnajst let je tako. Zdaj delam pri nekom v gradbeništvu. Obvladam delo na strehi. Z delodajalcem sva zmenjena tako, da on meni napiše pogodbo za en mesec, kakor da se priučujem. Od 1966. leta do 1991, kar je petindvajset let, sem bil redno zaposlen v vojski. Moral bi imeti beneficiran staž, ne pa da pri triinšestdesetih še vedno delam fizična dela, ker zaradi izbrisa ne morem

¹⁷⁵ Pozimi leta 1991 je 40. člen Zakona o državljanstvu dobil dodatek, in sicer je izključil osebe, ki bi lahko predstavljale nevarnost za javni red, varnost ali obrambo države. Ta dodatek se je nanašal na zaposlene v JLA, ki so bili pavšalno prepoznani kot »agresorji«. Kasneje je bilo to določilo razveljavljeno.

¹⁷⁶ Družina je družbena skupina in pravna institucija. Povezana je z zasebnim življenjem oziroma s pravico do zasebnosti. Pravica do zasebnega in družinskega življenja je zapisana v pomembnih mednarodnih konvencijah o človekovih pravicah in tudi v slovenski ustavi. Država ni le dolžna spoštovati zasebnosti in družinskega življenja posameznika, ampak tudi ustvarjati razmere za varstvo družine, očetovstva, materinstva, otrok in mladine (53. člen Ustave Republike Slovenije). Ustava tudi določa, da so starši dolžni skrbeti za svoje otroke. Podrobnosti družinskih odnosov in varstva družine ter način implementacije seveda ureja zakon. 10. člen Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah določa, da države priznavajo, da mora biti družina deležna čim širšega varstva in pomoči, zlasti po njeni ustanovitvi in tisti čas, dokler je družina odgovorna za preživljanje in vzgojo otrok, za katere skrbi. Podobno določata tudi Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah in Splošna deklaracija človekovih pravic. Preambula Konvencije Združenih narodov otrokovih pravicah pa poudarja, da mora otrok za poln in skladen razvoj svoje osebnosti odraščati v družinskem okolju, v vzdušju sreče, ljubezni in razumevanja. 7. člen te konvencije otroku zagotavlja pravico, da zanj skrbijo njegovi starši. Skratka, pravo po eni strani družino ščiti pred nevmešavanjem države v njeno zasebno življenje, po drugi strani pa nalaga državam skrb za obstoj in razvoj družine (Zorn 2003a: 123).

¹⁷⁷ Izbrisanim, ki jim delodajalci niso uredili delovnih viz, je preostalo le še opravljanje različnih priložnostnih del na črno, ki jih je postavilo v položaj, podoben položaju drugih nedokumentiranih migrantov. To je položaj, v katerem delavec dela brez vsakih pravic, je v negotovosti glede prejema plačila, nima plačanih nikakršnih prispevkov, ni zdravstveno zavarovan pri delu, kar je še posebej tvegano pri težkih fizičnih delih v gradbeništvu. (Kogovšek 2010b: 125)

priti do pokojnine.¹⁷⁸ Pri osemindesetih bi lahko že bil v pokoju. Jaz pa sem moral delati in še delam, da se preživim, vse dni, tudi sobote in nedelje. Pa me včasih plačajo, včasih pa ne.

Leta 1999 sem vložil prošnjo za državljanstvo. Saj poskušal sem že prej, a v Beogradu je bila vojna, nisem mogel vzpostaviti zveze niti s sorodniki, kaj šele, da bi prišel do dokumentov. Veste, moj brat in moji sestre živijo v Beogradu. Ko je vse to malo ponehalo, so mi poslali vse potrebne papirje in vložil sem prošnjo za državljanstvo. Šele tri leta kasneje, 2002, naj bi dobil odgovor, ki ga pa sploh nisem dobil. Kasneje so mi povedali, da mi odgovora niso mogli poslati, ker bojda živim na nepoznanem naslovu. To se mi zdi čudno. Tu živim že leta, kot hišnik vzdržujem blok in vsi sosede me poznajo. Kako me ne bi? Rekli so, da so odgovor nalepili na oglasno desko. To me res razjezi! Najmanj dvajsetkrat sem šel na Beethovno¹⁷⁹ in vsakič so našli razlog, da so se me znebili. Enkrat je bil odgovorni na dopustu, drugič na bolniški. Zdaj so rekli, da sem vložil nepopolne podatke. Nihče mi ni povedal ali napisal, kaj je to, česar nisem prinesel. Nazadnje, ko sem bil tam, so mi rekli, naj neham hoditi k njim, da me bodo že oni obveščali. Kako lahko to rečejo in potem nam očitajo, da se nič ne zanimamo?! Očitajo mi tudi, zakaj sem prošnjo za državljanstvo vložil tako pozno in ne 1991, še preden so mi sploh vzeli dokumente.¹⁸⁰ Ampak to je bilo nemogoče, zahtevali so izpisek iz matične knjige in še nekatere papirje, ki jih v Sloveniji nisem mogel dobiti. Dol je bila pa vojna.

Od dne, ko sem prišel v Slovenijo, sem bival v vojaških stanovanjih. Prvo stanovanje sem imel na Viču, potem sem moral v Pivko in nazadnje v Ajdovščino. Šele devetdesetega leta sem se preselil k ženi v Ljubljano,

¹⁷⁸ Upokojeni zdravnik Aleksander Doplihar (ustanovitelj Ambulante in posvetovalnice za osebe brez zdravstvenega zavarovanja) je pri svojem delu srečal mnoge izbrisane brez pokojnine, četudi so za to imeli vse pogoje. V intervjuju z Uršulo Lipovec Čebren je pojasnil: »A tudi če jo dobijo, se pogosto zaplete še drugje: človek ne dobi pokojnine, ker nima davčne številke, te pa nima, ker nima dovoljenja za stalno bivanje. Dobro se spomnim primera, ko je šel človek na davčni urad z odločbo o pokojnini, a ni dobil davčne številke, ker ni imel dovoljenja za stalno bivanje, tega pa ni dobil, ker ni imel sredstev – torej, tudi če dobiš pokojnino, je v resnici ne dobiš« (2007b: 76)!

¹⁷⁹ Z Beethovno sogovornik misli na Ministrstvo za notranje zadeve ter Oddelek za migracije in integracijo.

¹⁸⁰ Odločitev tistih prebivalcev Slovenije, ki niso zaprosili za slovensko državljanstvo, je bila tako izenačena z »agresijo« oziroma veleizdajo, ki ji je sledila »kazen«, odvzem pravic, brez možnosti pritožbe. Nekdanji častniki JLA, ki so večinoma zaprosili za državljanstvo, pa so bili, čeprav jim pred sodišči nikoli ni bila dokazana nobena kršitev vojnega prava, kaznovani z zavračanjem prošenj za državljanstvo (Mekina 2007: 165).

v BS. To stanovanje sva odkupila.¹⁸¹ Tudi pred tem najemnina ni bila visoka. Stanovanje je imela žena v najemu prek maršalata.¹⁸² Ko je bila noseča z Milanom in Andrejem, je šla z vlakom v Beograd in takoj dobila ključe. Leta 1991 pa sva potem od Zveze borcev¹⁸³ odkupila to stanovanje po Jazbinškovem zakonu. Tako da imam vsaj svoje stanovanje, vsaj s stanovanjskimi zapleti se ne rabim obremenjevati. Po ženini smrti se je ena od sosed prav »zaljubila« vame. Zadnja tri leta mi pogosto nagaja. Njena najljubša zabava je, da me prijavlja policiji. Ne vem, morda misli, da lahko le tako dobi mojo pozornost. Nazadnje me je prijavila, da sredi noči poslušam glasbo. Kako naj bi jaz, ki nimam ničesar, nimam niti glasbenega stolpa ali računalnika, poslušal glasbo? No, in zadnjič pridem popoldne okoli treh ves umazan s posla domov, nakar mi na vratih pozvoni policija. Hoteli so noter, pa nisem dovolil. Kar obtožili so me, da poslušam glasbo. Prav neumno se mi je zdelo poudarjati, da sem v delovni obleki in da sem ravnokar prišel z dela. Saj so me videli. Potem so mi povedali, da je sosed prijavila, da sem neko noč preveč naglas poslušal muziko in da sem motil javni red in mir. Moja zgodba jih ni zanimala. Kar za nazaj so mi napisali kazen. Sploh ne vem, če to smejo narediti. No, nam izbrišanim očitno lahko.¹⁸⁴ Ne, ne, s policisti res nisem imel ravno bleščečih izkušenj.¹⁸⁵ Spominjam se, da sem enkrat odšel na tržnico po zelenjavo

¹⁸¹ V začetku 90. let je stopil v veljavo t. i. Jazbinškov zakon, na podlagi katerega so lahko najemniki družbena stanovanja odkupili pod ugodnimi pogoji (SZ 1991).

¹⁸² Maršalat SFRJ je bila državna ustanova, ki je bila ustanovljena leta 1953 z namenom pomoči Josipu Brozu Titu, maršalu SFRJ, pri vodenju države.

¹⁸³ Zveza združenj borcev za vrednote NOB Slovenije je organizacija, ki povezuje borce in druge udeležence NOB ter posameznike, ki imajo do NOB in njenih vrednot pozitiven odnos. Organizacija je bila ustanovljena leta 1948 kot Zveza združenj borcev NOB Slovenije. Iz maršalata so lahko dobivali priporočila za oddajo in odkupe družbenih stanovanj.

¹⁸⁴ Zakon o varstvu javnega reda in miru v 8. členu opredeljuje kršitve, povezane s hrupom. Po prvem odstavku tega člena lahko kršitev stori oseba, ki na nedovoljen način med 22. in 6. uro moti mir in počitek ljudi s hrupom, pri čemer ne gre za nujne interventne ali vzdrževalne posege (ZJRM-1 2006). Po prijavi mora policist na kraju dogodka ugotoviti okoliščine in ukrepati v okviru svojih pristojnosti. Če kršitev neposredno zazna z lastnimi čutili (sliši hrup iz sosednjega stanovanja), kršitelju na kraju samem izreče globo in izda plačilni nalog. V nasprotnem primeru pa mora zbrati dodatna obvestila in dokaze o prekršku. Za obstoj kršitve in izrek globe je pomembno dejstvo, da hrup moti prijavitelja pri počitku, ne glede na morebitno odsotnost drugih dokazov (Javni red in mir 2011).

¹⁸⁵ Nekateri policisti so si dovolili izvajati hude kršitve človekovih pravic nad izbrisanimi, tudi fizično nasilje in neprostovoljne deportacije. Darja Zavišek pravi, da je značilnost (kaznivega) dejanja iz sovraštva v tem, da ni usmerjeno v dotično osebo kot indivi-

in sadje za ženo. Ona mi je napisala listek, kaj naj prinesem. Ko sem že vse nakupil in sem šel mimo Prešernovega spomenika, sta se za mano zadržala dva mlada policista, naj pridem k njima. Kar naravnost sem jima povedal, da nista ravno najbolj prijazna, saj sem konec koncev starejši od njiju. Vprašala sta me, če imam kakšen dokument. Seveda ga nisem imel. Eden od njiju mi je rekel: »Dobro, zdaj boste šli z nami direktno na pot za Beograd. Tudi če vam mora država plačati karto. Pokaži, kaj imaš v vrečkah!« Hvala bogu, da me je to vprašal. Rekel sem, da sem na tržnici kupoval hrano za ženo. Potem sta si nenadoma premislila: »Kaj nisi takoj povedal.« In sta odšla.

K sreči pa imam tudi eno zelo prijazno sosedo. Po poklicu je medicinska sestra. Zaradi izbrisa sem seveda tudi brez zdravstvenega zavarovanja. Lani sem se porezal z motorno žago. Še danes ne čutim zgornjega dela prsta, prav zarezal sem vanj, pa nisem mogel na urgenco. Ta prijazna sosedka mi je pomagala in mi je oskrbela rano in previjala prst, merila mi je tlak ... Ona mi res pomaga.¹⁸⁶ Jaz pa njej. Če se ji kaj pokvari, pride k meni, pa ji popravim. Nazadnje ji je dihtunga šla. Tako je to, eni ljudje te

duum, temveč v osebo, ki je predstavnik »Drugih«, tistih nezaželenih (po Zorn 2003a). Primeri policijskega nasilja nad izbrisanimi so povezani s tem »Drugim«. Država si je v svojih pravnih inkarnacijah prizadevala normalizirati nasilje nad kulturnim »Drugim«, tako da je skrivno, posredno podpirala policijsko nasilje. Podpirala ga je na različne načine: z izbrisom, z izvajanjem Zakona o tujcih, ki za prekršek nelegalnega bivanja – ki ga je v tem primeru država sama ustvarila – predpisuje izgon, z neučinkovitostjo pritožbenih postopkov ter z dolgoletno brezbriznostjo do tega problema. Svojo odgovornost za nasilje je policija uspešno skrila za pravne procedure, državni formalizem in sklicevanje na zakonodajo (Zorn 2003a: 118).

¹⁸⁶ Pri razčlenjevanju povezanosti zdravja in neenakosti Uršula Lipovec Čebren (2007a), ki se s to temo podrobneje ukvarja, loči ljudski sektor zdravstva, strokovni sektor in sektor ljudskih zdravilcev. V svoji študiji je ugotovila, da so bili vsi trije sektorji za izbrisane bodisi nedostopni bodisi težko dostopni: ljudski sektor zdravstva zaradi okrnjene socialne mreže deluje veliko slabše kot pri drugih prebivalcih Slovenije, sektor ljudskih zdravilcev pa je zanje nedosegljiv zaradi pomanjkanja denarja. Na tem mestu se zdi ključno analizirati (ne)dostopnost strokovnega sektorja ali sektorja uradne medicine. Institucije uradne medicine in ustanove zdravstvenega zavarovanja zvesto reproducirajo vladne politike izključevanja. Na eni strani sistem zdravstvenega zavarovanja, ki se je oblikoval po letu 1991, odslikava nacionalistične diskriminatorne prakse, ki so vzpostavljale izbris: na primer oseba, ki v Sloveniji nima dovoljenja za stalno prebivanje in nima redne zaposlitve, ne more pridobiti osnovnega zavarovanja, niti proti plačilu. Poleg praks izključevanja je Uršula Lipovec Čebren opozorila tudi na obraten proces, torej prakse vključevanja. Povzela jih je v treh točkah: Ambulanta za osebe brez zdravstvenega zavarovanja, (redke) solidarnostne geste posameznih zdravstvenih delavcev ter (pre)malo znani 7. člen Zakona o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju, ki je bil sprejet leta 2002 (Lipovec Čebren 2007a: 71).

sprejemajo, eni pa nikakor ne. Srečen sem, da mi je ves ta čas vsaj zdravje služilo. Kaj če bi pri delu kdaj padel s strehe? Kdo bi mi pomagal? K sreči tudi hujših bolezni nisem imel.¹⁸⁷ Samo tisto poškodbo s prstom. Pa malo me živci dajejo in preveč kadim. Pokadim tudi do tri škatle dnevno. Največ ponoči, ko ne morem spati, pa potem razmišljam in tuhtam, pa se spominjam česa in sem ves živčen. Takrat prižigam cigareto za cigareto. Najhujše pa je bilo, ko mi je umrla žena. Samo dva meseca pred tem mi je umrl oče. Nisem mogel dol. Ženo pogrešam vsak dan. Takrat je bilo res vse na kupu. Kako me je jezil ta občutek nemoči. Enostavno nisem smel iz države, da bi šel na očetov pogreb. Velikokrat sem se spraševal, če ne bi bilo lažje kar iti. Tu so mi vzeli vse, od dokumentov do vseh pravic, ki si jih zaslužim, za katere sem nekaj naredil!¹⁸⁸ Ampak jaz sem tukaj doma. Res, da sem rojen v Budvi, ampak življenje sem si ustvaril v Sloveniji. Kaj resnično ne tu ne tam ne morem normalno živeti?

Na splošno imam težave s tem, da nikamor ne smem. Ko bi vi vedeli, kako ljubim družbo in nočno življenje. Pa ne morem nikamor. Ne upam si. Včasih mi celo moja družba zameri, da ne grem. A kaj, če se kaj zgodi. Malo preveč spijemo in kakšno zapojemo, pa takoj pride policija. In jaz

¹⁸⁷ Leta 1991, ob sprejemanju nove zakonodaje, je takratna Socialnodemokratska stranka za pridobitev slovenskega državljanstva po 40. členu predlagala predložitev potrdila o zdravstvenem stanju prosilca. Po njihovem bi moral tisti, ki vlaga prošnjo za državljanstvo, priložiti »potrdilo pristojne zdravstvene institucije, da je njegovo zdravstveno stanje takšno, da ni pričakovati, da bi njegovo zdravljenje finančno obremenilo Republiko Slovenijo« (Zorn 2007). Ta predlog sicer ni bil sprejet, kaže pa tedanje razumevanje desnih strank in takratne vlade, kaj naj bi bila vsebina državljanstva in kdo naj bi bili državljani. Izbris je pokazal, da so vsaj deloma uresničili napovedano idejo o varčevanju pri zdravstvenih storitvah (Zorn 2007: 26).

¹⁸⁸ Igor Mekina (2007) je spomnil na izjavo takratnega državnega podsekretarja Slavka Debelaka, ki si je v enem od intervjujev zastavil vprašanje o tem, ali imamo zdaj (po izbrisu) manj ali več državljanov. Zmagoslavno je odgovoril: »Manj. Prej je imelo prijavljeno bivališče več kot dva milijona ljudi. Zdaj imamo manj tistih, ki uživajo s strani države neke bonitete, in neprimerno več tujcev. Na plebiscitu je bilo volilnih upravičencev za 50.000 več, kot jih bo volilo lahko zdaj« (Mekina 2007: 163). Debelak je torej kot uspeh navedel to, da je bilo od »državnih bonitet« odrezanih 50.000 ljudi s stalnim prebivališčem. Kaj to pomeni? To je preprosto povedano pomenilo, da je prav toliko ljudi v Sloveniji izgubilo ne samo prebivališče, pač pa čez noč tudi pokojnino, službo, socialno in zdravstveno zavarovanje ter veljavne dokumente, od osebne izkaznice do vozniškega dovoljenja. Vse te pravice so bile po oceni Slavka Debelaka – in očitno tudi njegovih nadrejenih z notranjim ministrom Igorjem Bavčarjem na čelu – le »bonitete«. Država je tako res privarčevala – toda tako, da je uničevala zdravje svojih prebivalcev, kradla njihove pokojnine, jih spravila na socialno dno in s tem mnoge tudi dejansko prisilila, da so se odselili (ibid.).

brez dokumentov. Potem raje ne tvegam in ne hodim ven. Ampak to dejansko pomeni, da ne morem normalno funkcionirati. Cel kup nas je takih. So pa dolgo rabili, da so začeli opozarjati na to. Spomnim se, ko so se izbrisani začeli boriti za svoje pravice.¹⁸⁹ Za to sem takoj zvedel. Poznam Todorovića,¹⁹⁰ pa so me klicali, naj pridem zraven na protest. Vse skupaj sem podpiral, ampak na tisti protest pa nisem šel. Moja žena se je bala, da me bo kamera posnela in bom potem imel probleme z nadaljnjim urejanjem dokumentov. Spoštoval sem njene želje.

Ne vem, kako je sploh lahko prišlo do izbrisa.¹⁹¹ Ni mi jasno. Po razpadu Jugoslavije smo bili itak vsi južno od Slovenije naenkrat Bosanci. Eno je bila Slovenija, preostalo pa Balkan.¹⁹² In biti Bosanec je a priori pomenilo biti na drugi strani, kakor da smo vsi proti Sloveniji, da hočemo vsi spet vzpostaviti Jugoslavijo.¹⁹³ Tako se je meni zdelo. Mogoče so bile tu skrite

¹⁸⁹ Ustanovitev Društva izbrisanih prebivalcev Slovenije leta 2002 je bistveno prispevala k informiranosti širše javnosti o obstoju in razsežnostih tega problema ter k ozaveščenju izbrisanih o njihovih pravicah ter smiselnosti kolektivnega samozagovorništva. Ključno pri vsem tem je bilo vprašanje poimenovanja tega, kar se je zgodilo (Zorn 2003a: 91).

¹⁹⁰ Aleksandar Todorović je pobudnik gibanja izbrisanih in ustanovitelj društva DIPS (Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije) ter CIIA (Civilna iniciativa izbrisanih aktivistov).

¹⁹¹ Izbris in njegova implementacija v praksi sta potrebovala ustrezno ideološko podlago oziroma določeno simbolno konstrukcijo realnosti. Ljudje neslovenskega etničnega izvora so bili po osamosvojitvi Slovenije transformirani v kulturno »Druge«, ne dovolj »slovenizirane« tujce, z vso negativno simbolno navlako vred. Tujec je postala oznaka s peyorativnim prizvokom, pravzaprav stigma. V takih razmerah sta postali mogoči opustitev etične dileme in po prepričanju uradnikov zakonita implementacija izbrisa – torej izvajanje Zakona o tujcih; kakor da bi šlo za ljudi, ki so prvič v življenju prišli v Slovenijo, in ne za ljudi, ki so v Sloveniji imeli svoje domove in uradno stalno bivališče (Zorn 2003a: 95).

¹⁹² Področje nekdanje Jugoslavije je bilo v javnem, zlasti medijskem diskurzu nekritično transformirano v imaginarni Balkan, ki naj bi predstavljal področje nasilja, primitivnosti, neracionalnosti itd., od katerega naj bi se Slovenija razlikovala, saj naj bi spadala v evropsko kulturno področje, sinonim za demokracijo in spoštovanje človekovih pravic (Zorn 2003a: 98). Étienne Balibar (2007) v knjigi *Mi državljani Evrope?* pravi, da konstruiranje evropskega državljanstva hkrati pomeni konstruiranje evropskega apartheida. Problem je, da tisti, ki niso državljani katere od držav Evropske unije, ostajajo izključeni iz evropskega državljanstva – torej so podvrženi dvojni izključenosti; niso državljani države, v kateri živijo, niti evropski državljani.

¹⁹³ V zadnjih letih, ko je izbris postal javna tema, se je uveljavil diskurz lojalnosti slovenskemu narodu in državi. Kaže se v argumentaciji, da »biti proti slovenski osamosvojitvi« pomeni prepovedano pozicijo, ki se pripisuje izbrisanim, sam izbris pa kot kazen za tako mnenje (Zorn 2007: 18).

neke nacionalne *svađe* in predsodki.¹⁹⁴ No, edino, kar je bilo še huje, je, da si bil zaposlen v JLA.¹⁹⁵ Verjamem, da so se ljudje v Sloveniji bali, da bi se jugoslovanska vojska vrnila. Ampak kako so ljudi fopali z lažmi. Mi pa smo tiho, koliko denarja je bilo takrat v igri. Dinar se okreče. Ampak jaz raje nič ne vem. Verjamem pa tudi, da niso kar vsi ljudje vedeli, da se nam godi taka krivica. Od svoje neposredne okolice se jaz osebno nisem počutil osovraženega. Mi je pa ta izbris drastično spremenil življenje. Pa saj nismo vsi med vojno pritekli sem. Tisti, ki smo bili že pred enaindevetdesetim letom prijavljeni v Sloveniji ... v teh primerih res ne najdem pravice do izbrisa. Saj se ne spoznam na zakone, na nič od tega se ne spoznam. Nisem idealen. Morda je bila kje vmes tudi kakšna moja napaka.¹⁹⁶ Ampak saj nihče ni idealen. Tudi od tistih upravnih delavcev¹⁹⁷

¹⁹⁴ Slovensko javno mnenje iz leta 1980 je pokazalo, da je 16 % vprašanih verjelo, da priseljenci iz drugih jugoslovanskih republik ogrožajo slovenski jezik; leta 1986 je tako menilo že 39 %. Do leta 1991, ko se je Slovenija odcepila od Jugoslavije, je bil negativen odnos do priseljencev eden ključnih družbenih antagonizmov. 29 % vprašanih je izjavilo, da je njihov odnos do priseljencev negativen, 40 % pa, da je nevtralen (Klinar po Zorn 2007: 21).

¹⁹⁵ Kot je poudarila Vlasta Jalušič, je ena glavnih argumentacij, ki odprejo možnosti za sistematično kršenje človekovih pravic, razlikovanje med »krivimi« in »nedolžnimi« žrtvami (2003: 9). Domnevno »krive« žrtve je dovoljeno diskriminirati. Njihova demonizacija in dehumanizacija (sami so si krivi, pravzaprav niso žrtve) obrne razmerje med storilci in žrtvami. Storilci (v našem primeru odgovorni birokrati) postanejo »žrtve« zlobnih in zvitihi nelojalnih prebivalcev, ki naj bi bili nevarni sovražniki ljudstva in države, ne pa »navadni« ljudje. Po podatkih Ministrstva za notranje zadeve je bila 195 osebam zavrnjena vloga za pridobitev državljanstva po 40. členu iz razloga nevarnosti za varnost ali obrambo države (Dedić 2003: 57).

¹⁹⁶ Uršula Lipovec Čebren opisuje dve značilni reakciji na izbris (2007a). Prva je interiorizirana ali ponotranjena krivda, druga pa eksteriorizirana ali pozunanjena krivda oziroma pripisovanje odgovornosti zunanjim dejavnikom. Za prvo reakcijo je značilno, da izbrisani privolijo v razlago, da so za izbris odgovorni sami, njihova eksistenca pa ogrožena po lastni krivdi. V tej fazi so pripravljeni ponotranjiti rasistični diskurz, po katerem izbrisani simbolizirajo »izdajalce« slovenske nacije. Zaradi močne stigme, ki jo vsebuje ta razlaga, pogosto reagirajo z umikom, apatijo in depresijo. Za drugo reakcijo pa je značilno, da izbrisani sebe dojemajo predvsem kot žrtve vladne politike, ki je odgovorna za njihove eksistenčne probleme. V tem primeru so izbrisani pogosto govorili o jezi, besu in razočaranju nad vladno politiko itd. Razočarani so nad vsemi državnimi institucijami in tudi nad svetovno politiko (Lipovec Čebren 2007a: 69).

¹⁹⁷ O izbrisu kot administrativnem zločinu je spregovoril uradnik, ki je od leta 1980 zaposlen na isti upravni enoti in je izbris spremljal od začetka: »Mi kot javni uslužbenci, uradne osebe, moramo upoštevati zakone, samo v vseh primerih gledaš tudi na ljudi. Potem pa imamo vedno na tehtnici zakone in dobrobit ljudi. Po najboljših močeh se trudimo, tako da ne škodujemo ne ljudem ne zakonu. Ko smo se pogovarjali med

ne zahtevam, da so.¹⁹⁸ Meni gre samo za to, da pridem do dokumentov in grem lahko na obisk domov, v Črno goro. Ne zahtevam veliko, nobene odškodnine ne rabim, samo da mi daju da idem kući. Da vidim svoj rodni kraj. Dvaindvajset let nisem bil doma. Komaj čakam ta trenutek, da bom lahko šel. Jedva čakam!

Do takrat pa imam svojo filozofijo, da se moram znati smejati in biti optimističen v najtežjih trenutkih. Nočem stalno jadikovati nad svojo usodo. Ob meni je tudi legenda vseh legend, moj Beni. Šestnajst let je že star in slabo sliši. Najboljši pes na svetu je!

Jaz pa vztrajam, brez potnega lista ali katerega koli drugega dokumenta, brez kakršnega koli statusa, edino z začetim postopkom za pridobitev državljanstva, ki se vleče od leta 1999. Ampak vem, da bom prišel naprej. Dokler se bom smejal in bom vztrajal, bom šel naprej.

sabo o tem problemu, sem jaz rekel, da bomo še enkrat dobili to vrnjeno, in glej, kaj se zdaj dogaja. Sicer nič ne gre na nas direktno, ampak vseeno. Mi smo samo upoštevali zakone. Jaz na delovnem mestu ne rabim razmišljat s svojo glavo, ne smem upoštevati svojih čustev, me razumeš? Kot sem ti že prej povedal, upoštevati moram zakone in se ravnati po njih. Da bi vse skupaj speljali po legalni poti, je bilo nemogoče. Premalo časa. Glej, pravica o stalnem prebivališču je pridobljena, in ko oseba enkrat to pravico pridobi, ji je nihče nima pravice vzeti. Ne uradnik, ne ministrstvo, ne država» (Hamer 2010).

¹⁹⁸ Darja Zaviršek je v analizi psiholoških odzivov ljudi na neenakosti, izključevanja in krivice poudarila, da je poleg odkritega sovraštva, ki je redko, pogostejše nevidno in nenamerno sovraštvo, ki se kaže v opustitvi etične dileme oziroma v tem, da ljudje, ki so priča krivicam in zlorabam, ne reagirajo (po Zorn 2003a: 102). Ne gre za to, da bi bili birokrati in drugi ljudje, ki niso reagirali, zlobni ali da bi odobravalı sovraštvo in diskriminacijo, temveč za to, da odobravajo način razmišljanja, ki se skriva za administrativnim zatiranjem. Skoraj nihče ne odobrava sovraštva do tujcev in državljanov neslovenskega etničnega porekla, vendar se mnogi tiho strinjajo s tem, da sta slovenski jezik in kultura »ogrožena«, da v Sloveniji živi preveč Neslovencev, da so »prelahko prišli do slovenskega državljanstva« ipd. (ibid.).

NA KONCU OSTANEŠ SAM

Avtorici: Barbara Rižnar in Slavica

Ko sem obiskovala srednjo šolo, sem imela pouk popoldne. Ker nisem imela avtobusa za domov, saj ni vozil tako pozno, sem živela pri eni gospe. V zameno za stanovanje sem ji čistila. Ta gospa me je naučila gledati ciganske karte. A potem sem na to čisto pozabila. V tej krizi, ko sem bila izbrisana, pa sem se na to spomnila. In tako sem začela šlogati iz kart. Šlogat sem hodila v okoliške kraje, pa celo v Žalec in Polzelo. Šlogala sem večinoma ženskam. Ponavadi se jih je v enem kraju zbralo več, ki so hotele, da jim pogledam karte. Takrat, ko so bili čeki za plačati, takrat sem pač šla in si zaslužila za položnice.

Rodila sem se leta 1959 na Ptuj. Starša sta bila rojena na Hrvaškem, tik ob slovenski meji. Že v otroštvu sta bila vezana na Slovenijo, saj sta hodila sem v šolo. V mladosti sta živela na Hrvaškem, ko pa sta se poročila, sta se preselila v Slovenijo. Živelimo v manjšem kraju, nedaleč od Ptuja. Tam sem hodila tudi v osnovno šolo. Ko sem bila v petem razredu, sta se starša ločila. Mama, moji dve mlajši sestri in brat so odšli živeti v Rogatec, midva z očetom pa sva se preselila sem, v manjši kraj blizu Ptuja, kjer živim še danes. Po osnovni šoli sem se vpisala v srednjo administrativno šolo na Ptuj. Na Ptuj sem potem tudi ostala, saj sem tam spoznala Marjana, s katerim imam dva sinova. Najprej sem delala v kinu. Prodajala sem vstopnice. Ko pa sta šla sina v vrtec, sem šla delat v tovarno obutve Lilet v Maribor. Potem pa je Lilet propadel.¹⁹⁹ Za tem sem dobila zaposlitev dvakrat po pol leta v podjetju Agis na Ptuj, nato pa mi niso več podaljšali, saj bi me potem morali vzeti.²⁰⁰

¹⁹⁹ Slavica je bila med drugim zaposlena v tovarni obutve Lilet v Mariboru. Ko je leta 1989 tovarna Lilet propadla, je Slavica izgubila zaposlitev. Gre za eno prvih družbenih podjetij v nekdanji Jugoslaviji, ki je šlo v stečaj. Liletu je sledil stečaj mnogih drugih mariborskih podjetij: Tovarna avtomobilov in motorjev, Metalna, TVT Boris Kidrič, Mariborska tekstilna tovarna, Elektrokovina in Marles. Ta podjetja, ki se jim ni uspelo pravočasno prilagoditi gospodarskim in družbenim spremembam, so bodisi propadla v celoti bodisi so z velikimi težavami obdržala vsaj del svoje proizvodnje ter del zaposlenih (Berberih – Slana, Grabeljšek in Volf 2009).

²⁰⁰ Po izgubi službe v podjetju Lilet se je Slavica zaposlila v ptujskem podjetju Agis, ki se je ukvarjalo s kovinskopredelovalno dejavnostjo. Vendar je delo dobila le začasno, za dvakrat po šest mesecev, za tem pa ji delovnega razmerja niso več podaljšali, saj bi jo v tem primeru morali zaposliti za nedoločen čas. Tako je bila glede nadaljnje zaposlitve v stalni negotovosti. Kot je vidno iz njenega primera, so v podjetju Agis že takrat začeli s t. i. »prekarizacijo« in »fleksibilizacijo« delavcev. Prekarizacija dela se navezuje na začasne,

Leta 1990 mi je v prometni nesreči umrl oče, ki je takrat živel tukaj, kjer zdaj živiva midva z mlajšim sinom. Na očetovem pogrebu je starega očeta zadela kap. Tako sem v nekaj dneh izgubila oba. V tem času sem se razšla tudi z Marjanom. Takrat sva se z mlajšim sinom s Ptuja preselila sem, v očetovo hišo. Kot pa da vse to ne bi bilo dovolj, sem malo za tem, leta 1992, izvedela, da sem izbrisana. Spomnim se, da sem šla na Ptuj na občino nekaj rihtat. Mislim, da potrdilo o skupnem gospodinjstvu.²⁰¹ Vem samo, da sem dala osebno tja. Uradnica mi jo je vzela, jo preluknjala²⁰² in je bilo gotovo. V trenutku sem bila nihče. Rekla mi je, da sem od 26. 2. 1992 med izbrisanimi.²⁰³ Enostavno nisem vedela, za kaj gre. Šla sem domov. Po poti sem srečala ljudi, ki sem jih poznala, in sem jim povedala, kaj se mi je zgodilo.²⁰⁴ Nikomur ni bilo nič jasno. Ko sem prišla domov, mi ni dalo miru, zato sem šla nazaj, še enkrat vprašat, za kaj gre. Čisto isto mi je povedala kot prej. Na občini so bili zelo freh, nesramni. Hotela sem si

fleksibilne in prekarne oziroma negotove oblike zaposlitev (Kurnik 2005: 63). Gre za fleksibilizacijo trga delovne sile in prekarne delovne odnose, ki so nestalni in brez pravic, ki izhajajo iz dela (Močnik 2004).

²⁰¹ Slavica je izvedela, da je izbrisana, po naključju, ko je na Upravni enoti Ptuj želela urediti potrdilo o skupnem gospodinjstvu. Kot navaja Jelka Zorn, osebe o izbrisu niso prejele odločbe ali kakšnega drugega pisnega obvestila. Za odvzem prijave stalnega bivanja so izvedele individualno, ob različnih naključnih priložnostih (2003a: 95).

²⁰² Podobno kot Slavici, so osebne dokumente preluknjali tudi mnogim drugim izbrisanim. Verjetno je bil to eden najpogostejših načinov, kako so posamezniki izvedeli, da nimajo več stalnega bivališča v Sloveniji (Zorn 2003a: 96). Uničevanje potnih listov z luknjanjem so uslužbenci na upravnih enotah izvajali v skladu z okrožnico Ministrstva za notranje zadeve z dne 5. 2. 1992, ki se je glasila: »Pri urejanju statusnih zadev tujcev je potrebno v postopku ugotoviti, ali oseba poseduje javne listine (osebno izkaznico, potni list, orožni list), izdane od organov za notranje zadeve v Republiki Sloveniji. V primerih posesti naštetih listin je potrebno le-te odvzeti, seveda le v primeru, če oseba ureja status tujca. Potni list se praviloma odvzame in uniči, osebo pa se napoti, da si pridobi potni list svoje države, izjemoma se lahko izda potni list za tujca« (Kogovšek 2010b: 90).

²⁰³ Kot je znano, je bilo 26. 2. 1992 iz Registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije izbranih več kot 25.000 oseb. Te osebe, ki so tako izgubile vse pravice, so uradniki imenovali »zatečeni tujci« ali »tujci z neurejenimi statusi« (Zorn in Lipovec Čebren 2007: 12). V Slavičinem primeru je zanimivo to, da jo je uradnica na upravni enoti že takrat označila za »izbrisano«. Pojem »izbrisani« se je pojavil namreč šele s političnim organiziranjem izbranih, torej po letu 2002 (Zdravković 2010: 257).

²⁰⁴ Veliko izbranih se je predvsem v prvih letih po 1992 zaprlo vase in se umaknilo v samoto. Izolirali so se od okolice in se izogibali pogovoru o izgubi svojega pravnega statusa (Lipovec Čebren 2007a: 65–67, 2010: 164). To pa ne velja za Slavico, ki je delovala veliko bolj ekstrovertirano: o izgubi svojega pravnega statusa je takoj spregovorila celo z znanci, ki jih je naključno srečala.

urediti vsaj neki status, oni pa so se obnašali do mene, kot da sem ne vem kaj. Nihče mi ni nič povedal, nič svetoval, kaj naj naredim. Prišla sem na občino, da bi dala vlogo za začasno bivanje, za vsaj nekaj. In vse se mi je ustavilo pri tej prvi uradnici, ker nisem imela nobenega dokumenta. A vse so imeli v računalniku. Saj sem bila vpisana tam v rojstno knjigo. Vse so imeli. Ti uradniki pa tam nate zviška gledajo. Groza me je bila, ker sem stala pred pisarno v vrsti z Ruskinjami, z ženskami, ki so ponoči plesale v gostilni. Najslabše je bilo to, da nisem imela niti hrvaškega državljanstva. Če bi ga imela, potem to ne bi bil noben problem. Imela bi vsaj neki dokument. Tako pa nisem imela nič. Kasneje so mi rekli, da sem neki »apertit«²⁰⁵ ali nekaj takšnega. Tak naj bi bil strokovni izraz. Torej sploh nisem obstajala. Bila sem brez vsakega dohodka, saj nisem mogla delati. Ker sem bila brez papirjev, si sploh nisem mogla iskati službe.²⁰⁶ Šlogala sem, da sem si nekaj zaslužila. Čez leto sem nabirala gobe, v jeseni pa kostanj in jih prodajala. Včasih sem nabrala cele vrečke gob. Po kaki strmini sem hodila, da sem jih nabirala! Samo kaj, ko nisem imela nič za obuti. Vse mi je noter teklo. Z denarjem, ki sem ga zaslužila s kostanjem, sem si potem kupila prašiča. Večino mesa sem prodala, nekaj malega pa sva imela s sinom zase. Lahko sem kupila samo tiste najcenejše testenine. Toliko, da sva nekaj jedla.²⁰⁷ Ob vikendih sem hodila na črno delat v bližnjo gostilno v kuhinjo. Cele noči nisem spala, ker sem se sekirala, s

²⁰⁵ Slavica z besedo »apertit« misli na besedo apatrid, to je oseba brez državljanstva. Apatridnost je bila ena ključnih posledic izbrisa, do katere v pravnoformalnem smislu ne bi smelo priti, saj je imel vsak državljan nekdanje Jugoslavije tudi republiško državljanstvo (Dedić 2003: 55). Ista avtorica zapisuje: »Problem apatridnosti še posebej pride do izraza ob spremembah državnih meja in nastanku novih držav, osebe brez državljanstva pa so najbolj ranljiva skupina prebivalstva, saj brez državljanstva ostanejo brez pravne osebnosti, nimajo državljanskih pravic in svoboščin ter ostanejo brez kakršne koli diplomatske zaščite« (Dedić 2003: 38). Apatridnost se najpogosteje pojavlja v tistih novonastalih državah, kjer je načelo krvne zveze najpomembnejši princip za pridobitev državljanstva. To velja tudi za države naslednice nekdanje Jugoslavije (Dedić 2003: 38).

²⁰⁶ Slavičin problem glede zaposlovanja deli večina izbranih, ki po izbrisu niso več imeli možnosti legalne zaposlitve, razen tistih, ki so jim delodajalci uredili delovni vizum, za katerega je veljalo, da je na začetku lahko veljal največ tri mesece. Delali so lahko le na črno ali pa so bili brezposelni, v obeh primerih pa seveda niso imeli plačanih nobenih prispevkov in niso bili zdravstveno zavarovani pri delu. Prav tako niso bili upravičeni do kakršnih koli programov iz aktivne politike zaposlovanja ali javnih del. Poleg tega so leta dela na črno izbranim delavcem in delavkam prinesla tudi izgubo priznane delovne dobe. S tem se je tem osebam posredno kršila pravica do dela (Kogovšek 2010b: 116, 124, 125, Lipovec Čebtron 2010).

²⁰⁷ Znano je, da je bila pogosta posledica izbrisa revščina, zaradi katere so se številne izbrisane osebe neustrezno in pomanjkljivo prehranjevale. Na to opozarja tudi Aleksander

čim preživeti sina. Na srečo je dobival vsaj otroški dodatek. Na svoj račun je dobival nakazila. Jaz računa seveda nisem mogla imeti! Pa štipendijo je dobival. Vsaj to. Spomnim se, da sem šla enkrat šlogat, da bi si nekaj zaslužila. In ko pridem domov, vidim, da ob hiši nekaj gori. Sin je sežgal indeks in vse papirje za študij, češ da ne bo več študiral, da bo šel delat in služiti denar, da se jaz ne bom več tako mučila. Takrat sva se oba tako jokala. Prosila sem ga, da naj samo tega ne naredi. Rekla sem mu, da me to, da on študira, še edino drži pokonci. Drugače bi se tako ali tako izgubila. Potem sem morala iti v Maribor na njegovo fakulteto in se lagati, da sem mu oprala indeks, in on je dobil potem drugega. Spomnim se tudi, da ga je enkrat pozimi, ko se je peljal v Maribor na predavanja, ustavila policija in je dobil kazen, ker ni imel zimskih gum. Joj, kako težko mi je bilo plačati za tisto kazen.²⁰⁸

Skratka, nič nisem bila. Nisem se mogla zaposliti, bila sem brez zdravstvenega zavarovanja,²⁰⁹ brez vsega. Saj je socialna delavka Marija klicala vsepovsod, če bi mi lahko na kakršen koli način kje pomagali. Ampak nikjer nič. Če te pa ni. No, sicer oni vejo, da si, ampak te ni. Ne obstajaš. Živela sem v večnem strahu, kako bo jutri, če bomo imeli kaj za jesti, če bom lahko plačala položnice. Bila sem brez sprednjih zob, imela sem močne migrene, pa nisem mogla k zdravniku. Ne vem, kaj bi bilo, če bi se mi res kaj strašnega zgodilo. Čeprav sem imela veliko nesreče, sem imela še več sreče, da nisem resneje zbolela. Zdaj jemljem dvojne tablete zjutraj, trojne zvečer. Imam probleme z živci.²¹⁰

Doplihar kot vodja Ambulante in posvetovalnice za osebe brez zdravstvenega zavarovanja v Ljubljani, ki je zdravil številne izbrisane (Lipovec Čebtron 2007b: 77).

²⁰⁸ V objavljenih zgodbah izbrisanih je razvidno, da so, tako kot Slavica, predvsem matere izbris občutile kot veliko krivico in so izpostavljale številne posledice izbrisa, ki so jih doživljali njihovi otroci. Te posledice so opisovale kot pomanjkanje finančnih virov in revščino, zaradi katere so težko preživljale otroke. Pri tem so izbrisane matere poudarjale bolečino, ker svojim otrokom niso mogle nuditi tega, kar bi si želele, in so bile v času odraščanja svojih otrok ujete v spone boja za preživetje (Vrhovec in Žišt 2010: 80, Zorn 2010b: 247).

²⁰⁹ Izbrisani, med njimi tudi Slavica, običajno niso imeli zdravstvenega zavarovanja. Zaradi tega so imeli pogosto otežen dostop do institucij uradne medicine (Lipovec Čebtron 2010: 152). Na področju zdravstva se izbrisani tako soočajo s podobnimi težavami, kot jih doživljajo v drugih sektorjih, pri urejanju statusov na upravnih enotah ali pri vstopanju v izobraževalni sistem (Lipovec Čebtron 2010: 171).

²¹⁰ Ena izmed motenj, ki jo izbrisani, tudi Slavica, največkrat omenjajo, so »živci« ali »živčnost«. Gre za motnjo, pri kateri je spremenjeno duševno stanje oziroma se posameznik znajde v položaju, ko nima več nadzora nad svojim vedenjem. Ta motnja se pojavlja v različnih kulturah, koncepcija te motnje pa zelo variira, zato jo je mogoče razložiti le znotraj specifičnega družbenega konteksta, v katerem se pojavlja. Med izbri-

Preprosto več nisem vedela, kaj narediti, da bi dobila vsaj neki papir. In enkrat sem šla zanalašč na Hrvaško, čez mejo. Sem si mislila, naj me zaprejo. Tako bodo pa morali napisati, kdo sem! Ampak zgodilo se ni nič. Na meji je carinik pogledal v računalnik, videl je, da jaz obstajam, pa sem lahko šla prek ... Nič!

Čez čas pa se je na Ptuj na občini pojavila uradnica, ki je bila prijazna in me je razumela. Vzela me je kot človeka. Bila je prva, ki mi je pomagala in mi nekako svetovala, kaj storiti. Ker nisem imela nobenega dokumenta in zato nisem mogla legalno čez mejo, sem poslala teto na upravno enoto v Trakoščan na Hrvaškem vprašat, če bi lahko jaz dobila po očetu hrvaške papirje, glede na to, da je v mladosti živel tam.²¹¹ Ker če si hotel dobiti slovensko državljanstvo, si se moral odpovedati prejšnjemu državljanstvu. Kateremu državljanstvu bi se jaz odpovedala, če nisem imela nobenega?! In takrat so teto na upravni enoti v Trakoščanu nadržli, kaj sploh dela tam. Da oni sploh ne vedo, da jaz obstajam. Ampak potem se je na srečo vseeno nekako uredilo. In tako sem lahko leta 1999 na podlagi določb ZUSDDD²¹² vložila prošnjo za izdajo dovoljenja za stalno prebivanje. Potem pa sem dolgo čakala na odgovor na to vlogo. Vem, da sem večkrat klicala v Ljubljano, kako poteka reševanje moje prošnje. Vedno so mi rekli, da je moja vloga na tem in tem mestu. To je bilo vse. Nisem si znala predstavljati, kaj to pomeni, koliko časa še bo to trajalo. Zato sem julija

sanimi se težave z živci oziroma živčnost pogosto pojavljajo kot odziv na izbris. Tudi Slavica pravi, da je za njeno živčnost kriv izbris, zaradi katerega je leta živela v negotovosti in strahu (Lipovec Čebren 2010: 161–162).

²¹¹ Nastali položaj so izbrisane osebe, razen v primerih, ko so dokumente pridobile na veleposlaništvih v Sloveniji ali drugod, reševale na razne načine in glede na razpoložljive osebne zmožnosti. Mnogi izbrisani omenjajo različne oblike pomoči družine, sorodnikov, prijateljev (Pistotnik 2010: 66). Tudi Slavica pravi, da ji je pri urejanju statusa pomagala teta. Slavica si je namreč skušala po starših, ki so bili rojeni na Hrvaškem, pridobiti hrvaško državljanstvo, čeprav je bila rojena v Sloveniji in je tukaj ves čas živela. Tako bi si lahko uredila status tujca v Sloveniji, a še pred tem je morala pridobiti novi potni list države, katere državljanica naj bi bila. Potni list je namreč pogoj za začetek katerega koli upravnega postopka (Pistotnik 2010: 64).

²¹² Slavica omeni, da je dobila status po ZUSDDD, kar so kratice za Zakon o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji. Vlagatelji niso potrebovali potnega lista druge države, ampak je bilo dovolj, da so upravni organi še naprej predvidevali njihovo državljanstvo v drugi državi, četudi zanj ni bilo dokazil. Osebe so morale imeti prijavljeno stalno prebivališče na dan plebiscita, torej 23. 12. 1990, in od takrat naprej v Sloveniji tudi dejansko živeti oziroma prebivati v Sloveniji na dan osamosvojitve in od takrat dalje v njej tudi dejansko neprekinjeno živeti. Poleg tega vlagateljem ni bilo treba dokazovati, da imajo zagotovljena sredstva za preživljanje (Pistotnik 2010: 73).

2001 pisala varuhu človekovih pravic, Hanžku, da bi se vse to bolj hitro rešilo. Odgovoril mi je zelo hitro, v treh dneh. Napisal mi je, da o moji prošnji Ministrstvo za notranje zadeve še ni odločilo, da pa naj bi bila vloga rešena konec leta. Tako sem februarja 2002 dobila dovoljenje za stalno prebivanje v Republiki Sloveniji. Mesec za tem sem dobila osebno izkaznico za tujca, aprila istega leta pa tudi osebno delovno dovoljenje. Potem pa sem vložila še vlogo za pridobitev državljanstva z naturalizacijo.²¹³ Morala sem najti tri ali štiri osebe, ki bi zagotovile, da sem vedno živela tukaj, v Sloveniji. Ja kje bi pa živela? Saj nisem imela dokumentov, da bi lahko šla čez mejo. Ali bi po zraku odletela?! Tako sem prosila teto in sestrično, našega poštarja in sosedo. Prosila sem tudi drugo sosedo, če bi hotela jamčiti, da sem vedno živela tukaj, pa ni hotela. Rekla je, da noče imeti opravka s tem. Morala sem imeti tudi vir preživetja. Od kod bi pa ga imela, če nisem mogla delati?! Tako sem prosila daljnega sorodnika, da je jamčil zame, da me bo vzdrževal. Vse to pa je moralo biti overjeno pri notarju. In za vse te postopke je bilo potrebno plačati. Sami stroški, denarja pa od nikoder. Na srečo mi je nekaj denarja posodil brat, nekaj pa mi je dala teta, ko je prodala zemljo od starega očeta.²¹⁴ Vem, da sem morala imeti tudi papirje od zemlje, torej od te parcele, kjer stoji hiša, v kateri živim. Spomnim se, da je nekega dne prišel k

²¹³ Slavica je vložila vlogo za pridobitev državljanstva z naturalizacijo. Z naturalizacijo lahko pridobi državljanstvo Republike Slovenije polnoletna oseba, ki prosi za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije, če ima odpust iz dosedanjega državljanstva ali če izkaže, da bo odpust dobila, če bo sprejeta v državljanstvo Republike Slovenije. Vlagatelj mora v Sloveniji dejansko živeti 10 let, od tega neprekinjeno zadnjih 5 let pred vložitvijo prošnje. Poleg tega mora imeti zagotovljeno stanovanje in trajen vir preživetja. Obvladati mora slovenski jezik v taki meri, da se lahko sporazumeva z okoljem. Oseba zadostuje pogojem, če v državi, katere državljan je, ali v Sloveniji ni bila obsojena na zaporno kazen, daljšo od enega leta, in če ji ni bila izrečena prepoved prebivanja v Republiki Sloveniji. Poleg tega sprejem v državljanstvo Republike Slovenije te osebe ne sme predstavljati nevarnosti za javni red, varnost ali obrambo države (ZDRS 1991). Ker je Slavica izpolnjevala vse pogoje, je državljanstvo na podlagi naturalizacije tudi dobila.

²¹⁴ Slavica si je nekaj denarja, ki ga je potrebovala za plačilo stroškov postopka, sposodila od brata, pomagala pa ji je tudi teta. Poleg tega, da je postopek dolg in naporen, je povezan tudi z visokimi stroški, ki velikokrat presegajo zmognosti izbrisanih (Pistotnik 2010: 72). Enako meni Jelka Zorn, ki pravi, da so bili postopki za pridobivanje statusa zamudni, dragi in polni nelogičnih zahtev. Postopek je bil povezan s stroški potovanja (izbrisane osebe so si morale priskrbeti uradne dokumente iz rojstnih krajev na področju nekdanje Jugoslavije in uradno postati tujci), s stroški uradnih prevodov dokumentov in potrdil iz držav na področju nekdanje Jugoslavije, s stroški izpita iz slovenskega jezika, s stroški upravnih taks za vloge za dovoljenja za bivanje ali naturalizacijo itd. (Zorn 2010a: 40).

meni policaj, ki je imel čez naš rajon. Bil je isti, kot takrat, ko mi je prišel povedat, da se je foter smrtno ponesrečil. Kako sem se ustrašila! Bila sem prepričana, da se je sinu kaj zgodilo. Pravzaprav pa je prišel, ker je morala tudi policija oddati poročilo o meni. Najbrž, da nisem bila kaznovana in da z mano nimajo nobenih problemov. Poleg vseh teh papirjev sem morala oddati tudi dokazilo, da obvladam slovenski jezik. Dobila sem ga na šolskem centru Ptuj, ker sem hodila tja v srednjo šolo. Vsaj izpita iz slovenščine mi ni bilo treba delati.²¹⁵ Čez čas sem dobila z občine pošto, da naj pridem tja, ker je prišla rešitev moje prošnje. Tako sem poleti 2002 dobila slovensko državljanstvo. Takrat sem bila prepričana, da sem vsega rešena, da bo zdaj vse drugače. Potem pa prideš na zavod za zaposlovanje in vidiš, da se je v vseh teh letih, ko si bil izbrisan, vse spremenilo. Da so čisto drugi časi, da tvoj poklic nič več ne pomeni. V svojem poklicu nisem mogla več delati, ker me je preprosto povozil čas. Zato sem delala preko javnih del druga razna dela, od čiščenja do urejanja okolice, skrbela sem tudi za bolno starejšo gospo, ki pa je potem umrla. Redne zaposlitve ne morem več dobiti, zato sem prijavljena na zavodu. Tako dobim vsaj socialno pomoč, da lahko plačam vsaj del stroškov, ki jih imam. Še zdaj hodim čez vikende pomagat v bližnjo gostilno v kuhinjo. Včasih grem tudi čistit. Šlogam bolj malo. Preprosto ne morem, ker sem z živci čisto na koncu.

Leta 2004 mi je bila izdana tudi dopolnilna odločba, tako sem dobila državljanstvo tudi za vsa leta nazaj. Ampak kaj mi to pomaga? Nič. Najboljša leta so mi odšla mimo. Leta, ko bi si lahko nekaj ustvarila. Nobena odškodnina mi ne more vrniti teh let. Pravzaprav odškodnine sploh nočem. Da bi mi vsaj povrnil denar za stroške, ki sem jih imela v času, ko sem si morala urejati status. Vsaj to. Pa službo da bi mi dali. Vendar noben denar, nobena odškodnina, nič ne more poplačati tega trpljenja. Preveč so me prizadeli. In zato sovražim politiko, ker tako z lahkoto nekaj pišejo. Tako z lahkoto sprejmejo nekaj, pa sploh ne vedo, da za tem zadaj stojijo ljudje.²¹⁶ Rodila sem se v Sloveniji in vse življenje

²¹⁵ Čeprav Slavici izpita iz slovenskega jezika ni bilo treba opravljati, so ga mnogi izbrisani morali opraviti, čeprav so predložili spričevala oziroma dokaze, da obvladajo slovenski jezik. O tem razmišlja Brankica Petković in pove, da je v postopkih, ki so jih po izbrisu vodili za doseganje odvzetih pravic in urejanje statusa, jezikovna kompetenca postala zelo pomemben dejavnik, včasih pogojevan na način, ki izpričuje iracionalnost in ima značilnosti administrativnega mučenja (2010: 224).

²¹⁶ Uršula Lipovec Čebren (2007a: 69) ločuje pri izbrisanih dve fazi, ki ju pogojujeta dve različni reakciji na izbris: interiorizirana ali ponotranjena krivda za izbris in eksteriorizirana ali pozunanjena krivda oziroma pripisovanje odgovornosti zunanjim dejavnikom.

živela tukaj. Nikoli se nisem nikjer drugod počutila doma kot v Sloveniji. Na koncu pa te izbrišejo.²¹⁷ Kje sem si pa jaz mislila, da bi morala takrat oddati vlogo za državljanstvo? Pa nikoli se nisem niti za politiko brigala ... Moji sestri in brat so dobili državljanstvo avtomatsko, jaz pa ne. Tega ne razumem.²¹⁸ Še sreča, da mala dva, moja sina, nista imela nobenih problemov z državljanstvom. Boli me to, kakšen odnos je imela država. Pa ta odnos na občini, teh uradnih ljudi. Spomnim se, da sem šla sinu v prvem letniku urejat za štipendijo in takrat sem morala napisati izjavo, da sem brez vsakega dohodka in zakaj. In potem mi je ona uradnica tam rekla, ko je videla izjavo: »Joj gospa, kako pa vi lepo pišete.« Ker si je mislila, da glede na to, da sem izbrisana, ne vem znam ali kaj?! Komaj sem čakala, da odidem iz tiste pisarne. To, kako so pa drugi ljudje, na primer sosedge, name gledali oziroma gledajo, ker sem bila izbrisana, pa mi je vseeno. Ni pa mi vseeno, kako si ljudje to predstavljajo. Ker si to tako napačno razlagajo. Vsi govorijo samo o odškodninah. Pa kakšen denar?! V tisti sili na odškodnino sploh pomislila nisem. Vesela sem bila, da je sin lahko v šolo hodil. Če bi mi kdo kaj pomagal, bi bila še bolj vesela. Ampak nič. Kak Rdeči križ?! Nič.²¹⁹ Za vse si bil sam. Zdaj toliko denarja

Pri Slavici prve faze ni, temveč druga nastopi neposredno. Sebe dojema predvsem kot žrtev vladne politike, ki je v celoti odgovorna za njene težke eksistenčne probleme.

²¹⁷ Veronika Bajt meni, da »izbris izpostavlja pomembno teoretično vprašanje »pripadnosti« določenemu narodu in državi, saj izbrisani niso imeli možnosti izbire, marveč jim je bila identiteta »tujca« preprosto določena, s tem pa odvzete vse pravice, ki bi jih kot stalni prebivalci, torej kot uradno in tudi simbolno pripoznani del slovenske države, imeli in uživali. Izbrisani so bili prisiljeni na novo ovrednotiti občutke svojih pripadnosti, saj jih je izbris proti njihovi volji opredelil kot nepripadnike slovenske nacije (razumljene tako kot narod v ozkem etničnem smislu kot tudi kot državljanstvo, iz katerega so bili izključeni)« (2010: 201). Čeprav je Slavica ves čas živela v Sloveniji in se tukaj počutila doma, ji je bila z izbrisom določena identiteta tujke, Neslovenke.

²¹⁸ Tudi drugi številni izbrisani, ki so bili rojeni v Sloveniji, so pričakovali, da bodo avtomatično pridobili slovensko državljanstvo, tako kot so ga pridobili nekateri njihovi bratje in sestre, prav tako rojeni v Sloveniji istim staršem (Kogovšek 2010b: 109).

²¹⁹ Slavica omenja, da ni bila deležna pomoči Rdečega križa niti kakšne druge humanitarne organizacije. Enako v svoji zgodbi pove tudi izbrisani Irfan, ki pravi, da ni prejel pomoči ne od Rdečega križa ne od Karitasa (Lajkovič in Toto 2010: 49). Prav tako o neodzivnosti organizacij civilne družbe govori pobudnik gibanja izbrisanih Aleksandar Todorović, ki je brez uspeha iskal pomoč na različnih institucijah – obrnil se je na katoliško in pravoslavno cerkev, Helsinški monitor, Amnesty International itd. (Bez nec 2007b: 39). Da so prošnje izbrisanih naletale na gluha ušesa, piše tudi Igor Mekina, ki pravi, da je evforija ob osamosvojitvi Slovenije »omrtvičila številna civilnodružbena združenja in nevladne organizacije, ki naj bi bili kritični do kršitev človekovih pravic« (2007: 159).

imam, da nisem v skrbeh, kako bom plačala položnice. Drugega ne potrebujem. Ne hodim nikamor, da bi potrebovala denar. Včasih grem edino na Ptuj, ko si grem na center za socialno delo ali na zavod kaj rihtat. Takrat me sin pelje. Izpita za avto nimam. Prej, ko sem bila izbrisana, bi ga šla delat, pa ga nisem mogla, zdaj pa preprosto več nisem sposobna. Še ko se v avtu poleg sina peljem, me je strah, ne pa da bi še sama vozila. Raje grem peš.

Ja, vse življenje samo trpljenje in žalost. A zdaj je, kar je. Ne moreš nič. Čeprav bi rada pozabila na ta čas v mojem življenju, enostavno ne morem.²²⁰ Še zdaj se spomnim tistega veselja, kako smo se veselili, da bomo sami.²²¹ Na koncu pa si res ostal sam.

²²⁰ Tako kot večina izbranih tudi Slavica skuša pozabiti na čas, ko je bila izbrisana, obenem pa tega ne zmore. Kot pravi Sara Pistotnik (2010), je na izbris treba gledati kot na rez, ki naenkrat zareže v življenja posameznikov. Vendar tudi ko se rane, ki jih je ta rez povzročil, zacelijo, ostanejo brazgotine, ki še vedno povzročajo težave. Tako učinki izbrisa s samo pridobitvijo statusa ne prenehajo, marveč bodo v mnogih primerih izbrisane osebe in njihove družinske člane zaznamovali do konca življenja (Pistotnik 2010: 61). Ravno zato številne izbrisane osebe, med njimi tudi Slavica, na izbris ne morejo gledati z distanco, kot na dogodek iz lastne preteklosti, ki je minil. Posledice izbrisa so pri mnogih izbranih namreč še vedno očitno navzoče, pri nekaterih pa z leti postajajo čedalje bolj izrazite (Lipovec Čebren 2007a: 59).

²²¹ Slavica z besedo »sami« misli na samostojno Slovenijo. Samostojnost Republike Slovenije je bila potrjena z referendumom, ki je potekal 23. decembra 1990, ko je za samostojno in neodvisno Slovenijo glasovalo 95 % volivcev. Med volilnimi upravičenci so bile tudi osebe s stalnim prebivališčem v Sloveniji, ki so bile kasneje izbrisane. Slednji so za neodvisno Slovenijo glasovali tudi zato, ker je nova slovenska oblast v Temeljni ustavni listini o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije zagotavljala varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin vsem osebam na ozemlju Republike Slovenije, ne glede na njihovo narodno pripadnost, brez sleherne diskriminacije (Pistotnik 2007: 205).

MOJ BOJ JE MOJ PONOS

Avtorji: Katarina Sekirnik, Anja Sajovic in Bojan

Bil sem oficir Jugoslovanske ljudske armade (JLA).²²² Po službeni dolžnosti sem bil sredi sedemdesetih let napoten v Slovenijo. Torej sem nisem prišel po lastni volji. Po končanih vojaških šolah je bila moja dolžnost služiti domovini Jugoslaviji v njenih oboroženih silah. Takoj ob prihodu sem prijavil svoje stalno prebivališče v Ljubljani, kjer sem dobil službeno stanovanje, ki je bilo v lasti JLA.

Že moj oče je bil oficir JLA, zato smo se neprestano selili po vsej Jugoslaviji. Srednjo šolo sem končal v Zadru, v Beogradu pa Vojaško akademijo. Po prihodu v Slovenijo sem spoznal svojo ženo. V zakonu sta se nama rodila hčerka in sin. Vedno smo živeli v Ljubljani, službeno sem bil dejaven tudi v drugih garnizijah na teritoriju Republike Slovenije. Sem družinski človek, nikoli nisem delal problemov. Že v tistih časih sem bil aktiven, zelo aktiven. Kot mladinec in oficir sem sodeloval v Zvezi socialistične mladine Slovenije, ZSMS. Bil sem v predsedstvu občinske organizacije ZSMS. Kot vojaki smo imeli nalogo sodelovati na terenu. To pomeni, da smo sodelovali v pripravah in vodenju različnih delovnih akcij in jaz sem takrat dobil občinsko priznanje, plaketo za izjemne dosežke v sodelovanju. Gradili smo vodovode, ceste in poti, pripravljali smo prireditve in proslave. Bil pa sem tudi aktiven planinec in sem leta 1989 od Planinske zveze Slovenije dobil priznanje za uspešno delo.²²³ Vse to me

²²² Ko govorimo o izbrisu, je zelo pomembno izpostaviti skupino nekdanjih oficirjev JLA. Igor Mekina (2007) je prepričan, da izbriša ni mogoče razumeti brez povezave s to skupino. Do leta 1994 je trajala operacija »Oficir«, v kateri je država izbrisane, ki so bili nekdanji pripadniki JLA, dosledno izganjala s svojega ozemlja na podlagi pavšalnih ocen. Na enaki podlagi mnogi med njimi pokojnine niso dobili ali pa so jo izgubili, čeprav tem oficirjem ni bilo mogoče dokazati ničesar, kar bi upravičevalo tako ostre ukrepe. Te ukrepe so izvajali v primeru, da so sodelovali v »agresiji«. Pojem »agresija« je bil iz mednarodne v domačo zakonodajo na nesmiseln način prenesen pojem in je bil tako nedoločen, da je omogočal vrsto krivičnih odvzemov socialnih pravic (Mekina 2007: 162).

²²³ Zanimivo je, da so se z zamenjavo sistema pozabile zasluge ljudi v »starem sistemu«. Kot vidimo, je Bojan s svojo aktivnostjo naredil veliko družbeno koristnega in si za to prislužil tudi priznanja. Zdi se, da so politiki, uradniki, mediji in njihovo neposredno družbeno okolje »pozabili«, kdo so bili ljudje, s katerimi so skupaj živeli in delali. Po osamosvojitvi se je odnos do priseljencev iz republik nekdanje Jugoslavije, še posebej tistih, ki so bili nekoč zaposleni v JLA, namreč radikalno spremenil. Nekdanje vojaške osebe so bile konstruirane v »javne sovražnike«. Tudi izbris kot tak, če se je v javnosti sploh omenjal, je bil prikazan kot nekaj, kar se nanaša le na vojaške osebe, ki so po

je prepričalo, da živim med izrazito kulturnim narodom. Bil sem zelo zadovoljen in prepričan, da so Slovenci najboljši narod na svetu.

Potem so se začele politične spremembe in nacionalistična evforija z akcijami,²²⁴ kot je »Slovenija, moja dežela« in podobno. Takrat sem začutil, da ni vse tako lepo, kot sem si predstavljal celo desetletje.

Po večstrankarskih volitvah (v času osamosvajanja) so se začele očitne spremembe. Policisti so oficirje legitimirali pred njihovimi domovi; to sem tudi sam doživel. Verjel sem, da bo Jugoslavija ostala in da bo JLA kot njena oborožena sila ohranila ozemeljsko celovitost in neodvisnost. Za to sem sebe in druge pripravljaj skoraj dve desetletji. Za vsak košček naše skupne domovine sem bil pripravljen dati življenje. Prišlo je leto 1991, ko so JLA na vsakem koncu provocirali.²²⁵ Od aprila 1991 smo bili v enotah JLA v polni bojni pripravljenosti. Začenjala se je blokada vojašnic, izklopi elektrike in preprečevanja oskrbe s hrano. 26. 6. 1991 pa se je začelo. Enote JLA so dobivale take nesmiselne naloge, ki so bile onstran vseh pravil in načrtov. Iz vojašnic so pošiljali enote z vojaki marčevske

definiciji takratne politike postale sumljive osebe. Pomenile naj bi »nevarnost za javni red, varnost in obrambo države« (Zorn 2003a: 105–107).

²²⁴ Z nacionalistično usmerjenimi akcijami so vzpodbujali in gradili slovensko nacionalno pripadnost, ki je bila za novonastalo državo ključnega pomena. Nasproti slovenski nacionalni identiteti je bilo treba postaviti »drugega«, notranjega sovražnika. Izbrisani so bili v javnem diskurzu označeni z izrazi, kot so: izdajalci slovenskega ljudstva, saboterji slovenske države in nacionalnih interesov. Ta poimenovanja so bila del konstrukcije »sovražnika« in verjetno, po besedah Borisa A. Novaka, izvirajo iz identitetne krize, v katero je padla Slovenija. Vzpostavljati se je začel celoten register vzorca »ogroženega ljudstva«, ki je sicer že iz preteklosti prisoten v našem kolektivnem nezavednem (Lipovec Čebren 2007c: 98–99).

²²⁵ Provociranja druge strani sta tako JLA kot teritorialna obramba razumeli kot napad. Država Jugoslavija in JLA sta osamosvajanje Republike Slovenije razumeli kot napad na enotnost države. Slovenska stran pa je prisotnost JLA razumela, po besedah Jelka Kacina, kot napad nedemokratske države, Beograda, na pravkar razglašeno državo, ki je nadzorovala svoje državne meje. Do neodvisnosti je namreč prišla po demokratični poti, s plebiscitom (Pesek 2007: 454). Ta provociranja in napadi na suverenosti tako ene kot druge države so svoj vrh dosegli v t. i. desetdnevni osamosvojitveni vojni, ki pa jo Damijan Guštin namesto osamosvojitvena imenuje obrambna in pojasnjuje: »S tem ko je 25. junija 1991 Skupščina Republike Slovenije razglasila neodvisno državo, ne da bi se predhodno začelo vojaško posredovanje JLA, je vodstvu Slovenije uspelo, da je potencialno notranjo intervencijo pretvorilo v situacijo nominalnega spopada med dvema državama /.../ Oboroženi spopad je potekal zato, da se z vojaško silo brani izvršeni akt osamosvojitve. Pomenil je torej boj za obrambo državnosti Republike Slovenije, njene osamosvojitve, ne pa za osamosvajanje samo. Skladno s svojimi akti je Slovenija bojevala obrambno vojno« (Pesek 2007: 454).

generacije, ki niso niti končali bojnega usposabljanja s tanki, celo bojnih streljanj s pehotnim orožjem niso opravili. In te vojake so pošiljali na ceste, meje in letališče. Popoldne pa se je začelo pobijanje otrok, v bistvu vojakov »tinejdžerjev«, ki so jih starši poslali v JLA, da so častno opravljali svoje vojaške obveznosti do domovine. Ubijali so jih kot zajce, s snajperji, z dumdum municijo, s protitankovskimi raketami, s pištolami so jih iz neposredne bližine streljali v glavo. In vse to pred televizijo. Zajete oficirje in vojake so najprej zapirali v zapor na Dobu. Tako imenovana vojna za Slovenijo je ena sama farsa, v kateri so ubijali nedolžne vojake.²²⁶

Potem sem že oktobra 1991, takrat ko so enote po ukazu Predsedstva SFRJ zapustile Slovenijo, zahteval civilno osebno izkaznico (do takrat smo imeli le vojaške) in sem jo tudi dobil. En mesec po tem sem po več kot petnajstih letih stalnega prebivališča vložil prošnjo za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije po 40. členu²²⁷ Zakona o državljanstvu Republike Slovenije.

Po enem mesecu sem dobil odločbo, da je moja prošnja zavrnjena, ker naj bi bil nevaren za državo.²²⁸ Seveda sem se na to odločbo pritožil,

²²⁶ O odločanju, ali bo slovenska vojska odgovorila z orožjem, je govoril Milan Kučan, takratni predsednik predsedstva: »Vrhovno poveljstvo bi moralo odločiti, ali bodo naše enote uporabljale orožje ali ne /.../ Na sestanku je bilo zbranih več ljudi, vsak med nami je reagiral na svoj način. Vedeli smo, da nihče ne bo mogel odločiti namesto nas /.../« (Pesek 2007: 457). Odločili so se, da bodo sodelovali v oboroženem spopadu, in po podatkih Rdečega križa je vojna v Sloveniji zahtevala 65 žrtev: 7 žrtev med domačimi civilisti, 8 pripadnikov Teritorialne obrambe (TO), 10 civilnih žrtev med tujci, 4 med miličniki in največ, 36, med pripadniki JLA (Pesek 2007: 457).

²²⁷ Čeprav so mnogi pravočasno vložili vloge za državljanstvo po 40. členu Zakona o državljanstvu Republike Slovenije iz leta 1991 (ZDRS), je Ministrstvo za notranje zadeve 2.427 osebam vloge zavrnilo. Razloge za zavrnitve je ministrstvo opredelilo v 8. točki 10. člena ZDRS, in sicer da osebe niso »dejansko« bivale ali pa niso bile stalno prijavljene v Sloveniji oziroma naj bi pomenile nevarnost za varnost ali obrambo države (Pistotnik 2007: 205; Zorn 2007: 25–26).

²²⁸ Tudi Bojanu so vlogo za državljanstvo zavrnilo na podlagi 8. točke 10. člena Zakona o državljanstvu, čeprav ni bil nikoli kaznovan ali bil v prekršku. Kot obrazložitev so zapisali, da zaradi vojaške službe pomeni nevarnost za državno varnost in obrambo, saj da je sodeloval v agresiji nad Slovenijo in je bil uslužbenec JLA. Večina nekdanih pripadnikov JLA ima podobno izkušnjo kot Bojan: zaprosili so za državljanstvo, pa so bili, kot pravi Igor Mekina, »kaznovani« z zavrnitvijo prošnje za državljanstvo, čeprav jim pred sodišči ni bila nikoli dokazana nobena kršitev vojnega prava (Mekina 2007: 165). Nada Končina je v komentarju 40. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije (ZDRS) med drugim zapisala, da se zakonodajalec najverjetneje ni zavedal pravnih posledic, ki jih je prinesla osamosvojitve Republike Slovenije. Tako je bil novi drugi odstavek 40. člena v praksi neizvedljiv, saj se ta nanaša na kazniva dejanja, storjena proti lastni državi in narodu. Glede na to, da je bila Slovenija v času desetdnevne

pa mi je tudi Upravno sodišče prošnjo zavrnilo. Potem sem se tožaril z Republiko Slovenijo vse do Vrhovnega sodišča in sem šele leta 1994 dokončno dobil zavrnjeno vlogo za državljanstvo.²²⁹ Nato sem šel na upravno enoto na Mačkovi, da si zdaj kot tujec vseeno uredim bivanje. In kaj so naredili? Na moji osebni izkaznici so enostavno prečrtali moje podatke o stalnem prebivališču in napisali: objavljen 26. 2. 1992.²³⁰ Takrat sem prvič izvedel, da sem bil izbrisan. Ampak o izbrisu seveda nisem bil obveščen. Zaposlena na upravni enoti, moški in ženska, s katerima sem imel stik, sta bila zastrupljena s sovraštvom, fašista. Na okenca so dali ljudi, ki so uživali v maltretiranju²³¹ t. i. tujcev, oseb iz drugih jugoslovanskih republik. Ti novi oblastniki so me nato silili, da zahtevam začasno

vojne že samostojna, se pripadniki SFRJ niso borili proti lastni državi in narodu. Tako so pripadnike SFRJ obravnavali po novem tretjem odstavku 40. člena, po katerem se državljanstvo zavrača tistim, ki naj bi predstavljali nevarnost za javni red, obrambo in varnost države. Pri ugotavljanju tega so sodelovale državne službe, kot so Ministrstvo za notranje zadeve, Varnostno-informativna služba in policija (Končina 1993: 136). Kot pravi Matevž Krivic, zastopnik mnogih prizadetih v teh postopkih, bi morala biti ta aktualna in ne pretekla nevarnost prosilca za državljanstvo v odločbah Ministrstva za notranje zadeve tudi dokazana in argumentirana. Tega pa ni bilo možno zaslediti v nobeni tovrstni odločbi (Dedić 2003: 56–58).

²²⁹ Z osamosvojitvijo Slovenije in njenim prehodom v nacionalno državo ter globalno tržno ekonomijo je državljanstvo postalo tako rekoč podlaga za vse. Šele s pridobitvijo državljanstva lahko človek postane več kot le »golo človeško bitje« (Jalušič 2003: 12). Tudi Bojan je z zavrnitvijo vloge za državljanstvo ostal brez večine pravic. Kako so na slovensko državljanstvo gledali nekateri takratni predstavniki slovenske politike, je vidno v izjavi Slavka Debelaka, ki zamegljuje bistvo izbisa. Ta namreč pravi, da Slovenija teh ljudi (oficirjev JLA) ne more sprejeti kot perspektivnih državljanov, zato je bilo veliko izgnanih. Ob tem pa Debelak v svoji izjavi namerno spregleda dejstvo, da večina izgnanih sploh ni želela slovenskega državljanstva, temveč samo ohranitev svojih pravic, vključno s pravico do bivanja (Mekina 2007: 162).

²³⁰ Tako imenovani »novi« tujci so bili z izbrisom postavljeni pod jurisdikcijo Zakona o tujcih iz leta 1991 (ZTuj), katerega največja pomanjkljivost je bila, da ni omogočal ne tranzitnega statusa za nekdanje jugoslovanske državljane ne avtomatične pridobitve statusa tujca. Oblasti tako niso obvestile prizadetih prebivalcev (po zadnjih podatkih Ministrstva za notranje zadeve je bilo izbrisanih 25.671) o morebitnih »posledicah« nezaprošanja za državljanstvo. Tako nihče ni mogel vedeti, da »svobodno« izbira med pridobitvijo polnega državljanstva ter izgubo stalnega bivališča in tudi vseh pravic (Jalušič 2007: 114; Pistotnik 2007: 206).

²³¹ Izbris se je lahko zgodil, ker je nastal v vzdušju, ki je bilo nenaklonjeno in sovražno do priseljencev iz nekdanje Jugoslavije (Mekina 2007: 157). Vprašamo se lahko, zakaj so uradniki na okencih delovali diskriminatorno in sovražno ter so, kot pravi Bojan, »maltretirali« ljudi. Po Baumanovi razlagi je do množične kršitve človekovih pravic lahko prišlo, ker so navodila zanje prišla »od zgoraj«, z Ministrstva za notranje zadeve, zaradi česar so bile naloge in dela implementacije izbisa rutinizirana – uradniki so se

bivališče.²³² Mene, ki sem imel tukaj stalno prebivališče že skoraj dvajset let, veljavno osebno izkaznico, vozniško dovoljenje, ki sem ga obnovil leta 1991 in je veljalo še 10 let. To je bil edini dokument, ki mi ga niso prečrtali in sem se tako z njim lahko legitimiral. Tudi stanovanje je bilo prijavljeno name, račune sem plačeval 20 let. Ampak so me vseeno silili, da kot tujec zahtevam dovoljenje za začasno bivanje. Potem pa se je začela vsa kolobocija.²³³

Po vsem tem, kar se je zgodilo, nisem zaupal Sloveniji in njenim arhivom, zato sem si ustvaril svojo lastno dokumentacijo;²³⁴ spravljal sem vse možne dokumente, potrdila, papirje in račune. Na list papirja sem si tudi narisal shemo, v kateri sem sistematično analiziral potek izbrisa, njegove posledice in vsa področja kršitev človekovih pravic.²³⁵

morali držati zakona (o tujcih), obenem pa so bile žrtve izbrisa dehumanizirane z rasiističnim diskurzom (Zorn 2003a: 101–102).

²³² Ob dejstvu, da so izbrisane osebe imele v Sloveniji prej že prijavljeno stalno prebivališče, so jih z izbrisom postavljali v ponižujoč položaj, saj so čez noč postale tujci, ki naj bi zaprosili za začasno bivanje.

²³³ Izbrisani niso izgubili zgolj državljskih pravic, temveč tudi svoj status stalnega prebivalca, s čimer so postali tujci, ki na ozemlju Slovenije bivajo nelegalno. S tem so postali objekt prisilne odstranitve iz države ali pa so bili prisiljeni, da si na novo uredijo status tujca. Tako so bili dobesedno posrkani v vrtinec birokratskih postopkov, zahtev in pristojbin (Jalušič 2007: 114), ki ga je Bojan označil kot kolobocijo.

²³⁴ Ko govorimo o izbrisanih in njihovih reakcijah na izbris, lahko govorimo o dveh fazah, dveh različnih reakcijah na izbris – ponotranjeni/interiorizirani krivdi in pozunanjeni/eksteriorizirani krivdi. Prva lahko zaznamuje občutek, da je izbris nastal po krivdi izbrisane posameznika. V tej fazi so ponotranjili rasiistični diskurz, po katerem izbrisani simbolizirajo »izdajalce« slovenske nacije. Zaradi močne stigme izbrisani reagirajo z umikom, apatijo in depresijo (Lipovec Čebren 2007a: 69). Taki razlagi sta naklonjena tudi javnost in politična elita, saj je z njo razrešena dejanske odgovornosti, ki jo nosi za izbris. Druga faza pa je pozunanjena krivda, ki se nanaša na zavedanje posameznika, da ni odgovoren za izbris, zato zanj krivi politično elito, slovensko birokracijo in nacionalistično usmerjeno javnost (ibid.). Druga faza se navadno pojavi, ko posameznik spozna, da gre za izjemno širok problem, lahko pa se, tako kot pri Bojanu, pojavi že takoj ob prvem stiku z izbrisom. Prav ta pozunanjena krivda za izbris je bila bistvo Bojanovega aktivnega upora in boja. Ker je vedel, da za izbris ni kriv sam, ampak država in njena diskriminatorna politika, je proti njej nastopil odločno in zavzeto.

²³⁵ Takojšnje Bojanovo zavedanje o odgovornosti države za izbris je gotovo vplivalo na prepoznanje posledic, ki jih je ta povzročil. Iz tega nezakonitega dejanja izhajajo problemi, povezani z zaposlitvijo, prebivališčem, stanovanjem, omejitvami gibanja, zdravstvenim in pokojninskim zavarovanjem, registracijo avtomobila ... Uršula Lipovec Čebren (2007a: 59) govori o izbrisu kot o metastazi. Tako nanj lahko gledamo kot na vzrok vseh poznejših težav v življenjih izbrisanih. Izbris in njegove posledice so ključno zaznamovale identiteto izbrisanih, postale so element, ki je v celoti transformiral njihovo

Prvi problem je povezan s statusom stalnega bivanja. Kot sem že povedal, sem zaprosil za stalno bivanje, ko sem prišel v Slovenijo, in sem imel do izbrisa tukaj stalno prebivališče že skoraj 20 let. Po izbrisu so mi zavračali vloge za stalno prebivališče in me silili, da zaprosim za začasno prebivanje tujca, kar sem seveda odločno zavračal. Zato so vršili stalne pritiske name in na mojo družino.²³⁶ Policija je hodila na dom, vsaj dvakrat letno sem dobil poziv na upravno enoto na zaslišanje. Tam sem čakal 2, 3 ure in potem so me zafrkavali, maltretirali in spraševali, zakaj in kako jaz prebivam brez dovoljenja, zakaj nisem zaprosil zanj, nič novega niso izvedeli, šlo je le za pritisk.²³⁷ Grozili so mi, da me bodo deportirali, pa sem jim rekel: »Pa dajte, deportirajte me!« Jaz se nikoli v življenju nisem nikogar bal, tudi njih ne. Najbrž sem tudi zaradi tega svojega uporništva državi malo zagodel.

Drugi problem je povezan z državljanstvom, ker je bila moja prošnja za državljanstvo zavrnjena²³⁸ z odločbo, v kateri so zapisali: Gospod Bojan dne x. y. 1991 zaprosi za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije na podlagi 40. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije. 1. odstavek zakona določa, da pridobi državljanstvo Republike Slovenije

eksistenco, njihov čustveno-mentalni ustroj in navsezadnje tudi njihova telesa. Da je izbris metavzrok vseh težav, s katerimi se je Bojan srečeval v letih izbrisa, jasno kaže tudi njegova shema, ki jo je izdelal, ko je analiziral posledice izbrisa.

²³⁶ Pritiski, ki so jih oblasti izvajale nad Bojanovo družino, so izstopali iz običajnega pravnega reda, ki za izbrisane ni veljal – njih so lahko kaznovali, ne da bi storili kaznivo dejanje. Gre za koncept izjeme, ki izhaja iz razmer izrednega stanja (kot je npr. vojna). Agamben trdi, da je za takšno izredno stanje značilen predvsem suspenz temeljnih pravic posameznika. Izjema je vrsta izključitve, je posamezen primer, ki je izključen iz splošne norme. Vendar ta izjema ostaja v odnosu z normo – odnos izjeme je odnos izobčenja. Posameznik, ki je izobčen, je postavljen zunaj zakona, je izpostavljen in ogrožen na meji, kjer se življenje in pravo pomešata. Življenje je na tem mestu mišljeno kot golo življenje in pomeni le pravico do življenja. Vse druge pravice so posamezniku odtujene (Agamben 2004: 27–39).

²³⁷ Zaslišanja na upravni enoti so bila sama sebi namen oziroma so z njimi le upravičevali pritiske, ki so jih izvajali nad Bojanom in njegovo družino. Z njimi so ohranjali in izvajali dominacijo nad ljudmi brez dokumentov, nad izbrisanimi. Silke Bercht piše, da pridobivanje informacij v takih primerih služi kot opravičilo ali pretveza za policijsko mučenje, katerega namen je zlom človeške osebnosti in širjenje simbolnega sporočila, ki ga ima to dejanje na določeno skupnost (Bercht 2003).

²³⁸ Tudi če so izbrisani izpolnjevali vse pogoje za ponovno ureditev statusa, največkrat zaradi nedelujoče infrastrukture držav v vojnih razmerah izpolnjevanja teh pogojev niso mogli dokazati. Upravne enote so tako ljudi najprej izbrisale iz Registra stalnih prebivalcev, nato pa so od njih za ureditev statusa zahtevale izpolnjevanje nemogočih pogojev (Kogovšek 2007: 183).

državljan druge republike, ki je imel na dan plebiscita o neodvisnosti, samostojnosti Slovenije, 23. 12. 1990, prijavljeno stalno prebivališče in tukaj dejansko živi (se pravi, moraš imeti dokaz za to). 3. odstavek istega člena pa določa, da se ne glede na izpolnjene pogoje prvega odstavka o državljanstvu Republike Slovenije vlogo lahko zavrne osebi, za katero so podani razlogi iz 8. točke 10. člena omenjenega zakona. To pomeni, da se vloga zavrne osebi, katere sprejem v državljanstvo Republike Slovenije predstavlja nevarnost za javni red in varnost države.²³⁹ To pomeni, da sem bil zaradi svojega poklica označen kot agresor na Republiko Slovenijo in zato so mi zavrnili vlogo za državljanstvo.²⁴⁰

Brez državljanstva in stalnega prebivališča se tudi zaposliti nisem mogel. Po osamosvojitvi sem se prijavil na Zavod za zaposlovanje, kjer sem bil prijavljen do leta 1994. To je bilo čisto formalno; nisem dobival nobenih socialnih prejemkov, preko zavoda sem imel pokrito le osnovno zdravstveno zavarovanje. Nisem pa mogel dobiti delovnega dovoljenja –

²³⁹ Posameznike, ki naj bi predstavljali nevarnost za državo, je Ministrstvo za notranje zadeve definiralo v sedmi alineji prvega odstavka člena 13d predloga Ustavnega zakona o dopolnitvah Ustavnega zakona za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije. Ta pravi, da se izdaja dovoljenja za stalno prebivanje zavrne osebi, ki je bila v času vojne za Slovenijo pripadnik oziroma zaposlena v JLA in je sodelovala v agresiji JLA na Republiko Slovenijo. Mnogo slovenskih politikov je bilo mnenja, da je JLA izvajala agresijo na Republiko Slovenijo, a to je le eden izmed pogledov na takratno stanje. Ta pogoj je ideološko obarvan in zamegljuje resnost nezakonitega ukrepa izbrisa in ga poskuša upravičevati. Argumenti, da so si izbrisani prebivalci izbris zaslužili, da so zanj sami odgovorni, ker naj bi šlo za pripadnike JLA, ki so izvajali agresijo zoper Slovenijo, so argumenti, ki nimajo podlage v dejstvih (Kogovšek 2007: 186–187).

²⁴⁰ Osebam, označenim kot agresorji, naj bi bilo državljanstvo nezakonito zavrnjeno ali odvzeto na podlagi t. i. »seznama 800 nevarnih«. Ta seznam celo po izjavi Mirka Bandlja, nekdanjega ministra za notranje zadeve, ni imel podlage v predpisih in je z vidika pravne države nesprejemljiv. Prav tako je zaskrbljujoče, da je pri veliki večini primerov nekdanjih častnikov JLA pravna država zatajila, saj se je izkazalo, da so sodišča podaljšana roka izvršne oblasti (Dedić 2003: 56, 59). Že prej omenjene grožnje z izgonom in večkratne zavrnitve prošelj za sprejem v državljanstvo brez dokazane »nevarnosti za javni red, varnost ali obrambo države« pred sodiščem so temeljile na javnem interesu in ne na pravu in zakonih. To je priznal tudi Slavko Debelak, ko je v zvezi z izgoni povedal, da je bilo MNZ postavljeno pred dilemo, ali naj upošteva izključno pravo, ki je relativno in odraz časa, ali naj upošteva tudi neke vrste javni interes. Zakon o splošnem upravnem postopku zahteva, da njihova odločitve ni v nasprotju z javnim interesom; pravi, da če bi se držali izključno prava, bi trčili v ta interes, kar bi naredilo več škode, kot če bi se striktno držali nekaterih stvari (Mekina 2007: 163). V tej izjavi je Debelak pravo in zakone poimenoval »nekateri stvari« in pozabil, da so te stvari temelj samostojne pravne države, kot politiki sami radi poudarjajo.

jasno, ker nisem imel državljanstva, nisem imel statusa.²⁴¹ Tako sem delal na črno. Prodajal sem tekstil, gostinsko opremo. Zelo pomembno se mi je zdelo, da sem lahko delal in skrbel za družino. Zato sem delal vse, čeprav so me izkoriščali. Imel sem prijatelja, ki me je zaposlil, a se je to prijateljstvo končalo pri denarju. Dobil sem le 10 % od prodanega.²⁴² Ko si v taki situaciji, se moraš znajti, ne čakati na sodišče in se smiliti samemu sebi. Tako da sem začel samoiniciativno. Prej sem sprejel vsako delo, potem pa smo 1995. leta registrirali svojo firmo, d. n. o., na ženino ime, saj jaz nisem imel statusa. S tem podjetjem sem se potem začel legalno preživljati; ampak spet absurdno, nisem se mogel zaposliti v svojem podjetju. Jaz sem bil izbrisan in za državo so bile izbrisane tudi moje pravice, ne pa tudi dolžnosti.²⁴³ Dobil sem odločbo o davčni številki in vsako leto

²⁴¹ Z izbrisom se je posameznikom spremenil njihov pravni status: oseba s stalnim prebivališčem je postala oseba brez statusa. Do uveljavitve Zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic bivše SFRJ (ZUSDDD) leta 1999 in Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o državljanstvu Republike Slovenije (ZDRS-Č) leta 2002 je zanje veljal Zakon o tujcih (ZTuj). V tem zakonu so naštetih temeljni pogoji, ki tujcu omogočajo legalizacijo eksistence, med njimi pa sta najbolj problematična prva dva, torej namen in zagotovljena sredstva za preživljanje (ZTuj 1991). Izbrisani so z izgubo statusa pogosto izgubili tudi zaposlitev in tako niso bili upravičeni do dovoljenja za začasno prebivanje na podlagi delovnega dovoljenja. Pogoj, ki zahteva zagotovljena sredstva za preživljanje, se je izkazal za neizpolnljivega, če osebe niso bile formalno zaposlene. Absurdno je dejstvo, da sistem ob urejanju statusa zahteva dokazovanje življenja znotraj legalnih okvirov, predložitve plačilnih list, hkrati pa ne upošteva dejanskih okoliščin – da osebe za to nimajo podlage (Pistotnik 2010: 69–71). Z izgubo statusa je bila večini izbrisanih oseb – tudi Bojanu – posredno odvzeta pravica do dela. Ta zajema pravico do dostopa ali do enakega dostopa do trga dela, do svobodne izbire zaposlitve, pravičnih delovnih pogojev, varstva pred brezposelnostjo, poklicnega usposabljanja in do številnih drugih pravic (Kogovšek 2010b: 123).

²⁴² Kot kaže Bojanova zgodba, so se z izgubo pravice do dela velikokrat pojavljala izkoriščanja izbrisanih, če se jim je uspelo zaposliti. Marta Gregorčič opozori, da se je v Sloveniji z izbrisom umetno proizvedla prekarizirana populacija oziroma fleksibilna delovna sila. Prekariat se nanaša na tiste populacije, ki se zaposlujejo »po milosti« in »glede na milost« delodajalcev (še zlasti izbrisani in drugi prebivalci brez papirjev ali delovnih vizumov). Njihovo celotno življenje in delo je tako skorajda absolutno odvisno od naklonjenosti delodajalcev. Izbrisani so postali ena bolj izpostavljenih delovno sposobnih in prekarno učinkovitih populacij prav zaradi svojega brezizhodnega položaja, ker niso mogli zapustiti države, ker so bili prisiljeni delati »na črno«, ker so bili pripravljeni sprejeti tudi najmanj plačana dela ter so bili za delodajalce najcenejša delovna sila, ki ji ni bilo treba plačevati nobenih dodatkov itd. (Gregorčič 2007: 88).

²⁴³ Izbrisanim osebam so bile kršene temeljne človekove pravice v »demokratični« državi, in sicer tako, da jim je bila odvzeta pravica do dostojnega in humanega življenja. Bojan pove, da so jim samovoljno odvzeli vse pravice, ne pa tudi dolžnosti. Novo

obračun dohodnine. Ko sem leta 2003 končno dobil državljanstvo, sem se lahko tudi uradno zaposlil v svoji firmi. Do takrat sem bil v začaranem krogu, zavrnili so mi delovno dovoljenje, nisem mogel prejemati nakazil, prekinjeno je bilo tudi pokojninsko zavarovanje.

Potem pa problematika s stanovanjem. Ko sem prišel v Slovenijo, sem dobil od JLA službeno stanovanje. Takoj po sprejemu Jazbinškovega zakona sem vložil predpisano dokumentacijo za odkup stanovanja. Ker sam nisem bil državljan, sta za odkup stanovanja zaprosili žena in hči. Pravico do odkupa pa je takrat Janševo Ministrstvo za obrambo tudi njima zavrnilo,²⁴⁴ češ da kot nedržavljan in nevaren za državo ne morem prenesti stanovanjske in odkupne pravice na člane svoje družine. Nato sem to zadevo predal svojemu odvetniku in potem smo po 5 letih tožarjenja na sodišču od Vrhovnega sodišča dobili sodbo, po kateri je država Slovenija morala skleniti pogodbo za odkup stanovanja. Stanovanje smo res odkupili, ga prodali in z denarjem kupili sedanje stanovanje v bloku.

Prejšnji predsednik hišnega sveta tega bloka je bil neki upokojenec, ki pa ni dobro skrbel zanj. Tu so prenočevali odvisniki, zato se stanovalci nismo počutili varne, pa me je večina lastnikov stanovanj izglasovala za upravnika stavbe. Tako sem s svojim podjetjem stvari vzel v svoje roke in sam skrbel za red. Imel pa sem soseda, ki je bil sovražen do Neslovencev in je imel prijatelja novinarja. Ta je, kljub vsem listinam, ki sem mu jih pokazal, v tukajšnjem rumenem tisku objavil članek, ki je popolnoma senzacionalistično obarvan in poln nacionalizma in razpihovanja nestrpnosti med ljudmi.²⁴⁵

politično kategorijo, produkcijo vmesnosti, Marta Gregorčič opisuje kot pojav, s katerim razvijajo nedefinirane strukture v definiranim sistemu. To so namensko nedefinirane strukture, ki jih producirajo državni in drugi aparati, da zagotavljajo reprodukcijo izključevanja. V primeru izbrisanih je ta produkcija vmesnosti proizvedla zvezo živo-mrtvi (Gregorčič 2007: 86), torej so fizično živi, pravno pa mrtvi, saj se jim je zgodila »pravna smrt«, ta pa je lahko povzročila tudi fizično. Bojan je bil tako del te vmesnosti, saj so mu z izbrisom odvzeli vse pravice, a je vseeno moral še vedno izpolnjevati določene dolžnosti do države (plačevanje računov, dohodnine ipd.).

²⁴⁴ Že predstavljena produkcija vmesnosti je bila v življenju izbrisanih prisotna na vseh ravneh življenja, tudi na bivalni oziroma stanovanjski. V stanovanju, v katerem je Bojan živel že več kot 10 let, ga formalno ni bilo in kljub zakonski pravici odkup stanovanja Bojanovi družini ni bil omogočen. Z zavrnitvijo pravice do odkupa stanovanja je bila kršena lastninska pravica oziroma pravica do premoženja. Ta je določena v 17. členu Splošne deklaracije človekovih pravic (SDČP), ki nalaga, da ne sme biti lastnina nikomur samovoljno odvzeta (Kogovšek 2010b: 113). Stanovanjska problematika, o kateri priča Bojanova zgodba, je skupna večini družin vojaških oseb, ki so bile prizadete zaradi diskriminatorne in protizakonite privatizacije vojaških stanovanj (Mekina 2007: 158).

²⁴⁵ Omenjeni novinar je o Bojanu pisal kot agresorju, o Srbu, ki v bloku poveljuje

Z izbrisom so prišle tudi omejitve gibanja. Prijatelji so me vabili na morje in v hribe v Italijo, Avstrijo, Hrvaško, a ker nisem imel dokumentov, nisem mogel z njimi. Ko so me spraševali za razlog, sem jim stokrat povedal, zakaj, pa so vedno rekli, da imam »neke probleme z državo«. Oni sploh niso dojemali, kaj se dogaja. Izbris je bil skrivnost. Že preden sem izvedel za izbris, so se dogajala maltretiranja in zasliševanja na meji, ko sem imel še možnost potovati skozi Madžarsko v Srbijo, k sorodnikom na obisk. Potem ko sem ostal brez veljavnih dokumentov, nisem mogel potovati iz Slovenije, saj se morda ne bi mogel vrniti. Tu sem bil zaprt znotraj mej Republike Slovenije, nisem mogel nikamor.²⁴⁶

Tako je bil organiziran ves sistem, da je izbrisani v njem popolnoma nemočen. Izbris je na vseh nas pustil trajne posledice. Z izbrisom so hoteli doseči, da bi ljudi izgnali iz države, jih deložirali iz stanovanj, razbili družine, jih finančno izčrpavali, jim nalagali takse, tožbe, pritožbe. To je bila splošna in brezobzirna kraja časa in denarja, pa tudi psihično izčrpavanje ljudi in počasno rušenje družin in osebnega dostojanstva.²⁴⁷ Vse sodne stroške sem moral poravnati z lastnim denarjem, za to nisem dobil nobene odškodnine,²⁴⁸ saj smo mi tisti, ki »izkoriščamo«. Država se

skupaj z večinskimi Srbi manjšinskim Slovincem. Ti so mu dovolili ostati v Sloveniji, ki jo novinar poimenuje podalpska pravna država. S tem je omenjeni novinar kršil prepoved sovražnega govora, ki je zapisana tako v Kazenskem zakoniku kot tudi v Mednarodnem paktu o državljanskih in političnih pravicah (MPDPP). Vsako hujskanje k nacionalizmu, rasnemu ali verskemu sovraštvu, ki bi pomenilo spodbujanje k diskriminaciji, sovražnosti ali nasilju, je z zakonom prepovedano (Kogovšek 2010b: 105).

²⁴⁶ Izbrisane osebe so se znašle v brezizhodnem položaju. Izpostavljene so bile produkciji vmesnosti, kršitvam večine pravic, bile so tarče sovražnega govora in diskriminacije, hkrati pa so z aktom izbrisa ostale brez veljavnih dokumentov ter bile »zaprte« znotraj meja Republike Slovenije. Mnogi so se v strahu pred legitimacijo zapirali v stanovanja, niso si upali zapustiti svojega neposrednega družbenega okolja. Odvzeta jim je bila tudi pravica zapustiti državo. Določba 13. člena Splošne deklaracije človekovih pravic v 2. odstavku nalaga, da ima vsakdo pravico zapustiti katero koli državo, skupaj s svojo lastnino, in se vrniti v svojo državo (Kogovšek 2010b: 90).

²⁴⁷ Kot posledica izbrisa so se v Sloveniji dogajali nasilni »individualni« odvzemi temeljnih človekovih pravic in možnosti, ki izhajajo iz tega, ter psihično nasilje, šikaniranje, trpinčenje, »novodobno zaslužnjevanje« (prekarizacija), nasilno izseljevanje iz države, nasilno ločevanje družinskih članov, zapiranje ipd. (Gregorčič 2007: 92).

²⁴⁸ Tako kot Bojan tudi drugi izbrisani prebivalci Slovenije niso prejeli nobene odškodnine za sicer nepopravljivo škodo, ki so jo povzročili izbris in njegove posledice. Že predlog ustavnega zakona iz leta 2007 (predlog Ustavnega zakona o dopolnitvah Ustavnega zakona za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije) izključuje možnosti odškodnin za povzročeno materialno in nematerialno škodo. V tem je po besedah Neže Kogovšek predlog zakona problematičen, saj v več točkah ni v skladu z odločbo Ustavnega sodišča. Ta predlog v enem od členov

je bogatila na naš račun, težko si je predstavljati, kakšna lopovščina je to bila.

Ves ta proces se je počasi začel razpletati leta 2001, ko mi je s tožbami uspelo dobiti osebno izkaznico za tujca s stalnim prebivanjem, nato pa leta 2003²⁴⁹ državljanstvo Republike Slovenije. Kot sem že napisal, sem vsa ta leta ustvarjal lastni arhiv, saj državnemu nisem zaupal. Ko sem leta 2003 moral dokazovati, da sem v Sloveniji vsa ta leta stalno bival, sem zbral vseh 200 dokumentov, v glavnem računov in odločb, ki so bili izdani na moje ime v obdobju izbrisa, in sem se s tem tudi malo izživil. Večinoma sem se boril sam, a »pomagal« mi je tudi odvetnik, za katerega sem prepričan, da je sodeloval z Ministrstvom za obrambo in delal v njihovo korist, ne pa v mojo. Ta odvetnik je bil katastrofalen, dobival je celo čestitke od Ministrstva, in ko sem ugotovil, da ne dela v mojo korist, sem ga zamenjal. Nova odvetnica mi je zelo pomagala, tudi v primeru mojega sina Nikolaja, ki se je rodil, ko še nisem imel urejenih dokumentov. Ko se je štiri leta po mojem izbrisu rodil sin, sem točno vedel, kaj se bo zgodilo. Ti uradniki so zelo prefrigani in predvidel sem, kaj bodo naredili. Ko je šla moja žena v porodnišnico, sem ji svetoval, naj ljudem iz matičnega urada pove, da bo vse v zvezi s prijavo rojstva sina uredil mož. Uradniki so imeli tako navado, da so matere po rojstvu, že takoj po porodu, spraševali o očetu, nacionalni pripadnosti in drugem, kar je bilo potrebno za vpis v matično knjigo. Ko sem šel sam na matični urad prijaviti svojega otroka, je uslužbenka zahtevala, naj prinesem originalen izpis iz svoje matične knjige. Jaz pa sem že ob prihodu v Slovenijo s sabo prinesel tudi izpisek iz svoje matične knjige, ki je bil izdan ob mojem rojstvu. Hranil sem ga kot redek dokument za svoje otroke. Torej sem jim prinesel ta izpisek, pa so mi rekli, da to ni nič. Trdili so, da ni veljaven, ker je starejši od šestih mesecev, da jaz tu ne živim, da nimam bivališča

(člen 13i) izključuje odškodninsko odgovornost države in uradnih oseb, ki so pri opravljanju službe izvajale administrativne prakse za izvedbo izbrisa. Kogovškova pravi, da odločb, navedenih v zakonu, ni mogoče brati drugače kot izkoriščanje premoči države na račun oškodovanih posameznikov (Kogovšek 2007: 177–192).

²⁴⁹ Po dolgih letih boja je Bojan državljanstvo pridobil na podlagi Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o državljanstvu Republike Slovenije (ZDRS-Č 2002). Ta v 19. členu določa: »Za sprejem v državljanstvo Republike Slovenije lahko v roku enega leta od dneva uveljavitve tega zakona zaprosi polnoletna oseba, ki je imela na dan 23. decembra 1990 na območju Republike Slovenije prijavljeno stalno prebivališče in od tega dne v Republiki Sloveniji tudi neprekinjeno živi.« Oseba mora izpolnjevati tudi druge pogoje iz istega zakona. Zakon je začel veljati 29. novembra 2002. Na podlagi zgoraj navedenega člena zakona je bilo vloženih 2.959 prošenj, do 31. decembra 2006 pa je bilo pozitivno rešenih 1.729 (Pistotnik 2007: 213), med njimi tudi Bojanova.

in da zato ne morem biti oče.²⁵⁰ Očitno so že prej »pomotoma« vpisali moje osebne podatke v rubriko o očetovstvu v kartonu mojega sina v matični knjigi rojenih, nato pa je uslužbenka, pred mano, z rdečim križem te prečrtala. Pa sem se spet pritožil, saj v zakonu piše, da mora imeti vsak otrok, rojen v zakonu, vpisanega očeta, ki je mož matere otroka. Po vseh teh norijah z upravo enoto v Ljubljani so me po 14 dneh vpisali, da sem Nikolajev oče. Ker nisem imel stalnega prebivališča, so napisali pod to rubriko: Beograd, Srbija, kar so si seveda izmislili!²⁵¹ Če bi jaz tako delal, bi že odgovarjal na sodišču, ker je to laž! Pa kaj hočeš, pri takem sistemu lahko propadeš in za vedno čakaš na teh javnih okencih. Ta javna administracija in birokracija²⁵² nas je vse uničevala. To so fašisti, ki ne delajo z množico, temveč so si izbrali posameznike. Takih posameznikov nas je bilo veliko; bili so tudi drugi, ne samo jaz. Ko sem ugotovil, da je to širši problem, in izvedel za Društvo izbranih prebivalcev Slovenije, sem se

²⁵⁰ Ko ob otrokovem rojstvu Bojana niso vpisali kot očeta, je bila kršena njegova pravica do očetovstva. Podobno se je zgodilo tudi Aleksandru Todoroviču: v rojstnem listu njegove hčerke je prostor, ki je namenjen imenu očeta, ostal prazen, čeprav ima uradno izjavo, na kateri je njegov podpis, da je oče svojega otroka (Bez nec 2007b: 37).

²⁵¹ Iz Bojanove izkušnje vpisovanja očetovstva ter stalnega prebivališča je razvidno, da so bile uradne evidence v mnogih primerih prirejene. To potrjujejo tudi zgodbe številnih drugih izbranih. V času izbrisa je razčiščevanje evidenc pomenilo, da so občinski organi za notranje zadeve vse izbrisane v računalniško vodenem Registru stalnih prebivalcev (RSP) začeli po marcu 1992 prenašati v evidenco tujcev. To so počeli tako, da so v njihovih evidenčnih listinah pripisali opombo, v kateri je bilo običajno navedeno, da so jih obravnavali po 81. členu Zakona o tujcih in da je po 26. februarju 1992 njihovo prebivališče neznano ali pa da prebivajo na območju tiste republike nekdanje Jugoslavije, kjer so se rodili – čeprav je bilo njihovo stalno prebivališče uradno znano. Konstruirali so torej pravno fikcijo, da živijo nekje drugje, na neznanem naslovu (Pistotnik 2007: 207).

²⁵² Ko govorimo o birokraciji in nemoči posameznika znotraj nje, je pomembno omeniti Hannah Arendt, ki opozarja, da je ključna vsebina birokracije kot nove oblike vladanja njen potencial dehumanizacije posameznikov do točke, ko ti predstavljajo le kolesca v birokratskem aparatu. Bistvo zločina, ki ga podpira birokratski aparat in ga je Arendtova poimenovala »administrativni pokol«, je, da storilec omogoča ne samo zanikanje namerne povzročitve škode svojim žrtvam, ampak tudi trditve o lastni nedolžnosti. Posameznik, ki deluje v tem administrativnem pokolu, se zato lahko počuti povsem nedolžnega glede posledic svojih dejanj (Arendt 1994: 126). Arendtova je to dokazovala na primeru sojenja Eichmanu, uradniku nacistične Nemčije, v Jeruzalemu (Arendt 2007 [1963]). Vzorednice z opisanim lahko najdemo tudi v izvajanju izbrisa: pri njegovem izvrševanju je sodelovalo veliko uradnikov, ki so le izpolnjevali navodila »od zgoraj« in delali »v skladu z zakonom«. Mnogi od njih se morda niso spraševali o posledicah, ki jih je izbris prinesel, izvajali so ukaze, izvrševali birokratske postopke in izbrisanim na poti reševanja njihovega pravnega statusa postavljali nemalo ovir.

vanj včlanil in se udeležil prvega pohoda od Prešernovega trga do parlamenta.²⁵³ Kasneje sem jih podpiral bolj v moralnem smislu.

Poznal sem na desetine kolegov, ki so bili tudi izbrisani, in v to so bile vpletene cele družine. Kaj je ta izbris v resnici pomenil? To je bilo zelo sofisticirano in perfidno etnično čiščenje. S temi prijatelji smo si pomagali, dajali drug drugemu nasvete, kako reševati probleme, te informacije so bile izredno koristne. Nekateri so se tako bali, da sploh niso šli iz stanovanja, ljudje so bili prestrašeni. Mene so na policijo stalno prijavljali neki sosede, pa mi je policist povedal, da ne more več živeti od vseh teh prijav, ampak jaz se jih nisem bal!

Kako so se stvari dogajale, nazorno pokaže tale drastičen dogodek v mojem življenju. Takrat ko sem bil upravnik stavbe, sem poskušal skrbeti zanjo, pa sem preganjal narkomane iz skupnih prostorov stavbe. Ko me ni bilo v stanovanju, so odvisniki prišli na vrata in hčerki vrgli cigaretni ogorek v lase. Takoj sem poklical policijo in naredili so zapisnik. Naslednji dan pa sem dobil v nabiralniku listek, na katerem je pisalo: »Četnik, beži, ubili te bomo!« in petardo. Listek sem nesel na policijo, oni pa so mi rekli, naj se ne izpostavljam!²⁵⁴ To je bilo leta 2000. Nato so me ti ljudje tudi fizično napadli. Na javnem kraju so me štirje napadli. Neki Albanec

²⁵³ Izbrisani se pred letom 2002 niso organizirano borili za svoje pravice, nato pa so po ustanovitvi Društva izbrisanih prebivalcev Slovenije (DIPS) začeli kolektivni boj (Gregorčič 2007: 93; Pistotnik 2007: 212). Kot pravi Aleksandar Todorović, eden od ustanoviteljev DIPS-a in njegov dolgoletni predsednik, je bil prvi cilj društva predvsem v javnosti izpostaviti problematiko izbrisanih oseb. Drugi cilj se je nanašal na izbrisane same, torej na njihovo boljšo organizacijo pri boju za odvzete pravice (Bez nec 2007b: 40). Leto 2003 je bilo za DIPS pomembno, saj je Ustavno sodišče odločilo v njihovo korist. Razglasilo je ne le, da je bil izbris izvršen v nasprotju z ustavo, temveč je kot neustavnega razglasilo tudi ZUSDDD, katerega namen je bila sanacija izbrisa (Zorn 2007: 32). Organiziran in razširjen boj izbrisanih se je nadaljeval in se kasneje prenesel tudi na drugo društvo z imenom Civilna iniciativa izbrisanih aktivistov (CIIA), ki je organizirala številne manifestacije. V preteklosti sta ti dve društvi poleg protestnih pohodov, o katerih govori Bojan, organizirali številne večje akcije z zgovornimi slogani: »Združeno listje – akcija odpiranja prostorov zatohle politike dialogu in mnogoterim možnostim«, »Izbris pred Parlamentom«, »Tiralica – odgovorni za izbris«, »Dan rušenja zidov izključevanja«, »Upor proti političnemu in pravnemu nasilju« in še mnoge druge (Zdravković 2010: 258–260).

²⁵⁴ Položaj, v katerem se je znašel Bojan, kaže na nacionalistično in ksenofobno obarvano ozračje, ki se je v Sloveniji vzpostavilo v obdobju osamosvojitve. Mekina piše, da so uradniki, policija in drugi državni organi ravnali po »zdravem narodovem občutku«, po željah tistih, ki so ovajali in s tem potencirali ksenofobno vzdušje, ki je prevladalo v času po osamosvojitvi. Tako so obveljali populistični kriteriji namesto prava (Mekina 2007: 163).

mi je pomagal tako, da je začel vpiti nanje. Spet sem šel h gospodom na policijo. In kaj so mi rekli? »Zdaj pa je že tretjič, že tretjič so vas napadli gospod? Pa saj smo vam rekli, da se ne izpostavljajte.« Rekel sem jim: »V redu je, gospodje!« Naslednji dan sem šel v Lovca in si kupil lovski nož. Takoj za tem sem z računom šel nož pokazat na policijo. Rekel sem jim: »Gospodje policaji, pogledjte, prišel sem vam pokazat, da sem kupil orožje, ker drugega nimam!« Vprašali so me: »Zakaj pa to potrebujete?« Odgovoril sem jim: »Da bom sebe in svojo družino branil sam, ker me vi očitno ne želite!« Presenečeno so me vprašali: »A vi to resno mislite?« Povedal sem jim: »Zelo resno. Naslednjič boste v četrti zapisnik zapisali, da je nekdo mrtev!« in nato odšel. Pa so se napadi končali.²⁵⁵

Ves ta čas sem funkcioniral zelo dobro. Nisem pustil, da mi ti pritiski pridejo do živega. S prijatelji smo pogosto hodili v hribe. To mi je tudi pomagalo, da sem ostal v kondiciji in da sem se v stiku z naravo tudi psihično in fizično sproščal, saj so bili to nevzdržni pritiski. Da nisem imel zdravstvenih težav, mi je poleg pohodništva pomagalo tudi dejstvo, da sem ohranjal dobre odnose s prijatelji in tudi znotraj družine. Potem ko sem si uredil dokumente, sem šel na obisk k svojcem, prej smo vzdrževali stik le po telefonu. Pomembno je, kje so prijatelji, družina, sorodniki. Če samo čepiš v kotu, se sam izločiš, je konec s tabo! Povezanost z ljudmi, sorodniki in naravo te reši. Smešno, ampak jaz sem bil kot izbrisani član sveta staršev v vrtcu, osnovni šoli in gimnaziji. Bil sem upravnik in kot upravnik sodeloval z upravnimi organi pri izdaji raznih odločb in dovoljenj.

Torej, kljub vsem problemom in nagajanjem države in njenih uradnikov sem poskušal normalno funkcionirati naprej. Delal sem, plačeval račune, bil sem aktiven.

Ves ta proces, vsa dogajanja, ki so se odvijala od odcepitve Slovenije od SFRJ in mojega izbrisa naprej, je moj ponos v boju s to državo. Zakaj ponos? Ker nisem nikoli nič naredil, pa so me razglasili za nevarnega in nezaželenega. Najbolj nevarni za to državo in njene državljane so oni sami, saj jo bodo uničili s svojim arogantnim odnosom ne samo do tujcev, ampak tudi do Slovencev. To je taka katastrofa! Tako so delali nekdanj v Nemčiji, ko je bil holokavst,²⁵⁶ fašizem je nečloveška oblika politične

²⁵⁵ V družbenih razmerah, nabitih s slovenskim etnonacionalizmom, je Bojan trikratna *persona non grata*, nezaželena oseba: prvič zato, ker je nekdanji oficir JLA srbskega rodu; drugič zato, ker je bil izbrisan; tretjič pa zato, ker se je upiral slovenski birokraciji ter vsem stigmam, ki mu jih je poskušala nadeti okolica.

²⁵⁶ Kot etnično čiščenje so po mednarodnem pravu pojmovane najhujše kršitve človekovih pravic na podlagi barve kože, jezika, vere, nacionalne ali etnične pripadnosti.

ureditve, pa tudi socializem v stalinističnem sistemu, ko si nula, ničvreden človek. Jaz sem kljub tej nečloveški politiki skušal skrbeti za družino, hkrati pa sem bil nasprotnik odcepitve Slovenije – Jugoslovan sem in bom vedno ostal.²⁵⁷

Iz te moje zgodbe se lahko naučite, da se ne smete predati in se ne smete pustiti ustrahovati nobenemu posamezniku, ustanovi ali državi. Strah je največji sovražnik človeštva. Ustrahovalci držijo ljudi na kratko s pomočjo strahu. Na ta način vladajo. In če se bojiš, propadeš. Rešitev mora biti in je. Ta pa je v boju, kljubovanju vsem težavam in nesrečam.²⁵⁸

V bistvu pa so najbolj nesrečni ljudje, ki so izbris ustvarili in izvajali v praksi.

Andrew Bell-Fialkoff, ki je naredil eno boljših raziskav zgodovine etničnega čiščenja (Bell-Fialkoff 1996), trdi, da so čiščenje tudi milejše oblike odstranitve dela prebivalstva, oblike pritiskov na določeno kategorijo prebivalstva, da odidejo iz države (Mekina 2007: 166–167). Odvzem državljanstva je bil eno ključnih orodij totalitarnih politik, ki je ljudi naredil za odvečne, s čimer jih je izpostavil uničenju. V tem kontekstu lahko tudi v izbrisu razberemo elemente etničnega čiščenja, ki se je izvajalo z administrativnimi postopki brez pravne podlage (Jalušič 2007: 116–117).

²⁵⁷ Odkar je izbris postal javna tema, se je uveljavil diskurz lojalnosti slovenskemu narodu in državi. Kaže se v argumentih, da »biti proti slovenski osamosvojitvi« pomeni prepovedano pozicijo, ki se jo je pripisovalo izbrisanim, sam izbris pa se je dolgo predstavljalo kot kazen za tako mnenje. Ljudstvo predstavlja slovenski narod s pridruženimi lojalnimi državljani drugih republik nekdanje Jugoslavije, prav to ljudstvo pa lahko odloča o tistih zunaj njega, antidržavljanih (Zorn 2007: 18). Politična prepričanja posameznikov so pri argumentih, ki skušajo upravičiti izbris, popolnoma nerelevantna, saj gre za nezakonito spreminjanje pravnih statusov posameznikov, ki so utrpeli nepopravljive posledice. Ko govorimo o t. i. lojalnosti slovenski državi, se zdi pomembno mnenje Veronike Bajt, ki piše, da je državna administracija z ukinitvijo statusa stalnega bivanja izbrisanih in z zamenjavo s statusom tujca umetno ustvarila homogeno strukturo prebivalstva, ki je ustrezala nacionalističnemu idealu poenotenja naroda in države (Bajt 2010: 197). Ta je stala nasproti izbrisanim in bila lojalna Sloveniji.

²⁵⁸ Andrej Kurnik pravi, da boj izbrisanih označuje izjemen protagonizem njih samih. Gre za dve vrsti protagonizma. Prvi je organiziran, torej boj izbrisanih oseb znotraj organiziranih institucij njihovega boja (DIPS in CIIA); na drugi strani pa je neorganiziran protagonizem, torej individualna in kolektivna drža, ponos izbrisanih posameznikov (Kurnik 2007: 125). Ta se močno odraža v Bojanovih dejanjih, ki kažejo, kako pomemben je individualni boj posameznikov in njihova odločnost, pogum, da se v izrednih okoliščinah zoperstavijo državni administraciji.

TURIST S ŠAHOVNICO

Avtorji: Blaž Bajič, Beja Protner in Mladen Gotal

Rodil sem se v Ljubljani in tukaj živel vse življenje. Tukaj v Ljubljani sem obiskoval osnovo in srednjo šolo. Potem je leta 1991 prišlo do vojne, moje življenje pa je teklo dalje. Nekega dne spomladi 1992 sem hotel registrirati avto, a so mi na upravni enoti rekli, da tega ne morem, ker nimam državljanstva, in me začudenega odslovili. Čez en teden sem dobil poziv, naj se zglašim na upravni enoti z osebnim dokumentom. Prišel sem tja, jim dal osebno izkaznico in uradnica jo je pred mano, ck, odrezala, nekaj pošttemplala in mi jo dala nazaj. Kot fašisti. »Zdej si pejte pa urejat,« je rekla.

Tako je bilo leta 1992, pred tem pa ... Po srednji šoli – hodil sem na elektro²⁵⁹ v Ljubljani – sem leta 1987 naredil izpit za avto in takoj sem se začel ukvarjat s terensko prodajo. En kolega je prodajal igle pa cvirne in sem delal z njim. Potem je on malo zablužil, jaz sem pa vseeno zavohal, da je tukaj dober biznis, zato sem nadaljeval. Hodil sem na Češko in na Hrvaško nabavljat igle pa cvirne in jih prodajal krojačem po Sloveniji, ki sem jih poznal – čisto tako, malo na črno. Takrat so bile trgovine in butiki v porastu. Jaz sem šel kar sam ponudit in ni bilo problema prodati. V tistem času²⁶⁰ si se postavil s škatlami pred knjižnico in prodajal.²⁶¹ Vmes smo malo hodili jabolka obirat v Italijo, ker je bilo dobro plačano, pa ga malo srli naokrog ...

Ko sem se enkrat okrog božiča leta 1991 vrnil iz Italije, sem spoznal svojo punco in takrat sem se odločil, da ne bom šel več nazaj. S starši smo živeli v Dravljah, ampak jaz sem v bistvu živel pri puncici v Črnučah.

²⁵⁹ Srednja elektrotehniška šola.

²⁶⁰ Mladen govori o obdobju Socialistične federativne republike Jugoslavije, ko je bilo delo pomembna vrednota. V ustavi nekdanje Jugoslavije iz leta 1974 je bilo zapisano, da je njen zgodovinski subjekt delovno ljudstvo – ne glede na republiško državljanstvo ali narodnost (Centrih po Zorn 2010a). Mnogim izbrisanim so bili delo, delavstvo in status delavca pomembne točke identifikacij. Delavci so bili spoštovani vsaj na deklarativni ravni. Iz tega razloga in zaradi splošnega gospodarskega položaja Jugoslavije v poznih osemdesetih letih prejšnjega stoletja Mladen s tihim ponosom govori o svojem delu v tistem obdobju. Prehod v tržno gospodarstvo, ki se je zgodil skupaj z osamosvojitvijo Slovenije, je vrednoto dela in status delavca degradiral (Zorn 2010a: 29).

²⁶¹ Ker je bil dostop do potrošniškega blaga v nekdanji Jugoslaviji pogosto omejen – kultura velikih nakupovalnih centrov (še) ni bila razmahnjena – so ljudje do zelenih artiklov pogosto prihajali s pomočjo majhnih trgovcev in lastne iznajdljivosti (Boljka 2000). Mladen je svojo priložnost iskal v dobavi šiviljskega materiala.

Takrat se mi je fučkalo, po domače rečeno, in zato prošnje za državljanstvo nisem vložil pravočasno.²⁶² Ampak če ti nekaj vložiš z zamudo, plačaš kazni ali pa neke obresti. Tako sem si mislil, da pač državljanstva ne bom dobil v štirinajstih dneh ali pa v enem letu, ampak recimo v dveh letih. Ne bi pa smelo pomeniti, da nimam pravice.²⁶³ Kar nisem mogel verjeti! »Kva nej zdej nardim?« sem se spraševal. Začel sem pošiljat razne vloge in prošnje pa sem čakal, a je bilo vse zaman. En prijatelj je poznal neke ljudi, ki so delali na uradih, pa so rekli, da se nič ne bo dalo. Verjetno je bilo že prej prepozno, ko sem hotel na upravni enoti na Mačkovi avto registrirati. Vem, da sem zamudil, to je sigurno. »Kje ste bli pa prej?« so rekli na Mačkovi. Pa sem rekel: »Čakate gospa, vem, pač me ni blo tistih par dni, tle je bla moja napaka. A to pomen, da me boste v zapor dal al kaj?«

Ko ti odrežejo osebno, pomeni: »Vozi, tam si zrihtaj pa tam bodi, tukaj si lahko samo še turist.« Že na začetku so mi rekli, naj grem dokumente uredit na Hrvaško. Moji starši so rojeni na Hrvaškem, ampak so se sem preselili takoj po končani srednji šoli.²⁶⁴ »Kdo mi bo dal na Hrvaškem? Nikamor ne grem, ker je brez veze. Pa še vojna je tam!« sem si mislil.

²⁶² Prebivalci nove Republike Slovenije, ki so imeli pred razpadom skupne države Jugoslavije republiško državljanstvo katere izmed drugih republik, so oziroma bi morali zaprositi za državljanstvo Republike Slovenije po 40. členu Zakona o državljanstvu. O tem so bili oziroma naj bi bili obveščeni po pošti. Za oddajo vloge so imeli na voljo šest mesecev od uveljavitve tega zakona, 25. 6. 1991. Od 174.000 vlog, sprejetih po tem členu, jih je bilo pozitivno rešenih okrog 171.000, vendar je bilo v nekaterih primerih osebam slovensko državljanstvo kasneje odvzeto, še vedno pa obstaja nekaj nerešenih vlog za državljanstvo po 40. členu. Večina izbrisanih oseb iz različnih razlogov po tem členu ni zaprosila za slovensko državljanstvo, čemur je sledil nezakoniti izbris iz Registra stalnih prebivalcev (Dedić 2003: 54–55).

²⁶³ Četudi je Mladen zamudil rok za oddajo prošnje za državljanstvo Republike Slovenije, pravno utemeljeni razlog za izbris oziroma prestavitev iz Registra stalnih prebivalcev Republike Slovenije ni obstajal. Oblast je delovala v nasprotju z načelom, da pridobljenih pravic ni mogoče izgubiti: »Te osebe [kasnejši izbrisani, op. a.] so bile diskriminirane, ker jim je bil njihov prejšnji status odvzet brez kakršnega koli objektivnega ali legitimnega razloga« (Dedić 2003: 55).

²⁶⁴ Mladenovi starši so iz Medžimurja, tik ob meji med Slovenijo in Hrvaško, ki sta bili takrat del Jugoslavije. V Ljubljano so prišli v začetku šestdesetih let kot ekonomski migranti, ko je bila emigracija iz Hrvaške najbolj intenzivna (Dolenc in Josipović 2002: 81). Dolenc in Josipović (2002: 55) sta zapisala, da so se v Sloveniji zaradi priseljevanja v obdobju med letoma 1945 in 1970 med drugim spremenile etnične strukture prebivalstva v nekaterih večjih mestih. V Slovenijo so se v obdobju nekdanje Jugoslavije ljudje notranje preseljevali predvsem zaradi boljšega ekonomskega položaja Slovenije in razvijajočih se industrijskih središč, v katerih so se mnogi priseljenci naselili in zaposlili. Največ imigrantov je prišlo iz zahodne in osrednje Bosne ter občin na meji med Slovenijo in Hrvaško (Pezdir 2007: 11).

A ker sem bil brez dokumentov in sem bil za to kazensko odgovoren, mi ni preostalo nič drugega, kot da grem na Hrvaško.²⁶⁵ Tam, na upravni enoti v Čakovcu, sem povedal, kaj se mi je zgodilo, in dali so mi izpisek na podlagi rojstva staršev. Ampak meni je še vedno povsod pisalo »Ljubljana«!²⁶⁶ Ko sem dobil domovnico,²⁶⁷ sem še vedno potreboval potni list, ampak ker nisem bil v vojski zaradi težav s hrbtenico, so me poslali na odsek za vojsko. Šel sem tja k zdravniku, ki me je pregledal in rekel, da je moja hrbtenica v redu. Edina možnost je bila, da pokliče psihiatra. Psihiatru sem kar na hodniku razložil, da sem vse življenje živel v Sloveniji in zakaj sem prišel. Bil je toliko fer, da me je samo vprašal, če bi šel v vojsko ali ne. »Ne bi šel,« sem rekel. Povabil me je v ordinacijo – sploh se nisem usedel – in poštemplal. Rekel je še, naj ga ne tožim, ker

²⁶⁵ Mladen je slovensko mejo s Hrvaško prečkal s potnim listom nekdanje Jugoslavije, ki mu ga niso uničili ali odvzeli na upravni enoti. Državljanom Republike Slovenije je jugoslovanski potni list veljal do 25. 6. 1993, za kar so bile izbrisane osebe prikrajšane, saj je veljavnost vseh njihovih dokumentov prenehala 27. 2. 1992. O tem, da njihovi dokumenti ne veljajo več, izbrisane osebe niso bile obveščene. Za neveljavnost svojih dokumentov so izvedele, ko so prišle v stik s strukturami oblasti (javna uprava, policija, carina itd.) – a takrat je bilo že prepozno. Mnogim izbranim, ki so bili v obdobju, ko je potekal izbris, v tujini, so policisti na meji ob poskusu vrnitve v Slovenijo zaradi neveljavnosti njihovih dokumentov vstop zavrnili (Pistotnik 2010: 64).

²⁶⁶ V vseh Mladenovih dokumentih je pod rubriko »kraj rojstva« pisalo »Ljubljana«. Ne glede na druge spremembe (stalno prebivališče) je bilo to zanj nekaj, česar mu niso mogli odvzeti. Napis »Ljubljana« je bil zanj dokaz o njegovi »slovenskosti« oziroma »ljubljanškosti«.

²⁶⁷ Hrvaška domovnica (potrdilo o državljanstvu) je bila Mladenu izdana 1. 5. 1993 v Čakovcu. Od 26. 2. 1992 do tega datuma je bil Mladen brez kakršnega koli legalnega statusa in s tem brez pravic ter v nevarnosti pred preganjanjem policije. Zakon o hrvaškem državljanstvu (*Zakon o hrvatskom državljanstvu*), ki je veljal leta 1993, postavlja precej podobne pogoje za pridobitev državljanstva kot Zakon o državljanstvu Republike Slovenije. Državljanstvo lahko posameznik pridobi: 1. po izvoru, 2. če je rojen na ozemlju Republike Hrvaške, 3. z naturalizacijo, 4. po mednarodnem dogovoru. Čeprav je bil Mladen že polnoleten in ni imel dejanskih vezi z Republiko Hrvaško, je pridobil državljanstvo Republike Hrvaške po izvoru. Državljanstvo je pridobil na podlagi predpisa v Zakonu o hrvaškem državljanstvu, ki pravi, da lahko državljanstvo Republike Hrvaške pridobi otrok, čigar starša sta v trenutku njegovega rojstva hrvaška državljana (*Zakon o hrvatskom državljanstvu* 1991). Jasminka Dedić podčrta, da je »[i]z zakona o hrvaškem državljanstvu razvidno, da z uporabo načela kosangvinitete omogoča pridobitev hrvaškega državljanstva etničnim Hrvatom tudi brez pristne in učinkovite vezi z Republiko Hrvaško, kar je v nasprotju z mednarodno-pravnim načelom o nediskriminatornem podeljevanju državljanstva« (Dedić 2003: 47). Čeprav je načelo diskriminatorno, je Mladenu koristilo, da se je izognil apatridnosti.

me ni dal v vojsko, in napisal, da sem nesposoben za služenje v vojski.²⁶⁸ Če ne, bi moral iti še v vojno! Potem te pa še pihnejo, recimo, in čisto po krivici bi še življenje izgubil.²⁶⁹

Najbolj kruto je bilo pa to, da so mi na Mačkovi še vozniški izpit vzeli, tako da sem moral v Čakovcu še hrvaški izpit dobiti. Kako ti lahko vzamejo izpit? Izpit narediš in ga imaš, ne glede na to, kje si ga delal. Narobe je, če ti vzamejo nekaj, kar si naredil. Kot da bi ti diplomo vzeli.²⁷⁰ Hrvaško državljanstvo pa slovenski izpit očitno nista šla skupaj. Na Hrvaškem so mi brez problema dali izpit na podlagi potrdila iz Slovenije.

Tudi potem, ko sem od maja 1993 imel hrvaško državljanstvo, sem v Sloveniji še vedno bival brez dovoljenja. Še naprej sem delal honorarno. Enkrat sem šel h kolegu na razgovor za službo – krojenje. Tam je bilo

²⁶⁸ Kot je razvidno iz Mladenove pripovedi, je moral za pridobitev hrvaškega potnega lista z vojaško knjižico dokazati, da je služil vojaški rok oziroma da je bil služenja vojaščine oproščen. Mladenu je potrdilo o oprostitvi, ki je veljalo 3 leta, že poteklo, zato je moral opraviti zdravniški pregled, kjer ga je zdravnik spoznal za sposobnega za vojsko. Ker ni hotel iti v vojsko, je zahteval psihologa. Psihologinja je poklicala še psihiatra in ta ga je solidarno razglasil za vojaško nesposobnega. Šele s tem potrdilom so Mladenu izdali potni list Republike Hrvaške. Očitno je šlo za interno navodilo, saj zakona, ki bi pogojeval pridobitev potnega lista z vojaškim služenjem, ni zaslediti.

²⁶⁹ Zaradi izgonov iz Slovenije so bili nekateri izbrisani izpostavljeni kršenju pravice do življenja. Navadno so izbrisane osebe izgnali na Madžarsko – v državo, s katero niso imeli nobene povezave. S tem se je Slovenija izognila kršitvam mednarodnih obveznosti, ki bi nastale z izganjanjem ljudi na vojna območja (Kogovšek 2010: 86–87). Kljub tovrstni strategiji slovenskih oblasti Mladen ne pretirava. Jelka Zorn je zapisala zgodbo izbrisane s psevdonimom MB, ki so ga po neuspelem poskusu izгона na Madžarsko izgnali na Hrvaško. Po ustrahovanju s pištolo slovenske policije se je zatekel k hrvaškim carinikom, od katerih je izvedel, da slovenska policija na slovensko-hrvaški meji na hrvaško ozemlje dnevno izžene od 10 do 12 ljudi. A ker je bil MB Srb, so ga hrvaški cariniki zavrnil. MB o ravnanju hrvaških carinikov meni: »Če so bili Hrvati, so jih vzeli – potrebovali so borce – poslali so jih na fronto. Nas, Srbe, so zavračali« (Zorn 2003a: 121). Da so se izgoni izbrisanih dogajali brez pisnih odločb in zakonske podlage, dokazuje dokument s podpisom takratnega podsekretarja na Ministrstvu za notranje zadeve Slavka Debelaka. Debelak je takratne ukrepe Ministrstva za notranje zadeve upravičeval z upoštevanjem 'javnega interesa'. Ksenofobni dokument (Pistotnik 2007: 237) je podpisal Debelak, »[m]inistri za notranje zadeve so se menjavali (Andrej Šter, Ivo Bizjak, Mirko Bandelj, Borut Šuklje, Peter Jambrek in Rado Bohinc), politika izbrisa pa je ostajala ista« (Mekina 2007: 167).

²⁷⁰ Izbrisanim osebam so z odvzemom ali neupoštevanjem potrdil pogosto zanikali pridobljeno znanje, kot sta znanje slovenskega jezika (Petković 2010: 224–225) ali vožnja avtomobila. To hkrati pomeni tudi negacijo institucije, ki je potrdilo izdala. Zanimivo je, da od omenjenih institucij v takšnih primerih ni bilo nobenih pritožb (Diskusija pri vajah iz Antropologije migracij 4, OEiKA 2010).

še več ljudi, ki so čakali na razgovor. Jaz sem kolegu čisto vse po pravici povedal. Potem me je pa klical naslednji dan in mi povedal, da se je zame odločil. Še danes sva prijatelja. Sem mu rekel: »Svaka ti čast, si mel pa jajca.« On je to naredil zame, vzel me je čisto na črno. Brez vsega me je vzel človek v službo.²⁷¹ Potem sem šel pa še na svoje in odprl s. p. Imel sem delovno vizo pa vse in sem si mislil: »Zdej bo pa steklo to z državljanstvom.« Ampak ni. Hodil sem v Nemčijo in Italijo po metrsko blago, v Ljubljani pa sem imel proizvodnjo tekstila. Ampak to je trajalo eno leto, od 1995 do 1996. Za tako stvar bi moral imeti svoj kapital, jaz ga pa nisem imel; sem začel čisto z nule. Kupil sem si mašino za rezanje blaga, oče, ki je mizar, pa mi je naredil dolgo mizo, da sem lahko krojil. Malo je šlo, ampak na koncu je bilo že toliko dolgov, da si nisem upal več sposojati denarja. Pa potem sem videl, ko se je začel ta uvoz iz Kitajske, da je nemogoče.²⁷² Ko sem s. p. zaprl, sem imel spet isti status, spet nula. Od

²⁷¹ Mladen je bil v odnosu do delodajalcev v močno podrejenem položaju, zaposloval se je »po milosti« in »glede na milost« delodajalcev (Gregočič 2007: 88), saj ni imel ničesar – razen simbolnega kapitala: statusa prijatelja. Prav ta simbolni kapital je preoblikoval v ekonomsko korist. »Simbolni kapital prinaša poleg dodatne delovne sile, ki jo zagotavlja v času največje potrebe, tudi /.../ mrežo zavezništov in razmerij«, ki jih ljudje »vzdržujejo preko vrste obveznosti in častnih dolgov, pravic in dolžnosti /.../ Ekonomski in simbolni kapital sta tako neločljivo prepletena /.../« (Bourdieu 2002a: 204). Mladena je prijatelj zaposlil zato, ker mu je (kot prijatelju) zaupal.

²⁷² Najprej velja poudariti, da globalizacija, ki naj bi bila neposredno povezana s kapitalizmom, v nasprotju s popularnimi predstavami ni nekaj novega (Močnik 2006). Že dolgo pred globalnim razmahom kapitalističnega produkcijskega načina so bili različni deli sveta medsebojno povezani in odvisni drug od drugega (Wolf 1998). Slovenija tudi pred osamosvojitvijo, ko je bila 'uradno' še za 'železno zaveso', ki naj bi vplive od drugod močno omejevala, ni bila imuna na dogodke in ekonomske spremembe v posameznih državah sveta kot tudi ne na učinke transnacionalnega kapitala. Res pa je, da so spremembe ekonomske in politične ureditve v Sloveniji te procese intenzivirale. Po osamosvojitvi se je Slovenija zavezala, da bo liberalizirala trgovino in finance, dovolila, da cene postavlja trg, izpeljala privatizacijo ter si prizadevala za makroekonomsko stabilnost (Chomsky 2005; Močnik 2006).

V času, ko globalni kapital oblikuje finančni tok, ki mu je težje slediti kot kadar koli prej, je prišlo do množice učinkov, med njimi je tudi neizprosna konkurenca transnacionalnega kapitala oz. multinacionalk, s katero so soočena majhna, neodvisna, zasebna podjetja. Finančni tok je nepredvidljiv, saj »valutni trg, nacionalne borze in blagovne špekulacije z vratolomno hitrostjo skozi državne mline premikajo ogromne količine sredstev« (Appadurai 1990: 6). Poleg tega je vpet v nenehno spreminjajoča se razmerja med ekološkimi in tehnološkimi dejavniki ter migracijami ljudi, ki lahko na finančni tok v nekem trenutku delujejo pospeševalno, v drugem zaviralno, a nikoli predvidljivo. Finančni tok ni neodvisen niti od prav tako spremenljivih svetovnih ideoloških in medijskih tokov (Appadurai 1990). Neoliberalna doktrina si prizadeva za zmanjšanje

takrat naprej sem spet delal honorarno²⁷³ in v Sloveniji bival čisto ilegalno. Enkrat me je policist na mejnem prehodu vprašal, kje imam dovoljenje, in mi napisal kazen. Potem sem se moral iti prijaviti, da sem dobil tisti listek za tri mesece, potem bi moral pa podaljšat.²⁷⁴ Ampak meni je bilo vseeno; ni bilo živcev za to. To je bila tudi edina nevšečnost s policijo. Drugače nisem imel s policijo nobenih težav – niti ko so me ustavili – čeprav sem imel avto registriran na mamo in vozil s hrvaškim izpitom.²⁷⁵ Je bilo pa zelo neugodno. Ko si komu povedal, kje živiš, je bilo tako neugodno.²⁷⁶ Pa kamor koli si prišel, kjer koli si moral pokazati kakšen dokument. Sram

(ali kar ukinitev) omejitev, ki bi lahko kakor koli zavirale pretok (finančnega) kapitala, da bi zagotovila svobodni trg. Kot je izkusil Mladen, je takšna ureditev (lahko) uničujoča za ekonomsko svobodo posameznika, ki naj bi bila – paradoksalno – eden od temeljev ekonomske tekme.

²⁷³ Izbris je Mladenu onemogočil redno zaposlitev. Preostala so mu le še različna začasna dela in lastna iznajdljivost. Prisiljen je bil v prekarno delo, pomemben vzrok spreminjanja razmer za življenje in ustvarjanje (Gregorčič 2005: 45; Močnik 2006). Kot izbrisani je Mladen postal del delovno sposobne skupne ljudi v Sloveniji, ki so bili pripravljeni oziroma prisiljeni delati na črno, da bi preživeli sebe in svoje družine. Pogosto so morali sprejeti najslabše plačana dela ne glede na svojo usposobljenost (Gregorčič 2007: 88). Neža Kogovšek (2010b: 88) je zapisala, da lahko govorimo o »drugačni, novodobni obliki suženjstva, ki so ji podvržene tudi druge skupine ljudi, ki živijo v revščini – tudi te si ne morejo privoščiti, da bi odklonile delo, čeprav imajo dohodke, a so ti tako nizki, da se komaj preživljajo«. A pri tem velja opozoriti, da so (bili) izbrisani v slabšem položaju kot državljani in osebe z dovoljenjem za stalno prebivanje, saj imajo slednji po Zakonu o socialnem varstvu pravico do denarne socialne pomoči. Državljanji smejo poleg tega kandidirati za neprofitna stanovanja in si tako lahko uredijo stanovanjski položaj (Kogovšek 2010b: 88).

²⁷⁴ »Listek«, ki bi ga moral Mladen pokazati policistu, je potrdilo o dovoljenju za začasno bivanje tujca v Sloveniji. Po 1. členu Zakona o tujcih Republike Slovenije iz leta 1991 (ZTuj 1991) je tujec vsak, ki nima državljanstva Republike Slovenije, kar je veljalo tudi za Mladena. Zakon o tujcih tudi določa, da »[t]ujec, ki pride na območje Republike Slovenije z veljavnim potnim listom, sme prebivati v njej tri mesece«. Vizumski režim med Slovenijo in Hrvaško je bil odpravljen s podpisom sporazuma, ki je stopil v veljavo 28. 8. 1992 (Obvestilo Ministrstva za zunanje zadeve o veljavnih dvostranskih sporazumih z Republiko Hrvaško 1995). Ker je policist pregledal Mladenove dokumente več kot 3 mesece po zadnjem vstopu v Slovenijo, mu je napisal kazen, saj je bil Mladen v državi nezakonito, ker svojega bivanja, daljšega od treh mesecev, ni prijavil na policiji.

²⁷⁵ Za razliko od Mladena so mnogi izbrisani »imeli težave z lastnino na premočninah, ki jih je po zakonu potrebno napisati na določeno fizično ali pravno osebo. Takšna lastnina je, na primer, avto, ki ga je potrebno registrirati na ime lastnika« (Kogovšek 2010b: 114–115).

²⁷⁶ Mladenovo stalno prebivališče je bilo v hiši njegovih staršev na Hrvaškem. Z vsako izjavo o svojem dejanskem kraju prebivanja je tvegala prijavo na policiji in kazen.

me je bilo, ko sem moral tisto šahovnico ven dajati.²⁷⁷ Pa sosedi: »Pa kva ste vi tle rojen ...?« Pa drugo pa tretje ... Sem rekel: »Sam ne me sprašvat, k ti gre na jok!« Sem tukaj rojen, vse življenje sem tukaj živel in bil tukaj, nikjer drugje, edino ko sem hodil k babici, sem šel na Hrvaško. In potem na koncu dobim na naslovu, kjer sem praktično vse življenje, vso mladost preživel, začasno bivališče z delovno vizo! Res, to je bilo pa grozno. Potem je bilo še neugodno, ko smo šli s folklorno skupino v Srbijo. Ves avtobus je imel slovenski potni list, jaz pa hrvaškega. Takrat je bilo napeto!²⁷⁸ Ampak na srečo ni bilo problema. Urejati pa itak nisem mogel popolnoma nič s tem hrvaškim potnim listom – kar koli sem hotel rihtat, so mi rekli: »Ja, to mi ne mormo.«²⁷⁹ Na občini je bila ena prav zoprna uradnica. En

²⁷⁷ Mladen, ki je vse življenje živel v Sloveniji in je na Hrvaško hodil le na občasne obiske k sorodnikom, se nikoli ni čutil Hrvata. Za sprejem hrvaškega državljanstva se je odločil zaradi položaja, v katerem se je znašel. Hrvaško državljanstvo je dojemal instrumentalistično, kar pomeni, da je priredil svojo pripadnost glede na to, katera identiteta mu je v danih okoliščina lahko prinesla največ koristi oziroma mu povzročila najmanj težav (Bajt 2010: 201).

²⁷⁸ Ko je Mladen s folklorno skupino obiskal Srbijo, je obstajala verjetnost, da bo izpostavljen takrat razširjenemu agresivnemu srbskemu nacionalizmu. Vojna med Hrvaško in Jugoslavijo (Srbijo), ki je trajala od marca 1991 do podpisa Daytonskega sporazuma 14. decembra 1995, je prinesla mnogo gorja in žrtev ter je močno zaznamovala odnose pripadnikov teh dveh nekoč »bratskih« narodov. V času vojne na področju nekdanje Jugoslavije so srbski voditelji izoblikovali slogan »Srbi smo vedno zmagovali v vojni, a vselej izgubljali v času miru!« (Korac 1993: 108), ki je spodbujal agresivni srbski nacionalizem. Ta se je oblikoval s pomočjo razširjene nacionalistične bojovniške mitologije, ki so jo sestavljale reprezentacije kosovske bitke, kraljeviča Marka in hajdukov. Glavno gonilo agresivnega srbskega nacionalizma pa so bile domnevne grožnje iz drugih republik nekdanje Jugoslavije, Albancev in Zahoda, ki so mu dodajale eksplicitno ksenofobno, skoraj paranoidno, komponento (Križan 1994).

Zaradi potnega lista, na katerem je bil verjetno najpomembnejši hrvaški nacionalni simbol – šahovnica, bi bil Mladen v Srbiji lahko nezaželen, za koga z močnejšimi nacionalističnimi nagnjenimi pa celo grožnja, na katero bi kazalo primerno odreagirati. Pomen simbolov je namreč vedno gnetljiv in lahko za pripadnike različnih skupnosti označuje različne koncepte (Cohen 1998). Srbska agresivna nacionalistična ideologija je poudarjala vrednost ogroženega srbskega naroda, ki ga je treba obvarovati – četudi z nasiljem.

²⁷⁹ V državi (Sloveniji), kjer je živel že vse življenje, je Mladen naenkrat postal tujec. Z državo (Hrvaško), v kateri je imel državlanske pravice, ni imel stikov, v Sloveniji pa se je znašel brez vseh pravic, zato je bil obsojen na »golo življenje« (glej Arendt 2003). Kot je zapisal Giorgio Agamben: »Pravice so pripisane človeku (ali iz njega izvirajo) samo, kolikor je on temelj državljana, temelj, ki se takoj razblini (še več, ki nikoli ne sme priti na plano kot tak)« (2004: 139). Izbrisanim osebam se je zgodilo natanko to – kot nedržavljeni (*de facto* apatridi) so izgubili vse pravice, tudi človekove pravice.

kolega mi je povedal, da je Srbkinja in da je njen mož vojno lice. Ona pa je na občini delala – tudi takrat, ko je bilo treba te vize pa to rihtat. Jaz sem pa s tisto hrvaško šahovnico prihajal tja na občino in me ni mogla. Še zdaj jo večkrat srečam na sprehodu in vedno samo v tla gleda. Ker točno vem, da je nacionalistka.²⁸⁰ Na institucijah in na mejnem prehodu so bili pogosto nacionalno usmerjeni, tudi Slovenci. Bodimo realni, v Sloveniji so ljudje precej tako usmerjeni: če pride južnjak, ga bodo ljudje večinoma degradirali in zajebovali. Tukaj ljudje niso odprti za tujce.²⁸¹ Recimo na uradih. Tam na Mačkovi, kjer smo razne vloge dajali, je bil en tak gospod, ki je imel umetno roko. Za tega tipa sem tudi od drugih slišal zgodbe, da je bil neprijazen človek, prav nesramen, obup. Po mojem je bil res belogardist, kot so govorili. Pa enkrat, ko smo bili tam za neke vizume,

²⁸⁰ Po osamosvojitvi Slovenije je imel v javnih razpravah pomembno vlogo nacionalistični govor, ki je bil »dovolj naturaliziran in razširjen, da ga je birokracija ponotranjila ter uporabljala pri svojem delu z izbrisanimi: hkrati ga je potrjevala in proizvajala« (Zorn 2003a: 100). Izbrisane osebe so bile zato prepuščene volji uradnikov, pri čemer so bile pogosto žrtve njihovega nacionalizma in diskriminacije. Poleg sovražnega odnosa je prihajalo tudi do namernega zavajanja z napačnimi informacijami (Kogovšek 2010b: 100–106). Če se je posamezni uradnik čutil Slovenca, je izvajal slovenski nacionalizem, če se je čutil Srba, je izvajal srbski nacionalizem. Pri tem spol uradne osebe ni bil pomemben, čeprav so v nacionalističnih reprezentacijah ženske navadno prikazane kot pasivne v »borbi za narod«. Srbska raziskovalka Maja Korac (1993: 109) je zapisala, da »ženske prav tako delijo občutenje [nacionalnega ponosa, op. a.] in lahko postanejo obsedene z nacija ter aktivne v izvajanju nacional(istič)nega šovinizma«. Mladen se je srečeval z dvema nacionalizmoma: kot »južnjak« je bil grožnja slovenskemu narodu *par excellence*, kot Hrvat pa srbskemu narodu. Da se sam ni identificiral z nobeno izmed oznak, za birokratski aparat in ljudi v njem sploh ni bilo pomembno.

²⁸¹ V slovenski javnosti je prevladoval negativen odnos do priseljencev tudi v času nekdanje Jugoslavije. Obravnavani so bili kot prišleki, tujci, ki morajo prevzeti slovenske navade, kulturo in jezik (Komac po Zorn 2010a: 27). V javnomnenjski raziskavi Slovensko javno mnenje je leta 1970/71 priseljevanje kot negativen pojav, priseljence pa kot grožnjo Slovincem ocenilo 42,5 % vprašanih, priseljevanje kot pozitiven pojav in priseljence kot neogrožajoče pa je razumelo 28,6 % vprašanih. Leta 1990 pa je negativna perspektiva do priseljevanja in priseljencev dosegla vrhunec s 53 %. Tistega leta je zgolj 28,5 % vprašanih menilo, da je priseljevanje pozitivno in da priseljenci ne ogrožajo Slovencev (Komac po Zorn 2010a).

Po osamosvojitvi so nekateri poslanci – tudi tisti najbolj vidni – odkrito izražali svoje nesprejemanje, celo sovraštvo do »tujcev«, med katerimi so bili izbrisani deležni velike pozornosti, obtoževanj, šikaniranja in demonizacij (Dedić, Jalušič in Zorn 2003; Štefančič 2004; Vežjak 2007). Nestrpnost do »južnjakov« – »bitij s pol strešice« – je (bila) prisotna v množičnih medijih (Kuzmanič 1999). V nedavnem televizijskem soočenju je poslanec Branko Grims (precej očitno) namigoval, da so izbrisani aktivno sodelovali v bombnih napadih na Slovenijo (oddaja Polemika 2008)!

ko smo z enimi iz Bosne čakali, je prišla ena gospa Nemka noter in šla kar lepo preko vrste in je bilo vse urejeno. Ne bo Nemka z nami čakala v prešvicani čakalnici, ampak so jo sprejeli noter v pisarno.²⁸² Prav tista žalost: »Nismo enaki.«

Ne samo da sem bil med nezaželenimi, bil sem celo v istem košu s sovražniki. Politiki so našli en krog ljudi, oficirje pa mogoče tiste, ki so manipulirali, in dali vse v en koš. A sem jaz manipuliral? Jaz nisem manipuliral in taktiziral,²⁸³ jaz sem samo zamudil. Kmalu ugotoviš, da je vse

²⁸² V času osamosvajanja in po njem je tudi med slovenskimi politiki in v množičnih medijih Balkan (oz. predstava o njem) dobil izrazito negativen predznak. Balkan je postal utelešenje nedemokratičnosti, (etno)nacionalističnih ekstremizmov in ekonomske zaostalosti, ki uničuje potencial (še ne samostojne in kasneje samostojne) Slovenije. Negativni stereotipi o Balkanu kot imaginarnem prostoru in njegovih prebivalcih niso novi (Jezernik 1998; Todorova 2001) in so vselej povezani z geografijo moči (Said 1996). Vzporedno z omalovaževanjem Balkana je tudi potekal proces eksplicitno idealizirane reprezentiranja Evrope (Močnik 1999). Na tovrstne vrednostne sodbe o Balkanu in različno obravnavo nacionalističnih gibanj na področju nekdanje Jugoslavije kaže izjava poslanca Saša Lapa, ki jo je izrekel na seji Državnega zbora Republike Slovenije leta 1995. Poslanec je bil prepričan, da je slovenski nacionalizem v mejah državotvornega patriotizma, obsoditi pa da moramo nacionalizme balkanskih narodov: »Edini nacionalizem, ki je v Sloveniji vreden obsojanja, je albanski mafijski tribalizem, srbski šovinizem in muslimanski fundamentalizem« (Zorn 2003a: 100).

Misliti, da pred letom 1991 ni bilo nacionalne (ali kakšne druge variacije) nestrpnosti, bi bilo utopično: »Razlikovanje po nacionalnem ključu ni zgolj stvar zadnjih dvajset let, torej ni nekaj, kar bi se na novo oblikovalo z osamosvojitvijo«, a je »izjemnega pomena, da po letu 1991 postane del državne prakse«, kot je opozorila Veronika Bajt (2010: 202). Tovrstno diskriminatorno državno prakso so izkusili tudi »Balkanci« v čakalni vrsti, o kateri pripoveduje Mladen.

²⁸³ V javnih izjavah so predvsem politiki desne opcije o izbrisanih prebivalcih pogosto govorili kot o generalih JLA oziroma »agresorjih« in »manipulantih«. Predsednik Slovenske demokratske stranke Janez Janša je na seji Državnega zbora 25. 11. 2003 o izbrisanih imel polurni govor, v katerem je kar poimensko omenjal štiri domnevne agresorje, ki »naj bi danes uživali politične in socialne pravice v Sloveniji in celo zahtevali odškodnine« (Pistotnik 2007: 217). Poslanec Slovenske nacionalne stranke Sašo Peče pa je v medijih izbrisane označil za izmečke (Stojić 2007: 152). Desna politična opcija je vse izbrisane enačila z uslužbenci Jugoslovanske armade, agresorji, okupatorji, da je lahko utemeljevala politično razsežnost »nujnosti« izbrisa »sovražnikov«, »tujcev« ali celo »okupatorjev slovenskega naroda« (Gregorčič 2007: 88). Obenem so politiki desne opcije trdili, da »bi povrnitev statusa izbrisanim pomenila nagrajevanje »agresorjev« in »prevarantov«, ki bi nato zahtevali astronomske odškodnine« (Jalušič 2007: 115). Skoraj nikoli pa niso bili izbrisani »predstavljeni kot jugoslovanski delavci, očetje, matere« (Gregorčič 2007: 93), kaj šele kot politično emancipirani borci za človekove pravice. Pri vsem prerekanju o tem, kdo naj bi bili izbrisani, pa je fokus javnih razprav zdrsle stran od osnovnega dejstva, da je bil izbris – ne glede na to, kdo in kaj so izbrisane osebe –

uperjeno proti izbrisanim, češ da so vsi sami krivi. Še med mojimi prijatelji ni nikogar, ki bi priznaval krivičnost izbrisa. Vsi pravijo, da smo imeli priliko zaprositi za državljanstvo, da bi morali vložiti pravočasno, pa bi imeli.²⁸⁴ Saj sem tudi jaz malo samega sebe obsojal, ker nisem pravočasno zaprosil za državljanstvo. Ampak če sestri ni bilo treba, zakaj bi jaz moral?! Starši so pravočasno vložili prošnjo in so dobili slovensko državljanstvo, ampak oni so na Hrvaškem rojeni. Sestra pa je, tako kot jaz, rojena v Sloveniji, samo da je dve leti starejša. Potem smo se spraševali, zakaj je sestra avtomatično dobila slovensko državljanstvo, jaz pa ne. Meni očitajo, da sem zamudil. Ampak nima veze to, kaj jaz nisem naredil – gremo realno pogledat, kje je krivica. Krivica je bila narejena že zato, ker sem tukaj rojen. Oni so že tukaj naredili napako: če si tukaj rojen pa če si vse življenje tukaj živel, potem pomeni, da imaš avtomatično pravico.²⁸⁵ Zakaj je pa sestra dobila? Potem smo gledali za to republiško državljanstvo, ampak povsod je »SFRJ« pisalo, narodnost pa slovenska. Normalno in s ponosom, vsak je imel »SFRJ« – če si imel rad svojo državo, si bil Jugoslovan! Pa še fotra sem vprašal, pod kaj me je dal. »Stoprocentno si me ti zamoču, k si tam neki zapisu hrvaško pa to!« Ampak on ni nikjer

neustavno dejanje in kršitev človekovih pravic. Človekove pravice bi morale veljati za vse, tudi za oficirje JLA (Mekina 2007: 158).

²⁸⁴ Mladenovi znanci, ki niso bili izbrisani iz Registra stalnih prebivalcev Slovenije, so tako kot skoraj vsi neizbrisani prebivalci Slovenije informacije o izbrisu in izbrisanih dobivali iz množičnih medijev. Uršula Lipovec Čebon idr. (2011) so v raziskavi med neizbrisanimi prebivalci Slovenije ugotovili, da je informacije o izbrisu in izbrisanih iz medijev dobivalo 98 % vprašanih.

Preko množičnih medijev so se v delu slovenske javnosti utrdila prepričanja, ki so jih mnogokrat ustvarili politiki. Kot je bilo že zapisano, so desno usmerjeni politiki izbrisane enačili z agresorji in okupatorji ali trdili, da se izbris »ni zgodil«, da so si ga »izmislili«, da so »prebrisani«, ker hočejo le »gromozanske odškodnine«, ter da gre zgolj za »probleme posameznikov, ki niso pravočasno uredili svojega statusa«. Vse priredbe, s katerimi so politiki in mediji manipulirali življenja izbrisanih, so danes zaživele kot uveljavljena »dejstva« (Gregorčič 2007: 88). V raziskavi, ki so jo izvedli Uršula Lipovec Čebon in drugi (2011), se je pokazalo, da skoraj polovica javnosti dejansko sprejema konstrukte o izbrisanih, ki jih ustvarjajo politiki desne opcije. Na vprašanje »Ali te pri izbrisanih kaj moti?« je pritrdilno odgovorilo 44 % vprašanih. Med temi jih je zelo veliko »izpostavilo zahtevo po odškodninah, ki naj bi bila po njihovem mnenju neupravičena« (ibid.)

²⁸⁵ Ob Mladenovem rojstvu je veljal Zakon o državljanstvu Socialistične federativne republike Jugoslavije, ki je vseboval princip *ius soli*, ki povezuje kraj rojstva in državljanstvo – vendar jugoslovansko (Dedić 2003: 45). Mladen je prepričan, da bi mu morale pripadati določene pravice – predvsem do državljanstva Republike Slovenije – le zato, ker je bil rojen na območju Slovenije, ko je bila ta še del nekdanje Jugoslavije. Mladen tako zagovarja pravico po principu *ius soli*, vendar tega ne določa noben zakon nekdanje Jugoslavije (saj niso predvidevali razpada države) in noben zakon Republike Slovenije.

nič zapisal, ne zame in ne za sestro.²⁸⁶ »A vidš, to je pa to, k sm ti govoru, dej, vlož. Kva nis prej vložu?« mi je govoril oči. Jaz sem bil pa skož živčen: »Lej, čaki, pa vem, jes nisem vložu prec, pa kaj nej nardim zdej? A to pomen, pol pa najbolj, da me ustrelijo?«

Kljub očitkom so mi bili starši vedno v pomoč – tudi z denarjem. Po kakšnem letu, ko sta se upokojila, sta se odselila v hišo na Hrvaškem. S punco sva že od leta 1993 živela pri meni doma. Leta 1996 sva dobila sina. Takrat sem moral iti na hrvaško veleposlaništvo urejat, očetovstvo podpisat in prevesti sem moral dati sinov rojstni list. Ves ta čas sem pošiljal vloge za državljanstvo. Pri tem me je punca zelo podpirala in mi pomagala. Pisala je celo varuhu človekovih pravic in potem je šla k njemu na sprejem, ko je sprejemal stranke, in on je rekel, da bo kao zabeležil moj primer.²⁸⁷ Odvetnika nisem imel, ker je to metanje denarja stran za nič, kot je izkusil moj prijatelj Miškolin, ki je bil tudi izbrisan.²⁸⁸ Postopek

²⁸⁶ Otroci, ki so se v Sloveniji rodili republiškim državljanom ene izmed drugih republik nekdanje Jugoslavije, naj bi bili po načelu *ius sanguinis* (pridobitev državljanstva po rodu) vpisani v republiško državljansko knjigo staršev (Kogovšek 2010b: 132). To, da je eden izmed otrok dobil slovensko državljanstvo avtomatično, drugi (v tem primeru mlajši) pa naj bi zanj zaprosil, namiguje na nedoslednost in arbitrarnost pri pripisovanju republiškega državljanstva v nekdanji Jugoslaviji. V duhu bratstva in enotnosti to ni bilo pomembno (poudarjanje bi bilo celo škodljivo za idejo enotnosti) in velika večina ljudi zanj ni vedela, saj ni bilo zapisano v njihovih dokumentih.

Morda je le naključje, da je bil izbrisan prav moški izmed obeh otrok – kar pomeni, da so mu pripisali hrvaško republiško državljanstvo, sestrí, ki se je tudi rodila v Sloveniji, pa slovensko. V nacionalistični ideologiji imajo moški mnogo pomembnejšo vlogo kot ženske, katerih funkcija naj bi bila le biološka reprodukcija naroda – v najboljšem primeru predstavljajo lik dobre matere. Nacionalizem, ki ima navadno primordialne podtone (Repič 2002; Rizman 1991), poudarja patrilinearni prenos narodnosti »po krvi«. Pod vplivom te ideje so v marsikateri vojni iz svetovne zgodovine vojaki pobili moške in posiljevali ženske predstavnice nasprotnega oziroma poraženega ljudstva. Ženske po tej ideji namreč niso škodljive za ohranitev in širitev »čistega« ljudstva/naroda, ampak so dobrodošle. To dejstvo je pomembno, saj je šlo pri izbrisu ravno za (administrativno) etnično čiščenje (Dedić 2003; Mekina 2007).

²⁸⁷ Takrat je mesto varuha človekovih pravic zasedal Ivan Bizjak, ki je opravljal to funkcijo od 29. 9. 1994 do 29. 9. 2000. Preden je Bizjak postal varuh človekovih pravic, je bil minister za notranje zadeve (25. 1. 1993–8. 6. 1994). Ko je zaključil službo na uradu Varuha človekovih pravic, se je preselil na Ministrstvo za pravosodje, kjer je od 30. 11. 2002 do 20. 4. 2004 pod ministrskima predsednikoma Janezom Drnovškom in Antonom Ropom zasedal mesto ministra (Ivan Bizjak 2011). Kot član različnih sestav Vlade Republike Slovenije je torej Bizjak s svojim (ne)delovanjem prispeval k ohranjanju *statusa quo* izbrisanih (Gregorčič 2007: 95–96; Mekina 2007: 167–169). Po drugi strani je, ironično, Ivan Bizjak leta 1995 izbris opisal kot največjo kršitev človekovih pravic.

²⁸⁸ Za zgodbo Miškolina gl. Crnković, Krmelj in Miškolin v tej publikaciji.

izpolnjevanja vlog za državljanstvo je bil enostaven: oni so ti napisali »prinesite«, potem sva s punco samo dodajala papir na papir. Fotokopirati sem moral rojstni list in spričevala od prvega do osmega razreda osnovne šole – vse, vsak letnik posebej. Edino tistega potrdila o znanju slovenskega jezika mi ni bilo treba prinesiti.²⁸⁹ Poskušal sem vse: na osnovi s. p.-ja – ko sem ga še imel –, na osnovi delovne vize, na osnovi tega, da imam otroka ...²⁹⁰ Nič ni pomagalo! Potem je bila pa že ta varianta, da je punca rekla: »Dej, a se poročiva?« Potem mi je pa film počil. Sem rekel: »Ne! Da se bom šou pa žent zaradi tega, da bom državljanstvo dubu, k tisti Balkanc, k je lihkar pršu, to se pa naum!«²⁹¹ Punca je sicer vzela moj priimek, da se zdaj piše enako kot sin, čeprav nisva bila poročena. Zanju je vse normalno funkcioniralo: ona je dobila štipendijo in otroške dodatke pa to, jaz pa nič. Nazadnje so mojo vlogo za državljanstvo zavrnila leta 1997. Takrat mi je pa film počil in sem obupal: »Ustavu se bom pa bom ceu živlene tujc. Ne bom se ženu pa nč več, k vidm, da nč več ne pomaga.« Tudi finančna sredstva niso pomagala – oni so šli samo na to, da nimam vira preživljanja. Pisalo je, da kljub vsemu ne izpolnjujem pogojev po tem 10. členu, zato ker me starši niso dolžni oziroma me ne morejo preživljati, plus tega,

²⁸⁹ Mnogi izbrisani so morali opravljati izpit iz slovenskega jezika, kar je bil v Sloveniji eden izmed pogojev za pridobitev državljanstva – pa čeprav so se šolali v Sloveniji in v slovenskem jeziku ter imeli celo dobre ocene iz slovenskega jezika. Tukaj gre, tako kot pri neupoštevanju drugih certifikatov, za negacijo znanja izbrisani osebi in za negacijo institucije, kjer je znanje pridobila (Petković 2010).

²⁹⁰ V tem delu zgodbe se Mladen sklicuje na načelo združevanja posameznika z družinskimi člani. Vendar pa leta 1996, ko je Mladen poskušal pridobiti državljanstvo, na podlagi združevanja z družino ni bilo možno zaprositi niti za začasno niti za stalno prebivališče. To možnost predvideva šele Zakon o tujcih iz leta 1999, ki v 30. členu določa pogoje in načine vstopa, zapustitve in bivanja tujcev v Republiki Sloveniji (ZTuj-1 1999).

²⁹¹ Ker ima za Mladena državljanstvo močan simbolni pomen, na tem mestu uporabi nacionalistični diskurz z zahtevo po avtohtonosti kot pogoju za pravico do državljanstva. Četudi je sovpadanje naroda in države tudi v nacionalnih državah izjemno redko (Smith 2005: 154), so popularne predstave drugačne: narod in država sta neločljivo povezani kategoriji. Po tej predstavi eni državi pripada en narod, članom katerega je državljanstvo zagotovljeno, in obratno. Kot poudarja Étienne Balibar, ta povezava nikakor ni logična ali celo naravna, kot so prepričani nekateri njeni zagovorniki. Povezovati državljanstvo s krajem rojstva ali s »krvjo« je po njegovem mnenju sporno. Zato si zamisli novo, inkluzivno državljanstvo, ki »ga ne zaznamuje pasivno uživanje formalnih pravic, starih ali novih, prenesenih na posameznike zaradi »zgodovinske skupnosti«, ki ji pripadajo (po rojstvu ali posvojitvi), /.../ ampak skupnost nenehno oblikujejo z umikanjem ovir pri vključevanju ter ustvarjajo vedno nove podlage za neizključujočo pripadnost« (Balibar 2004a: 162). Za takšno državljanstvo je dovolj že to, da si le človek.

da se to, kar je punca dobivala kot štipendijo pa podporo za otroka, ne šteje za preživitveno.²⁹² Nisem pa imel več s. p.-ja, ker nisem speljal, in nobene druge legalne zaposlitve. Kdo te bo pa vzel v službo? Ne moreš dobiti službe, če nimaš državljanstva, državljanstva pa ti ne dajo, če nimaš službe.²⁹³

Ko je bil otrok star kakšno leto pa pol, sva šla s punco narazen. Je rekla: »Nč nisi naredu, ne služba ne da b' dam pršu pravočasno.« Ker jaz sem imel vsak dan dejavnosti. Z glasbo se ukvarjam – eno tamburaško zasedbo imamo pa še pri folklori igram, kjer igramo starogradske in dalmatinske.²⁹⁴ Pa še s športom se ukvarjam, igram badminton in imam treninge

²⁹² Mladen govori o 4. točki 10. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije iz leta 1991, ki zahteva, da ima prosilec za državljanstvo »zagotovljeno stanovanje in da ima zagotovljen trajni vir preživljanja najmanj v višini, ki omogoča materialno in socialno varnost« (ZDRS 1991). V odločbi o zavrnitvi državljanstva je bila Mladenova prošnja za državljanstvo Republike Slovenije zavrnjena ravno na tej osnovi: pravno-formalno namreč ni imel zagotovljenega vira preživljanja v višini, ki omogoča materialno in socialno varnost, obenem pa ni imel zagotovljenega stanovanja. Dohodkov Mladenovih staršev niso upoštevali, saj so po zakonu starši dolžni preživljati otroka do polnoletnosti oziroma do dopolnjenega šestindvajsetega leta, če se ta šola. Dohodki Mladenove partnerke pa se niso upoštevali, ker nista bila poročena. Poleg tega niso upoštevali niti stanovanja staršev, v katerem je živel v tistem času, saj Mladen prošnji za državljanstvo ni priložil pri notarju overjene pisne izjave staršev, ki bi potrjevala, da ima zagotovljeno stanovanje.

²⁹³ Prosilci za državljanstvo Republike Slovenije se po navadi znajdejo v »začaranem krogu«, kjer so različni dokumenti in dokazila pogoj drug za drugega. Birokracija, ki je delala po svojih notranjih pravilih, je jasno določila in registrirala svoj objekt (izbrisane). Ko je birokracija izbrisane obravnavala na tehnični, etično nevtralni način, jih je dehumanizirala – za birokracijo niso bili več ljudje, postali so predmeti. V kontekstu izbrisa je očitno, da so birokratska sredstva izvrševanja postala sama sebi namen: osebe so morale zadostiti pravilom birokracije, namesto da bi ta služila njim, jim pomagala pri reševanju težav in poskusih vrnitve njihovih »normalnih« življenj. Izbrisani so razlagali, da je bil eden od pogojev za pridobitev začasnega in stalnega dovoljenja za bivanje ter redne naturalizacije zagotovljena socialna varnost (sredstva za preživljanje). Veliko izbrisanih teh sredstev ni imelo prav zaradi izbrisa iz Registra stalnih prebivalcev Slovenije. Izbris iz tega registra je pomenil, da so izgubili službe ali pokojnine. Nove zaposlitve pa niso mogli dobiti, ker niso imeli dovoljenja začasno ali stalno prebivanje ali državljanstva (Zorn 2003a: 102–103, 131). Natanko tako je bilo tudi v Mladenovem primeru.

²⁹⁴ Mladen je že v srednji šoli igral kitaro v rock'n'roll skupini in v cerkveni skupini. Zatem je z glasbo prekinil, dokler ga ni nekega dne prijatelj povabil v folklorno skupino, in ker mu je bila glasba všeč, se je naučil igrati tamburico in brati note ter se priključil skupini, s katero so hodili na turneje po Evropi. Kasneje so sestavili tudi tamburaško glasbeno skupino, kjer igrajo »malo za dušo«.

Po razpadu Jugoslavije, predvsem pa po podpisu Daytonskega sporazuma, so novoustanovljene države na balkanskem polotoku iskale vsaka svoj nacionalni inštrument.

pozno zvečer in hodim domov ob dvanajstih, enih zjutraj. Tako da – takrat sem jaz malo preveč zaplaval in je njej film počil pa se je odločila, da gre domov v Maribor, jaz sem pa sam ostal tukaj, v Ljubljani.²⁹⁵

Prijatelji so mi poleg družine pomagali pri soočanju s težavami v vsakdanjem življenju. Recimo v zdravstvu, ker sem poznal ene zdravnike,²⁹⁶ s katerimi skupaj igramo badminton, pa smo malo prevekslali, da sem šel na enega drugega – čeprav se to ne sme.²⁹⁷ Drugače pa nisem imel nič zavarovanja, nobenega. Hvala bogu nisem imel takrat nobenih težav. Samo enkrat vem, da sem šel k enemu specialistu – to mi je potem kolega rihtal, da sem šel z eno drugo izkaznico. Lahko bi si edino na Hrvaškem uredil zavarovanje, ampak kaj si bom tam rihtal – jaz nisem tam živel pa še sploh ne vem, kako je tam z zavarovanjem. Če nisi tam zaposlen, kaj boš? Potem sem še enemu kolegu zrihtal pregled, ker je bil tudi brez državljanstva. Dokler je vse v redu, štima, če se ti pa kaj zgodi, je pa zoprno.

V glavnem, prijatelji so bili super, ampak drugače sem bil pa na nuli: ne službe, ne družine, brez punce in otroka, totalen revež. Potem pa

Na Hrvaškem so izbrali tamburico, o kateri so nekateri hrvaški mnenjski voditelji menili, da je »najprimernejši glasbeni simbol hrvaškega naroda« (Čolović 2003: 80). Kljub nasprotnemu mnenju etnologov in folkloristov je tamburica postala »nacionalni simbol in del nacionalne mitologije« (Rihtman Auguštin po Čolović 2003: 80).

Dejstvo, da Mladen igra glasbo, ki izvira iz Hrvaške, je zgolj naključje. V predstavi, da igra tamburico zato, ker so njegovi starši iz Hrvaške, in da mu pomeni vez z »domovino«, deluje ista logika (logika askripcije) kot v predstavi, da izbrisani morajo biti od nekod drugod. Askripcija, v ozadju katere so vedno razmerja moči, deluje na podlagi kulturnih stereotipov, ki jih pripiše npr. nekemu posamezniku, da tega posameznika umesti v neki širši kontekst in mu s tem »določi njegovo mesto«. Čeprav Mladen igra tamburico v skupni, ki izvaja starogradsko in dalmatinsko glasbo, pa tamburice ne povezuje z narodnostjo, v tamburici ne vidi nič hrvaškega. Tamburica zanj ni povezava z »matičnim narodom«, saj kot svoj narod razume slovenskega, igranje glasbe pa mu pomeni zgolj kakovostno preživljanje prostega časa.

²⁹⁵ V mnogih primerih je izbris razdiralno učinkoval na družinske odnose (Kogovšek in Petković 2010). V Mladenovem primeru tega ne moremo trditi, saj je prišlo do razveze s partnerko zaradi dejavnosti, na katere izbris ni imel vpliva.

²⁹⁶ Čeprav Mladen ni imel zdravstvenega zavarovanja, je imel dostop do zdravstvenih storitev zaradi svojih prijateljev in znancev, ki so mu pomagali. Dostop do zdravstva si je »kupil« s socialnim kapitalom, ki ga razumemo kot potencialno trajno mrežo bolj ali manj institucionaliziranih odnosov in povezav, ki omogočajo dostop do dejanskih in potencialnih resursov, najsí bodo materialni ali ne. Četudi se Mladen ni spoprijateljil s posamezniki, zato ker so zdravniki, ampak zato, ker so jih družili skupni interesi, je, ko je potreboval pomoč, ravnal strateško. Vedel je, h komu, kdaj in kako se mora obrniti po pomoč (Bourdieu 2002a, 2002b).

²⁹⁷ Mladen je uporabil zdravstveno izkaznico druge osebe. To je pogosta praksa oseb brez zdravstvenega zavarovanja, če imajo to možnost (Kogovšek in Petković 2010).

naslednje leto, 1998, kar naenkrat domov pride pošta z obvestilom, da obstaja interes Republike Slovenije za državljanstvo. Najprej sem dobil tak rumen kartonček, kjer je pisalo, naj se zglašim na upravni enoti. Takrat še nisem vedel, da sem dobil državljanstvo, ker sem odločbo dobil kasneje. Sem si mislil, da so spet neke fore. Potem mi je pa ona na upravni enoti rekla: »Pejte dol dve sliki narest pa kr hitr osebno narest pa to.« Potem sem mislil: »Zdej bo neki rekla al pa da bom dubu kej domov, da se moram odpovedat hrvaškemu državljanstvu.« Potem pa ni bilo nič, tako da imam zdaj dvojno državljanstvo. Ali ni to smešno: najprej nič, zdaj pa kar dvojno! Vem pa, da so morali eni vračati; so se morali odreči, potem so pa nazaj zaprosili.²⁹⁸ Kar je bilo kruto, ko sem dobil osebno, je bil problem z vozniškim izpitom. So rekli: »Ja, zdej pa morte vi s Hrvaške eno potrdilo prineset.« Pa sem ji povedal, da jaz ne morem prinesiti nobenega potrdila, saj so mi na Hrvaškem rekli, da mi ne morejo dati nič drugega kot izpit, ker so oni dobili papirje iz Slovenije. Sem ji rekel: »Gospa, sej jes sm tle delu izpit, tle, v Ljubljani.« Njej pa ni bilo jasno: »A tle ste vozil?« Odgovoril sem: »Ja, gospa, tle sm delu, vi ste mi ga vzel pred tolkimi leti.« Potem je šla pa zadaj, kjer imajo tiste predale pa kartoteke, in je prinesla tiste papirje iz leta 1987. Potem sem ga dobil. Ker če ne, bi moral iti še enkrat izpit delat! Ampak ne razumem, zakaj sem 1998 pa kar naenkrat dobil državljanstvo. Kaj se je pa zdaj spremenilo? Do 1997 ni štimalo, 1998 pa kar na enkrat. Zakaj pa zdaj štima? Po tej logiki ga še danes ne bi smel imeti, saj sem na istem – še danes sem nezaposlen! Zakaj pa, ko sem imel otroka, ni obstajal interes? Zakaj pa, ko sem službo iskal, ni obstajal interes? Tega pa ne razumem.²⁹⁹

²⁹⁸ Zaradi primordialnega razumevanja naroda – narod je razumljen kot naravna danost, ki se prenaša po krvi in je »od nekdaj« (Repič 2002, Rizman 1991) – ter popularne razlage državljanstva kot pravne in politične dimenzije naroda lahko državljanstvo pomeni pomembno točko identifikacije. V družboslovju se država in državljanstvo ter narod in narodnost ne enačita. »Nation [narod] se torej opira na državo ali stremi k njej, vendar to še ne pomeni, da je identičen z njo. Nation je pojav drugega reda kot država« (Kovačič 2005: 216, poudarki v izvirniku). V popularnih predstavah so razlike pogosto minimalne, če že ne povsem odpravljene. Zato so si nekateri izbrisani, ki so se sami čutili pripadnike nekega naroda, ki ni bil slovenski, prizadevali, da bi dobili dvojno državljanstvo – obdržati že pridobljeno slovensko in pridobiti državljanstvo katere izmed držav, nastalih na področju nekdanje Jugoslavije. V tem smislu državljanstvo velja kot vez med posameznikom ter domom in domovino, toplino, solidarnostjo in dobrim življenjem med svojimi (Pratt 2003: 162).

²⁹⁹ Dejstvo, da se Mladenovo življenje od takrat, ko so mu zavrnili prošnje za državljanstvo, do takrat, ko so ga obvestili o »interesu države« za njegovo državljanstvo, ni spremenilo, kaže na razmerja moči. Trud in dejanja posameznika ne prinašajo rezultatov,

Nisem pa še dobil te dopolnilne odločbe. Nekaj so govorili, Krivic³⁰⁰ mi je dal formular in jaz sem vložil na Štefanovi,³⁰¹ ampak nisem še ničesar dobil domov. Enkrat sem se s Pahorjem³⁰² pogovarjal, ko še ni bil predsednik. Sem mu prijazno roko dal in sem ga vprašal, kako je glede tega z izbrisanimi, pa mi je rekel, da je vse že zmenjeno in da se samo še okrog odškodnin pogovarjajo in da bodo simbolične, ampak da bodo sigurno v naslednjem mandatu. In zdaj je ta mandat prišel, pa nič. Saj je logično, to bi državo v bankrot spravilo. Če bi šli od primera do primera, kot je Janša³⁰³ rekel, bi se spet morali tožiti in čakati. Če bi skupinsko dali eno simbolično odškodnino, pa bi zadostili evropskim institucijam – tako kot je Nemčija dajala tistim, ki so bili v taboriščih.³⁰⁴ Ljudem veliko pomeni, da se jim prizna krivica za nazaj. Akcije izbrisanih opozarjanja na ta problem so samo tako, simbolične. Tisto je brez veze. Treba je z zakonom.³⁰⁵ Sicer sem bil nekajkrat na tem srečanju društva,³⁰⁶ ampak

le država lahko poda zadnjo odločitev – brez pojasnila. Ta odločitev je dokončna, saj se posameznik nanjo ne more niti pritožiti, kot piše v zadnji Mladenovi odločbi, sproži lahko le upravni spor.

³⁰⁰ Matevž Krivic, pravni zastopnik Društva izbrisanih.

³⁰¹ Ministrstvo za notranje zadeve, Štefanova 2, Ljubljana.

³⁰² Borut Pahor, predsednik Socialnih demokratov (SD) in od leta 2008 predsednik Vlade Republike Slovenije.

³⁰³ Janez Janša, predsednik Slovenske demokratske stranke (SDS), predsednik Vlade Republike Slovenije od leta 2004 do 2008.

³⁰⁴ Nemška vlada je leta 2007 žrtvam prisilnega dela v nacističnih taboriščih poplačala odškodnine iz sklada Fundacije 'Spomin, odgovornost in prihodnost', ki je ga je skupaj s 6.000 podjetji v ta namen ustanovila leta 2000. Odškodnino je prejelo 1,7 milijona žrtev iz 98 držav (Nemčija poplačala žrtve prisilnega dela 2007).

Primerjava fenomena izbrisa z dogajanjem v nacistični Nemčiji ni zgrešena. Jelka Zorn v navezavi na Zygmunda Baumana sklene, da sta holokavst in izbris »primerljiva po svoji logiki delovanja, pravni strukturi ter odgovoru na vprašanje, kako je bilo to mogoče«, ne pa tudi v intenzivnosti, brutalnosti in razširjenosti (Zorn 2003a: 101). V nacistični Nemčiji je namreč pred načrtnimi izgoni in organiziranimi masovnimi poboji deloval (kot predpogoj) mehanizem sistematičnega odvzema državljanstva Judom, ki je deloval tudi v primeru izbrisanih (Zdravković 2010: 252–253).

³⁰⁵ Aktivnim borcem za pravico med izbrisanimi ne gre zanikati vpliva na spremembe pri obravnavanju problematike izbrisa v politiki in javnosti. Še pomembnejše pa je, da so izbrisani z zavedanjem krivic, ki so jim bile storjene, in prepoznavanjem samih sebe kot žrtev postali politični subjekt ter se iz žrtev spremenili v akterje in se politično emancipirali (Zdravković 2010: 266–267).

³⁰⁶ Mladen pripoveduje o enem od sestankov Društva izbrisanih prebivalcev Slovenije (DIPS), ki ga je ustanovil Aleksandar Todorović leta 2002 (Pistotnik 2007: 212). Zaradi nesoglasij znotraj Društva izbrisanih prebivalcev Slovenije je Todorović s skupino somišljenikov maja 2004 zapustil omenjeno društvo in leta 2005 so v Kopru ustanovili novo

sem tam videl samo tiste carje s kravatami in prstani, polne denarja, ki so se kljub vsemu znašli. Točno veš, da bi radi milijone! Dobivam domov vabila, ampak ne grem več – kaj naj tam gledam tiste oficirje! Ker to sploh ni več povezano s preprostimi ljudmi, ampak se ena peščica teh med seboj pogovarja.³⁰⁷ Nasproti njim so politiki, ki izbris uporabljajo za nabiranje političnih točk. Normalno, da ne bodo zagovarjali izbrisanih. Potem pa Janša hoče referendum in normalno, da bo folk pritisnil in bo takoj zmagal. Slovenci potegnejo sigurno proti izbrisu – južnjaki niso ravno priljubljeni tukaj. Samo ne moreš ti za človekove pravice referenduma delati!³⁰⁸

Ne vem, zakaj se je zgodil izbris, ampak očitno je, da je prišlo do krivice, kot so ugotovili. Po mojem takrat niso razmišljali o posledicah – tako kot pri vojni. Pismo, ne upam in ne morem reči, da so se načrtno hoteli znebiti ljudi; nisem prepričan, če je bilo res tako.³⁰⁹ So se pa takrat znebili delavcev iz bivših republik – moj stric iz Hrvaške je delal tukaj kot električar – so jih skenslal. Električarji, kleparji, pečarji pa taki poklici so množično pokali. Potem pa, ko so videli, da jih spet potrebujejo, so jim pa vabila pošiljali na Hrvaško, če bi se vrnil. Mogoče pa je res v glavah vladajočih, da pač moraš za državljanstvo te pogoje izpolnjevati. Verjetno jih ti ljudje niso izpolnjevali. Po drugi strani pa ga recimo na Hrvaškem dobiš, pa nisi sploh nikoli živel tam.³¹⁰ Ni bilo fer to v Sloveniji, ker glasovali so

društvo – Civilna iniciativa izbrisanih aktivistov (CIIA), katerega predsednik je postal Aleksandar Todorović (Pistotnik 2007: 228; Bezec 2007b), danes pa je na mestu predsednika Irfan Beširević.

³⁰⁷ Izbrisani niso homogena skupina. Nekateri izmed njih nočejo imeti opravka z bojem za pravice in se nočejo izpostavljati, drugi (med njimi tudi Mladen) so skeptični glede dobrih namenov organizacij izbrisanih. Pogosto se zgodi, da (nekoč) izbrisani želijo po ureditvi statusa na to žalostno in stresno poglavje svojega življenja pozabiti.

³⁰⁸ Po sprejetju spremembe Zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje Jugoslavije v Državnem zboru marca 2010, ki ureja status izbrisanih, je opozicija (SDS in SNS) zahtevala razpis zakonodajnega referenduma o uveljavitvi zakona. Ustavno sodišče je junija odločilo, da bi z zavrnitvijo zakona na referendumu nastale protiusstavne posledice, saj bi večinska populacija odločala o človekovih pravicah manjšine (Zahteva za referendum 2010).

³⁰⁹ Mnogi raziskovalci izbriša menimo, da je tu šlo za načrtno in množično administrativno etnično čiščenje, kot je zapisal Igor Mekina (2007: 166–169) – ne glede na to, ali se je oblast, ki ga je izvršila, zavedala vseh njegovih daljnosežnih posledic ali ne.

³¹⁰ Leta 1993, ko je Mladen dobil hrvaško državljanstvo, so bili pogoji zanj – v nasprotju s tistimi v Sloveniji – zelo inkluzivni, kar glede na vojno stanje ni presenetljivo, saj so potrebovali ljudi za vojskovanje, kot potrjujejo nekatera pričevanja (Zorn 2003a: 121) Poleg tega so novonastale države rade dajale državljanstva ljudem, za katere so menili, da so pripadniki ustrezne etnične skupine. »Najbolj ilustrativen primer je [prav]

pa vsi »za« na plebiscitu. Tisto si še imel pravico, da si rekel »ja«, potem pa – gremo. Jasno, da so bili za odcepitev, če so tukaj živeli. Je bil prav s srcem, z dušo tukaj, potem pa razočaranje.³¹¹ Kar izbrišeš človeka – saj sem skoz bil tukaj!³¹² Sem bil pa prikrajšan za razne stvari – to je bilo od 1992 do 1998, ko nisem imel ničesar. Zavarovanje – ničesar nisem imel urejenega, če bi se kar koli zgodilo. Pa tudi certifikata nisem dobil nobenega. Pa, recimo, takrat nisem mogel poceni stanovanja odkupiti po Jazbinškovem zakonu.³¹³ Pa tudi za službo. Jaz sem že takoj po šoli začel delati honorarno. Saj sem rad svobodnjak, da nisi odvisen od šefa, ampak mogoče bi bila takrat prelomnica in bi se zresnil. S prodajo se je fajn zaslužilo, posebej v Jugi, nimam pa nobene delovne dobe. V bistvu še vedno na črno delam – zdaj delam pedikuro na domu. Enkrat me je

Hrvaška, ki je omogočila pridobitev hrvaškega državljanstva vsem posameznikom, ki se čutijo pripadnike hrvaške nacije» (Dedić 2003: 39). Kot je bilo že zapisano, se Mladen sicer ni čutil Hrvata, a mu ni preostalo drugega, kot da sprejme državljanstvo Republike Hrvaške, nanj je gledal instrumentalno.

³¹¹ Mladen govori o plebiscitu za samostojno Slovenijo, ki je potekal 23. 12. 1990, na katerem je glasovalo 88,5 % vseh volivcev – od teh 95 % v prid osamosvojitvi (20 let samostojnosti 2011). Neža Kogovšek piše, da so »[š]tevilni [kasneje izbrisani] na referendumu glasovali za osamosvojitve in so osamosvojitve tudi intimno [na primer z darovanjem denarja] podpirali, pa so bili kljub temu izbrisani« (Kogovšek 2010b: 118).

³¹² Mladen je na lastni koži izkusil tisto, kar Marta Gregorčič imenuje vmesnost. To je nedefinirana struktura v definiranem sistemu (Gregorčič 2007: 86). Te strukture so proizvedene v državnih in drugih aparatih in so namensko nedefinirane, da bi zagotavljale reprodukcijo izključevanja, zatiranja ali pobijanja. Izbrisani niso posledica neke birokratske napake, pač pa so simptomi delovanja kapitalističnega sistema – so nujen (stranski) produkt njegovega delovanja: »[P]rodukcija vmesnosti je izjemno pomembna za reprodukcijo kapitalističnih sistemov« (Gregorčič 2007: 86). V primeru izbrisanih je produkcija vmesnosti proizvedla tautologijo med živim in mrtvim: »[k]er izbrisani niso mrtvi, jih ne moremo pokopati. So živi, pa ne bi smeli obstajati, vsaj ne v 'tem' prostoru« (Gregorčič 2007: 86). Izbrisani so umrli pravno in politično, dejansko oziroma fizično pa so (bili) živi. Fizično telo je bilo edino sredstvo boja, ki jim je ostalo (Zdravković 2010).

³¹³ »Ob transformaciji družbene lastnine v zasebno so bili [izbrisani prebivalci] izključeni iz delitve tega premoženja v obliki certifikatov in možnosti odkupa stanovanja po nekomercialni ceni« (Zorn 2010a: 26). Zanje ni veljal Stanovanjski zakon – popularno znan kot Jazbinškov zakon – iz leta 1991 za odkup stanovanj, ki ga omenja Mladen, saj je ta veljal le za slovenske državljane. To pomeni, da ga izbrisani ne bi mogli odkupiti, niti če bi obdržali stalno prebivališče, kar kaže na diskriminatornost zakona. V bistvu izbrisane osebe kot osebe brez statusa in dokumentov tudi kasneje niso imele nobene možnosti zakonitega dostopa do lastniških ali najemniških stanovanj (Kogovšek 2010b: 129–131). Mladen je živel v stanovanju staršev in še danes (sicer na drugi lokaciji) je njegovo stanovanje formalno v lasti njegovih staršev.

inšpektor dobil, ampak me je oprostil, ker sem mu vse pošteno priznal.³¹⁴ Ampak to s pedikuro je ravno toliko, da komaj sam preživim, pa še za sina moram plačevati. Je pa dobro, da imam veliko časa za druge stvari: za glasbo, badminton, hojo v hribe in prostovoljno delo pri Hospicu.³¹⁵ Sin bo šel v srednjo šolo drugo leto in pride k meni živeti. Dobro se razumeva. Ampak me skrbi, težko bo. Ta služba bo premalo. Zdaj razmišljam, da bi še nekaj delal. Je pa žalostno: poznam ljudi, ki so vse življenje garali, zdaj pa še za dom nimajo. Vse življenje delaš. Dobro, nimaš izobrazbe – ampak to ne pomeni, da moraš umreti na cesti. Očitno je tako.³¹⁶

Ti moji tamburaši me še danes zafrkavajo zaradi šahovnice na potnem listu, kamor koli se peljemo in prečkamo mejo. Pa tudi tisti na badmintonu. Enkrat, ko smo igrali na Reki, mi je prijatelj iz reprezentance dal tisti dres s šahovnico pa zadaj »Croatia«. Jaz pa se nisem dal pa sem ga oblekel in odigral v njem. Ali ko so športne tekme na televiziji, ko Hrvaška izgubi, pa spet sms-i. Oni se malo hecajo, ampak jaz jim vedno resno rečem: »Sej, bo pač en mogu za izbris odgovarjat!« In dejstvo nenaklonjenosti Slovencev do tujcev ni hec.

³¹⁴ Izbris je bil razlog za Mladenove zmanjšane možnosti za legalno zaposlitev – za izdajo delovnega vizuma so namreč zahtevali dovoljenje za bivanje, tega pa Mladenu niso hoteli dati, če ni imel nikogar, ki bi ga zaposlil.

³¹⁵ Mladen prostovoljno dela v Hospicu – to je društvo, ki »spremlja neozdravljivo bolne in njihove svojce. Prizadeva si za detabuizacijo smrti in za naraven odnos do umiranja in žalovanja v slovenski družbi. Izdaja literaturo s tega področja, prireja predavanja, seminarje in delavnice, tako za strokovne delavce kot tudi za laične osebe. Organizira usposabljanja prostovoljcev za pomoč pri oskrbi bolnikov in nudi oporo žalujočim« (Društvo Hospic 2011).

³¹⁶ Zagovorniki kapitalizma promovirajo idejo prostega trga in gospodarske rasti, ki naj bi odpravila revščino in prinesla blaginjo. Na »prostem« trgu močni postajajo še močnejši, šibki pa so izključeni – gospodarska rast še ne pomeni dejanskega izboljšanja razmer za življenje in delovanje. Kapitalizem ne spodbuja solidarnosti, socialna država odmira, nadomešča pa jo servis transnacionalnega kapitala z geografsko zamejeno jurisdikcijo (Močnik 2006). V tej državi, ki jo Močnik (2006) imenuje subsidiarna država, ni prostora za skrb za socialno ogrožene skupine.

ZAKON MOČNEJŠEGA

Avtorja: Urška Marinšek in Ivan

Rojen sem v Feketiću, Mali Idjoš, to je v Vojvodini. Odraščal sem v bližnjem mestu Kikinda. Tam sem naredil osnovo šolo, potem sem si našel delo v neki zadrugi. Pomembno mi je bilo, da sem imel v žepu svoj denar. Pri osemnajstih sem pobral delovno knjižico, osebno in zdravstveno izkaznico in se preselil na Jesenice. To je bilo leta 1978. Takoj sem se za stalno prijavil. Na Železarjevi 11. Tam, doma, pa sem se odjavil. Avgusta sem prišel na Jesenice, prvega septembra sem že delal v železarni. Takrat so bili drugi časi. V tovarni si dobil malico, bone za kosilo za ves mesec, imeli so svojo restavracijo. Vojsko sem služil v Kranju. Iz vojske sem se vrnil nazaj v železarno, dobil sem kredit in se kmalu potem zaposlil v Cinkarni Celje. Tam je bilo hudo. Cinkov prah povsod, ne spraviš ga s sebe, ves si siv. Tisti, ki so bili tam že dolgo, so bili brez zob, vsi zgubani.

V Celju sem spoznal Natalijo. Živela sva na koruzi in dobila sva hčerko. Na šoli za gostinstvo in turizem sem se izučil za kuharja. Takrat sem bil star enaindvajset, dvaindvajset let. Pet let sem delal v Turški mački. To je bila prestižna gostilna. Potem sem pustil Natalijo in vse in sem fušal zidarijo kar nekaj let. Ampak sem videl, da tako ne morem živeti, in sem se preselil v Ljubljano. Na začetku sem živel blizu študentskih domov, na Cesti 27. aprila 15, v vili pri neki gospe. Hotel sem, da me prijavi, zaradi dokumentov. S pogodbo sva šla na občino Vič in takrat sem prvič v življenju doživel šok. V pisarni se je začela uslužbenka dreti na gospo, da uvaža čefurje. Na Mačkovi sem dvignil osebno in potni list. Po dveh letih sem šel živet v Šiško. In tukaj sem že dvaindvajset let, v tej Šiški.

Bil sem na plebiscitu.³¹⁷ Devetnajstega decembra 1991 sem oddal vlogo za državljanstvo, rok je bil do šestindvajsetega.³¹⁸ Plačal sem šeststo petnajst dinarjev, nikoli ne bom pozabil. In čez eno leto sem dobil negativen odgovor, pač da bi moral po zakonu imeti svoje lastno stanovanje in redno službo. Takrat sem imel tri štante na glavni tržnici. To je

³¹⁷ 6. decembra 1990 je skupščina RS razpisala plebiscit o neodvisnosti in suverenosti RS, ki se je zgodil 23. decembra 1990. Skupščina RS je sprejela Izjavo o dobrih namenih, v kateri je med drugim zapisano: »Prav tako zagotavlja vsem pripadnikom drugih narodov in narodnosti pravico do vsestranskega kulturnega in jezikovnega razvoja, vsem s stalnim prebivališčem v Sloveniji pa, da lahko pridobijo državljanstvo Slovenije, če to želijo« (Izjava o dobrih namenih po Pistotnik 2007: 204).

³¹⁸ 26. decembra 1991 je potekel šestmesečni rok za oddajo vloge za pridobitev slovenskega državljanstva po 40. členu Zakona o državljanstvu RS (Pistotnik 2007: 206).

bilo leta 1992. Vozil sem mercedesa in kombi. Uuu, lep denar je bil. Nisem mogel zapraviti denarja. Samo takrat ni bilo espejev in deoojev. Takrat je bilo vse na črno. Potem pa je čez noč vse šlo. Racije so delali tam, kjer so se zbirali čefurji. Tega niso delali navadni policajji, ampak specialci. Ljudi so vklepali v lisice in naredili so ogromno slabega. Zato ker naj bi bili tujci, ampak to so naredili, da smo postali tujci, saj jaz nisem bil nikakršen tujec. Poznali so vse gostilne, kjer lastniki niso bili Slovenci, in tam so vse pohopsali. Mene so za Bežigradom, ko sem v gostilno nekega Bosanca dostavil krompir in spil eno pivo. Takrat pa z vseh strani policijski avtomobili in kibla. »Gospod, greste malo ven, kaj imate v žepu?« Imel sem dnevni iztržek. Vprašal me je, od kod mi ta denar. »To je dnevni iztržek.« In so me dali v kiblo in direktno, ne na bežigrajsko policijo, ampak na glavno policijsko postajo na Trdinovo. Zato ker sem Neslovenec. Kar je resnica, Neslovenec sem, ampak sem tukaj stalno prijavljen. Policaj mi je sam vzel osebno iz žepa. Skupaj s papirji je šla ta osebna v dom za tujce,³¹⁹ tudi mene so odpeljali tja. Vse, kar so mi pobrali iz žepov, so dali v veliko kuverto in na recepcijo doma za tujce. Od takrat svojih dokumentov nisem več videl. Šli so skozi rezalni stroj, po domače povedano. Kriminalistka v domu je iz dokumentacije razbrala, da sem pek in kuhar, in mi je hotela zrihtati službo v Tržiču. Rekla je, da bo poskušala najti mojo osebno, pa sem ji povedal, da zaman išče. Črne vreče so šle v kante za smeti. Vse je šlo skozi rezalni stroj. Niso bili uničeni samo moji dokumenti. Metali so nas v isti koš z begunci iz Bosne. Ni se jim dalo dopovedati, da jaz nisem begunec, da ne bežim pred vojno, sem tukaj, kjer sem. In sem imel veliko problemov s policijo, s socialnimi službami, na splošno sem imel probleme v domu za tujce. Ker nisem hotel priznati. Pa nisem imel česa priznati. Prvič, nisem bil begunec iz Bosne, drugič, sem iz Vojvodine, in tretjič, tukaj sem stalno prijavljen.

³¹⁹ Z izrazom »dom za tujce« sogovornik misli na Prehodni dom Republike Slovenije za tujce, ki se je nahajal na Celovški cesti 166 v Ljubljani. Ustanovljen je bil leta 1991 na podlagi takrat veljavnega Zakona za tujce. V procesu usklajevanja azilne politike in zakonodaje z evropsko se je leta 1999 Prehodni dom za tujce razdelil na dve instituciji, Azilni dom in Center za tujce. Center za tujce se je sprva imenoval Center za odstranjevanje tujcev, kar je dejansko bil in je še danes. Poleg deportacij iz države je njegova osnovna naloga pridrževanje oziroma zapiranje tistih ljudi, ki jih ima policija namen vrniti v njihove matične države. V zvezi s tem lahko izpostavimo vsaj dva problema. Prvi se nanaša na vprašanje matične države. Zlasti v primeru izbrisanih ni bilo jasno, kam naj bi ljudi, polno integrirane v slovensko družbo, sploh izgnali. Drugi problem pa sta zapiranje in deportiranje kot taka in s tem tudi obstoj omenjene institucije, saj gre za kršitev pavic do svobode gibanja, dostojanstva, dela, združevanja družine itd. (Zorn 2006).

Kriminalist, zaposlen v Prehodnem domu za tujce, je rekel, da mi lahko naredi uslugo: v Trstu na srbskem konzulatu naj bi mi zrihtal pasovan. To je tak kos papirja, ki velja tri dni za eno smer. A za drugo smer? Za nazaj v Slovenijo? Kaj so oni delali z ljudmi! To je neverjetno, kaj sem jaz v življenju doživel, knjigo bi lahko napisal o tem! Koliko jih je umrlo, koliko jih je imelo, ubogih revežev, zasluženno pokojnino, pa jim je niso dajali. Veliko so jih deportirali. To grdo zgleda. Zbudijo te ob šestih zjutraj in imaš pet minut, da pobereš, kar imaš. Večinoma so bili to starejši ljudje, tisti, ki se niso znali braniti. Pa policaji, joj, kako so ravnali s tabo! Kot da si gobav, ušiv. Ko prideš v dom za tujce, te dajo pod tuš, da se stuširaš, trenirko ti dajo, spodnje hlače, tvoje ti pa vzamejo. Nič civilnega ne smeš imeti pri sebi. Potem pa pride socialna [delavka] s pumpo in te našprica s prahom proti ušem. Moraš dati hlače dol, ponižujoče, kot da si gobav. Kot da bi prišel iz vojne. Grozno.

V sobi smo bili po dva in zato sem imel s socialno službo probleme. V sobo so mi dali človeka, norega od vojne. Ponoči sem spal in naenkrat zaslišim: »Avioni, avioni!« Človek se je vzdignil kot kip. Socialni sem rekel, naj mi ne daje več nikogar v sobo. In potem mi je dala nekoga iz Zenice. Je rekla, da zato, ker je pravoslavne vere. Pa kakšna vera! Kakšne pravoslavne vere! Jaz samo ne morem spati, ne morem živeti tako. Socialna delavka je hotela biti prijazna, ampak ničesar ni razumela. Tam ni bilo čisto nič, kar bi lahko počeli. Čisto nič. Edino to, da je ta socialna za domom naštimala igrišče za odbojko. Pa koga briga odbojka tam notri! Potem so naštimali še kamere, tako da so točno vedeli, kdo kaj dela, kdaj kdo odhaja, prihaja. Zgodilo se je, da me dva dni ni bilo v dom in so me za kazen dali na zaprti oddelek. To pomeni, da moraš biti v sobi, edino na kosilo smeš. In ves dan buljiš v steno. Notri so bili Egipčani, Afričani, Bosanci in mi – od tod. Nič se ne moreš zmeniti, ker smo tako različni. V domu so računali, koliko kalorij je potrebno za preživetje. Juha je bila voda, ena majhna kepica krompirja in ena perutnička. Dobil si, ampak samo toliko, da preživiš. Dobro, mi, ki smo se znašli, smo imeli veliko, včasih nisem šel niti na kosilo. Ampak tisti, ki se niso znašli, so trpeli. Upravnik doma je ukazal marsikaj. Na primer, da so ljudi zaprli v klet sredi belega dne. V kleti je bil večji prostor, notri pa samo ležalniki, deke in stranišče, nič drugega. Ali pa so jih topli. Marsikaj so delali.

No, v tistem času je v Ljubljano prišel papež. Na vsakem vogalu je bila reklama, da pride. Ob Celovski cesti so bili ostrostrelci. Po blokih so popisovali, gledali imena in priimke, hudo je bilo. Dan, dva preden je prišel, je zadaj za domom čakal avtobus. Veliko je bilo policajev in specialcev. Neko jutro so me prišli zbuditi in rekli, da me spodaj iščejo. Vohuni

ali kaj? Začasno sem moral iz Ljubljane, ker sem pravoslavne vere. Pa kaj imam jaz s papežem in s politiko?! In so nas naložili poln avtobus in v Prosenjakovce,³²⁰ to je na madžarski meji. Tam sem protestiral. Zaprli so me v klet. Na tleh so bili vojaški ležalniki, deko si imel, blazine pa ne. Zunaj je bilo vroče, jaz sem pa tam spodaj ležal in nisem hotel ven. Tudi jesti nisem hotel. Ker mi ni šlo v glavo. Zakaj? Odpeljali so samo take, ki niso katoličani. Potem so nas vrnili nazaj in bilo je po starem.

Kmalu sem moral ven iz doma, ker je upravnik naročil, da me morajo nagnati. Ura je bila enajst dopoldan, jaz sem bil pred blokom in kadil cigareto. Komandir, dober človek, me je prijel pod roko in rekel: »Ivan, oprosti, ne bodi jezen name, nekaj ti moram povedati. Upravnik je rekel, da moraš zapustiti bajto.« Bilo je eno uro do kosila. Sem rekel, da ni problema, samo da vzamem osebne stvari. In sem šel na cesto. Denarja nisem imel v žepu. Kam, na katero stran naj se obrnem? Šel sem v Astor bar in razmišljal. Ta komandir je prišel mimo in rekel: »Ivan, veš, kaj naredi. Vzemi kamen, razbij šipo v trgovini, prišla bo policija in te vrnila nazaj v bajto.«³²¹ Sem rekel, da tega ne bom naredil.

Živčen, jezen razmišljam, kje boš spal, kaj boš jedel. Enega centa v žepu nimaš. Potem je mimo prišel neki znanec, Ilija: »Ivan, greš z mano?« »Kam?« »Na Savo, v Tacen.« In sva šla na avtobus, na osemko. On je v trgovini nabavil salamo, kruh, pijačo. In smo tam prebili tisto mojo prvo noč. Zmrznil sem. Tako sem bil tam nekaj časa. Potem pa spet problemi

³²⁰ V Prosenjakovcih je bila izpostava Prehodnega doma za tujce.

³²¹ Izjava policista, da bi kaznivo dejanje Ivana spravilo v boljši položaj, je vredna razmisleka. Kot je zapisala Hannah Arendt, je najboljši kriterij, po katerem odločimo, ali je nekdo izrinjen iz zakona in torej brez vseh temeljnih pravic, da se vprašamo, ali bo imel od kaznivega dejanja korist (2003[1951]: 366). »Če je verjetno, da bo z malim vlomom vsaj začasno izboljšal svoj pravni položaj, smo lahko prepričani, da je oropan človekovih pravic. Tedaj zločin postane najboljša priložnost za pridobitev nekakšne človeške enakosti [...] Človeka brez državljanstva celo kot zločinca ne bodo obravnavali slabše kot drugega zločinca, kar pomeni, da bodo z njim ravnali kot z vsakomer drugim. Zaščito zakona lahko pridobi le tako, da ga krši. Dokler traja sojenje in kazni, bo varen pred arbitrarno policijsko oblastjo, proti kateri ne obstajajo nobeni odvetniki ali pritožbe. Človek, ki je bil včeraj v ječi zgolj zaradi svoje prisotnosti na svetu, ki ni imel nobenih pravic in je živel pod grožnjo deportacije, oziroma ki so ga brez kazni in sojenja poslali v takšno ali drugačno internacijo, ker je skušal delati in se preživljati, lahko zaradi majhne kraje postane skoraj popoln državljan. Tudi če je brez denarja, lahko dobi odvetnika, se pritožuje nad ječarji in spoštljivo ga bodo poslušali. Ni več izmeček sveta, ampak dovolj pomemben, da ga obveščajo o vseh podrobnostih zakona, po katerem mu bodo sodili. Postal je ugledna oseba« (ibid.). Ta citat nazorno prikaže brezpravno situacijo izbrisanih in njivo ranljivost pred ukrepi in nasiljem policije. O slednjem govori v nadaljevanju tudi Ivanova zgodba.

s policijo zaradi dokumentov in so me dali nazaj v dom za tujce. Večkrat so me nagnali ven. Bili so hudi časi. Bil sem tudi, ni me sram povedati, na cesti. Nisem imel kje spati. Šel sem, nikoli ne bom pozabil, na Andrejaševo 16. V kleti sem si našel en kos stiropora in sem se skrčil na tisti košček. Mraz je bil. Zjutraj je šel nekdo ob petih v službo in me je našel spodaj. Mi je rekel, da bo takoj policijo poklical, če ne grem. Potem sem vstal in sem šel spet ven na cesto. To je trajalo nekaj dni. Bilo je hudo. Umrli bom, pa ne bom pozabil, nikoli. Potem sem slučajno spoznal nekega pijanca in sem bil en mesec pri njem. On se ni znašel, jaz sem mu rihtal hrano.

Potem smo žurali eno noč v Štepanjskem. Jaz sem šel zjutraj ob sedmih ven, policaji pa so čakali spodaj na vratih. Od vsakega čefurja so hoteli osebno izkaznico. Jaz je nisem imel in sem moral z njimi v džip in v Moste na policijo, potem pa spet nazaj v dom za tujce. Joj, tam so vsak dan spreminjali hišni red. Takrat sem bil na tistem oddelku, kjer si en mesec zaprt, preden greš na odprtega. Joj, kaj so vse delali. Sem bil prav živčen, se spomnim. Neko jutro so me ob šestih prišli zbuditi in spet v Prosenjakovce. Ker so me imeli dovolj. Ker sem se upiral njihovemu režimu. Nekateri so vedeli, da imam prav, drugi pa ne. Jaz sem se pač kregal z njimi ves čas. In sem šel v Prosenjakovce. Tja so me dali za kaznen, za šest mesecev. Če te imajo čez glavo, te dajo tja. Tam ne smeš imeti civilke na sebi, oni ti dajo trenirko in natikače. Čevljev ne smeš imeti, da ne bi zbežal. In če hočeš zbežati s trenirko na sebi, te tam vsak kmet vidi in te takoj prijavi. Ampak narod je bežal, jaz pa nisem šel, tam sem ostal šest mesecev. Po svoje sem bil tudi jaz baraba. Če je prišla katera noter iz Moldavije, iz Ukrajine, je bila moja. Revice so bile. Skuhaš ji kavo, ona ima rada kavo, cigaret niso imele. In to je vžgalo. Tudi njih so dali najprej dol v klet, potem je prišlo tuširanje, prašenje, v trenirko. Bilo je strogo prepovedano, da bi moški šli v ženske spalnice, jaz sem pa tam spal. V Prosenjakovcih je delal neki Madžar, policaj, ki me je imel rad, da svet tega ni videl. On mi je prinesel kanister po pet litrov vina, špeh mi je nosil, ocvirke, ma vsega boga. Skril je v koruzo in mi potem povedal, kam. Da ga ne bi kdo izdal. Moraš biti malo baraba, drugače ne moreš preživeti. Tudi tam so me imeli dovolj, tudi tam sem jih zganjal. Tako mi je komandir rekel, da nisem za njihovo hišo, in mi je dal dvajset tisoč tolarjev in dovolilnico za Ljubljano. Jaz nisem prebral, kaj je pisalo na dovolilnici. Z dvajset tisoč tolarji se znajdi sam na cesti. Jaz sem spet afne guncal po Šiški, pa so me legitimirali. Ampak v Prosenjakovcih so mi dali dovolilnico in sem mislil, da mi nihče več nič ne bo mogel, niti policija. Da živim svoje življenje. Ko so me legitimirali, sem jim pokazal

dovolilnico in videl, da je pisalo samo za tri dni. Samo, da so se me rešili iz Prosenjakovcev. In sem moral spet nazaj v dom za tujce. Potem so pa spet nov zakon uvedli. Če si tri leta notri, greš na zaprti oddelek za en mesec. Če si priden, te spustijo en teden prej. Huje kot zapor, zapor je zakon. Uuu, jaz sem bil v domu za tujce vsega skupaj pet, šest let. Mogoče še malo več.

Leta 1996 ali 1997 sem prišel ven. Potem sem našel stanovanje v Podutiku. V eni privatni bajti sem najel stanovanje za dvesto nemških mark. Dve leti sem tam živel. Takrat sem imel denar, ker smo švercali ljudi čez mejo. Tiste, ki so jih pripeljali v dom za tujce. Pa se zmeniš z njimi, jih vzameš pet, šest in jih pelješ v Italijo. Takrat sem služil in sem si vzel stanovanje. Takrat sem imel veliko denarja. Samo nisem ga znal paziti. V enem dnevu sem potegnil pet tisoč dolarjev. Devet Egipčanov sem takrat peljal samo do italijanske meje, pa sem imel pet tisoč dolarjev. Potem mi je pa zmanjkalo denarja in sem ostal še brez stanovanja.

Po tej izkušnji sem delal v manjši vasi na Gorenjskem. Dve leti in pol sem delal z živalmi. Kuščarji, kačami, opicami. Delodajalec, gospod Žiga, me je izučil, tako da sem bil tam tudi neke vrste veterinar. Imeli smo študente veterinarje, ampak njim ni zaupal, meni pa je; dokler me ni zaposlil, ni smel biti odsoten niti dva dni. Tam mi je bilo res lepo in sem bil čisto domač. Lahko sem šel k njim v bajto, tudi če ni bilo nikogar doma. Avto sem lahko vzel, tudi od njegove mame avto. Na koncu mi je pa kupil avto. Ja, Žiga ... Na črno sem delal. Oba (z mamo) sta mi rekla, naj si zrihtam dokumente, da bi bilo lažje. Visoko plačo sem imel. Takrat sem služil po dvesto osemdeset tisoč, plus bencin mi je plačal. In potem sva se zapela zaradi ... Jaz sem se napil, spat sem šel ob treh, ob šestih pa bi moral iti po dva delavca. Zbudil sem se ob pol sedmih, a takrat bi ju že moral pobrati. In sem hitel v Šentvid, ju pobral in peljal še v bife. Pa so mi stokrat rekli, naj jih pripeljem direktno v službo. Šel sem spat, a me je Žiga klical, naj vsaj pokažem delavcem, kaj morajo delati. Jaz sem pa rekel: »Boli me kurac za sve!« In to je bila zamera. Potem mi je Žiga dal petsto evrov in avto in rekel, naj to računam kot odpravnino.

Od takrat dalje nisem več resno delal. Sem še fušal z nekimi streharji, po par dni ali kakšen teden. Zdaj grem v trgovino ... Par pršutov, salam vzamem in prodam. Veliko ljudi me pozna, strank imam, kolikor hočem. Samo flegma moraš biti. Sila te nauči. Par tednov nazaj so mi ponudili delo, lahko bi šel v Bruselj delat za dober denar. Le kako? Lahko bi šel do Bruslja brez dokumentov, ampak za nastanitev rabiš dokumente. Kako vem? Enkrat sem na Rogli montiral štante za sejem. Delodajalcu nisem povedal, da nimam dokumentov. Nastanitev je bila pa v hotelu. Kaj čem

zdaj? In sem rekel, da sem pozabil dokumente, in je delodajalec garantiral zame, nič ni vedel, da sem izbrisan. Če rata, rata, če ne rata, ne rata. Poleti, ko grem kdaj na morje, recimo, ne morem ostati čez noč, saj ne morem nikjer prespati brez dokumentov. Tisto, kar prinaša življenje, pač prinaša. Vsak človek ima svoj datum rojstva in datum smrti. Tako bi rekel ... Sam sem in vsak človek se boji, kaj bo prinesla starost. Razmišljaš, tudi zdaj, ko si še sposoben kaj narediti zase. Živiš iz dneva v dan. Kakšno punco dobiti, napiti se ga in to je to. Kaj bi drugega. Za zdaj imam vsaj sobo pri prijatelju.

Nekaj časa sem živel s prijateljem Adamom. V Litostroju sem našel zapuščeno bajto. In tam sem si zrihtal sobo v ženski garderobi. Imel sem posteljo, iz Karitasa sem si prinesel deke, gorilnik sem si našel ... Tja sem hodil samo prespat. Potem sem še prijatelje tja privlekel, tudi Adama. Ampak potem sem šel, ker je preveč smrčal. Sobo sem pustil njemu, jaz pa sem šel k prijatelju, ki ima bajto tukaj v Šiški. Dal mi je kletno sobo s straniščem in kopalnico. V zameno mu dam kakšno salamo ali špeh. Dela mi usluge. Če mu rečem, da rabim avto, mi pusti ključ pod gumo. Fejst človek je. Edino to je, da si ne morem nič skuhati. Si bom nabavil piknik kuhalnik za kakšno župico. To, drugače je pa v redu. Zrihtal sem si televizor, kabelsko, vse. To je eno tako študentsko stanovanje, jogi imam dol na tleh in poleg je televizor, pri oknu pa miza. Kaj čem, kaj pa rabim več?

Zdaj, ko sem bolj star, imam bolj vljudne odnose. Ne podcenjujem nikogar niti se ne dam podcenjevati, ne glede na moj status in življenje. V tem mojem lokalu je rekel šef: »Preveč te imamo radi, zato sem rekel Nataši (natakarici), da ti ne da več, čim vidi, da si malo pijan.« On je fejst človek. Edino v ta lokal še zahajam, tam sem, kakor se reče, domač. Če pridem in slučajno nimam denarja, ni problema. Dobim kavico, pijačo. Plačam ali pa naredimo kompenzacijo – kaka suha salama. Če rečem natakarici, naj mi posodi pet evrov, ker moram v trgovino, vzame iz blagajne ali pa kar iz svoje denarnice, to se je večkrat zgodilo. Prijatelji vedo, da sem izbrisan. V tem mojem lokalu ... Eni so pač taki, da ti poskušajo dati nasvete, kaj moraš narediti. Solijo ti pamet. »To moraš, Ivan, to in to naredi. Daj, boš dobil socialno.« Kaj mi solijo pamet, naj mi pustijo, da živim svoje življenje, takšno, kakršno pač je. Če je to usoda, je taka usoda in kaj čem jaz zdaj. Tega se ne da spremeniti. Žalost pa je, žalost. Velika. Dvajset let življenja mi je uničenega in kaj čem zdaj. Nič, prepusti se starosti, usodi. To je živčnost, veš. Vse je odvisno od živcev. Koliko si v glavi sposoben vse to prenesti. Živci so najbolj nevarna stvar za kakšne bolezni. Jaz sem imel na levi nogi otiščanec, zdravnika pa nimaš ... Tam

v domu za tujce smo imeli ene fuš zdravnike, ki sploh niso imeli diplome in so bili tam na praksi, nekaj takega.

Na Mislejevi je ambulanta,³²² kamor sem šel, ko sem imel otiščanec. Tam je bila neka nesramna baba, da bi jo človek nekam poslal. Tiho moraš biti, trpeti moraš. In mi je dala napotnico. Sem šel tja, pa sploh niso ugotovili, kaj imam. Jaz sem vedel, da je otiščanec. Tisti zdravnik je poklical še neke študentke, ki so gledale mojo nogo in ugotavljale, kaj je to. Dali so mi eno mažo, da naj mažem in pridem nazaj čez en teden. Potem pa sem prišel do neke druge kreme. Neka znanka mi jo je ponudila. In je ratalo. Malo preveč sem namazal tega, ker nisem vedel, kakšna krema je to, in sem imel celo nogo rdečo. Otiščanec je pa šel. Nazaj na kontrolo nisem šel, da ne bi kaj rezali. Hudo je bolelo. Veš, kako je, človek je svoj najboljši zdravnik. Nič me ne moti to, da nisem bil pri zdravnikih. Nazadnje sem bil generalno pregledan leta 1992, od takrat pa ne več. Enkrat, ko sem odhajal od prijatelja, sem si zvil nogo. Narobe sem stopil in točno čutil, kako se mi trga meso. Petnajst dni nisem mogel iz postelje, nikamor. Ne moreš do stranišča, nič ne moreš. Brez pomoči. Ostal sem brez cigaret, brez hrane. Potem sem klical znance. Eden je prihajal vsako jutro, prinesel mi je škaflo cigaret in hrano. Potem so prihajali tudi drugi. Noga se je sama pozdravila, kaj češ drugega. Zdravnika nimaš, nimaš nič. To so bile muke. Če je bila samo deka gor na nogi, je že bolelo. Moral sem jo imeti odkrito, tako me je bolelo. Imam enega znanca, ki dela v Leku že 30 let in mi prinese vsa zdravila, ki jih rabim. Prinese mi proti zgagi, pa lekadle. »Ivan, povej, kaj rabiš,« in mi prinese. Svaka mu čast. Zdaj mi je prinesel ene nove proti zgagi, pozabil sem, kako se imenujejo, imam jih doma. Dve sem pojedel in od takrat nimam več zgage. Resno, neke nove tablete so to. Ampak zgaga je normalna, ker rad jem. Malo je tudi od alkohola. Zelo rad jem pikantno, tudi česna veliko pojem. In pretiravam. To je problem, to pretiravanje.

Zavedam se, da pretiravam. Ko sem bil v Prosenjakovcih, mi je na hrbtu, zraven ledvice, nastala buška, taka kot moja pest. Enostavno je zrasla. Takrat sem štrajkal proti Prosenjakovcem in nisem petnajst dni nič jedel. Ko se telo čisti, se negativne stvari nekje nakopičijo. Meni so se na hrbtu. Policajki na recepciji sem rekel, naj me peljejo v bolnico. Prvi dan so me

³²² Ambulanta s posvetovalnico za osebe brez zdravstvenega zavarovanja Pro Bono. Ustanovljena je bila leta 2002 v okviru Zdravstvenega doma Ljubljana Bežigrad. V njej večina zdravnikov in drugih strokovnih delavcev dela prostovoljno. Pomoč nudijo predvsem osebam brez stalnega prebivališča in osnovnega zdravstvenega zavarovanja in osebam, ki sicer imajo osnovno, nimajo pa dodatnega zdravstvenega zavarovanja in potrebujejo še druge oblike pomoči (Ambulanta Pro Bono 2011).

dali na napačen oddelek. Drugi dan je bila vizita in je glavni zdravnik rekel, da sem na napačnem oddelku in če sem tešč, če sem kaj jedel. »Zajtrk.« »Pojdite, pa jutri pridite nazaj in bomo naredili operacijo.« Socialna je prišla pome in me drugi dan peljala nazaj in so me operirali. Na hodniku sem se zbudil iz narkoze, potem pa me je ta socialna peljala še na pivo. Kasneje sem slišal komentar, da iz Ministrstva za zdravstvo niso hoteli plačati te operacije.³²³ Stala je osemsto tisoč tolarjev. Neki kriminalist iz Prosenjakovcev je moral poslati dopis, da je bil primer nujen. Tako so potem plačali osemsto tisoč – notri pa nisem bil niti dve uri. Socialne v Prosenjakovcih so mi previjale tisto rano.

V Prosenjakovcih je bil tudi neki Jadranko. Imel je dolg jezik, zato je kriminalist naročil policistom, na ga pretepejo. Od tistega pretepa je dobil vodo v pljuča. Tam blizu so odpirali maloobmejni prehod Slovenija-Madžarska. Bili smo na otvoritvi tega maloobmejnega prehoda, kjer je bil tudi predsednik Kučan. Sedeli smo na leseni klopi in Jadranko je za mizo umrl. Umrli je, ker so ga pretepli in ga niso hoteli peljati na zdravljenje.

Policaji so dobri in so slabi. Zdaj uživam, če me legitimirajo, rečem samo: »Izbrisan.« To ime »izbrisani« sem jaz že prej uporabljal. Samo narod takrat ni štekal, za kaj gre. Jaz sem v domu za tujce videl, da nosijo ven črne vreče, polne materiala iz rezalnega stroja. Uničili so vse. Nisem mogel verjeti, da se to dogaja. Kaj ta politika počne ... Zdaj več ne bi volil za nikogar. Nazadnje sem bil na plebiscitu, po tem nisem več volil. Za koga naj pa volim? Za mafijo?

Šele kasneje je začelo delovati društvo izbrisanih in se pojavljati v medijih. Jaz sem že prej slišal toliko zgodb, toliko ljudi sem spoznal z isto zgodbo. Nobenih pravic nimaš. V domu za tujce mi nič niso pomagali, da bi si zrihtal status. Enkrat kasneje sem dal sto evrov neki odvetnici, če je sploh bila odvetnica. Neva Miklavčič Predan³²⁴ ji je ime. Ona naj

³²³ Ministrstvo za zdravje je po zakonu namreč dolžno pokriti stroške nujnega zdravljenja v primeru oseb, ki nimajo sklenjenega zdravstvenega zavarovanja, ne glede na to, ali so tujci ali državljani. Problem pa je v tem, da Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju v 25. členu zgolj ohlapno definira, kaj naj bi bilo nujno zdravljenje: »Nujno zdravljenje obsega neodložljive zdravstvene storitve oživljanja, ohranitve življenja in preprečitve poslabšanja zdravstvenega stanja obolelega ali poškodovanega« (ZZVZZ 1992).

³²⁴ Neva Miklavčič Predan je od leta 1994 vodila Helsinški monitor Slovenije. To je bila prva nevladna organizacija, ki se je aktivno ukvarjala s problemom izbrisa. Leta 2002 je Neva Miklavčič Predan zaradi izbrisa podala ovadbo zoper Igorja Bavčarja (ministra za notranje zadeve v času izbrisa), Rada Bohinca (tedanjega ministra za notranje zadeve) in Marka Pogorevca (tedanjega direktorja generalne policijske uprave) (Zdravković 2010: 257).

bi se ukvarjala z izbrisanimi, rihtala jim je statuse. No, iz tega ni bilo nič. Nazadnje mi je status urejal Bojan iz Kraljev ulice. Na Kralje ulice je prišla pošta, mene ni bilo in pošta je šla nazaj. Potem sem šel na Beethov-novo [Ministrstvo za notranje zadeve] dvignit pošto in pisalo je, da me nimajo zavedenega. To je bil odgovor. Potem sem to nesel Bojanu, on je šel k njim na sestanek. Kasneje me je iskal, ampak jaz se nisem odzval. Enostavno izgubiš voljo, kaj mi bodo papirji.

KAKO SEM (P)OSTAL SLOVENEK

Avtorji: Mateja Debelak, Sabina Šajher in Tone

V Slovenijo nisem prišel ravno po svoji volji. Poslan sem bil sem kot takratni oficir jugoslovanske vojske. Takrat si nisem mislil, da se mi bo zaradi tega zgodila takšna krivica.

Rodil sem se leta 1961 na Hrvaškem; tam sem končal osnovno šolo. Srednjo šolo sem dve leti obiskoval v Sarajevu, dve leti pa v Beogradu. Po končani srednji šoli sem se za krajši čas zaposlil, a sem se kmalu vrnil nazaj v šolo: končal sem višjo šolo v Beogradu. Leta 1987 sem prišel v Slovenijo, v Ljubljano, in tukaj ostal do 1991. leta. V tistem času sem v Sloveniji normalno delal, imel sem potrdilo o bivanju, dobil sem slovensko osebno izkaznico.

Leta 1991 sem zapustil jugoslovansko vojsko, saj nisem želel iti v vojno, ki se je takrat ravno začejala. Nekaj časa sem ostal še v Sloveniji, oddal sem tudi prošnjo za slovensko državljanstvo, saj je to država zahtevala. Poleg mene sta prošnjo oddala tudi moja žena in sin. Žena in sin sta dobila slovensko državljanstvo, mojo prošnjo pa so zavrnil. Kot glavni razlog so v odločbi navedli, da dejansko ne živim v Republiki Sloveniji. Bil sem stalno prijavljen v Sloveniji, vendar je res, da takrat, ko so preverjali podatke, mene ni bilo v Sloveniji.³²⁵ In očitno je bil to razlog za zavrnitev moje prošnje. Na zavrnitev prošnje se nisem pritožil in tako sem po odločbi z dne 18. 12. 1992 ostal brez državljanstva.

Takrat, leta 1991, ko so preverjali podatke, me ni bilo v Sloveniji, ker sem živel v Nemčiji. Bratranca sem imel tam. Delal sem v restavraciji, moja družina pa je ostala v Sloveniji. Leta 1993 mi je potekel jugoslovanski potni list in moral sem pridobiti nekakšno državljanstvo. V Nemčiji mi ga seveda niso dali, saj za to ni bilo razloga, zato sem kot rojeni Hrvat šel v Zagreb na ambasado Republike Hrvaške in si tam pridobil potni list Republike Hrvaške. Tako sem torej 1993. leta dobil hrvaški potni list, v Nemčiji pa sem delal vse do leta 1997, ko sem se vrnil nazaj v Slovenijo.

³²⁵ Zakon o državljanstvu Republike Slovenije z dne 25. junija 1991 v prvem odstavku 40. člena navaja: »Državljan druge republike, ki je imel na dan plebiscita o neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije, dne 23. decembra 1990, prijavljeno stalno prebivališče v Republiki Sloveniji in tukaj tudi dejansko živi, pridobi državljanstvo Republike Slovenije, če v šestih mesecih od uveljavitve tega zakona vloži vlogo pri za notranje zadeve pristojnem upravnem organu občine, na območju katere ima stalno prebivališče« (ZDRS 1991).

V Nemčiji sem stvari urejal kot azilant, ni šlo drugače, torej kot pribežnik iz Slovenije, v kateri je sistem tak, da osebo tlači, da ta tam ne more več živeti.³²⁶ Kot azilant sem se v Nemčiji prijavil samo zaradi dela. Povedal sem, da je v državi vojna, da se ne strinjam s političnim sistemom in da ne grem nazaj. V Nemčiji so računali, kot da je vse to Jugoslavija, še danes tako gledajo na to območje. Obravnavali so me kot pribežnika iz Jugoslavije in me hoteli spraviti v azilni dom, skupaj z Afganistanci, Turki in še drugimi. Samo en dan sem bil v tem domu in sem videl, kako noži letijo.

V Nemčiji so mi uredili stanovanje in delo. Vendar se kot azilant v Slovenijo nisem mogel vračati. Od mesta bivanja in dela sem se lahko gibal le v krogu desetih kilometrov. Če si hotel iti »ven«, si moral dobiti dovoljenje. Vendar pa sem imel redno plačo, delo in s tem tudi neko varnost.

V tem času, ko sem bival v Nemčiji, nisem smel zapustiti države, zato sem se s svojo družino lahko slišal le po telefonu ali pa so me oni prišli obiskat. Kadar so me prišli obiskat, smo morali poiskati in prositi kakšne prijatelje, da so bili v času odsotnosti moje družine oni v našem stanovanju. Tako je bilo, ko je bila žena z otrokom pri meni v Nemčiji za ves mesec. Če bi bilo stanovanje prazno, bi ga lahko izgubili. Ko sem bil v Nemčiji, sta policija in takratna začetna slovenska vojska večkrat prišli trkat na vrata našega stanovanja in spraševati, kje sem. To so počeli zato, ker je bila lastnik stanovanja slovenska vojska, mi pa smo takrat samo plačevali najemnino. Poizvedovali so namreč, če je stanovanje prazno, da bi ga vzeli zase. Vendar niso mogli ničesar, ker je bila moja družina (ali pa nekajkrat vmes prijatelji) v stanovanju. Sicer sem se jim javil iz Nemčije, jim povedal, da sem v Münchnu, vendar so mi odvrnili, da ne vedo, če se res javljam iz Nemčije, lahko bi se namreč od koder koli. Hotel sem jim dati številko, da bi poklicali in preverili, vendar niso hoteli.

V Nemčiji sem bil torej nekaj let, vendar zahvaljujoč ženi in meni ter najini potrpežljivosti in vztrajnosti, smo ostali skupaj. Poznam pa veliko zgodb, ko družine te preizkušnje niso prestale in so se razšle. Težko smo preživeli v materialnem smislu, saj žena ni bila zaposlena. Iz Nemčije sem pošiljal denar v Slovenijo, da je moja družina tukaj lahko preživela, preživljati pa sem moral tudi svoje starše na Hrvaškem, ki so bili vojni begunci in so jim takrat že požgali hišo.

S hrvaškim potnim listom sem bil v Sloveniji tujec. In zato se je leta 1997, ko sem se vrnil iz Nemčije v Slovenijo, začel proces podaljševanja

³²⁶ Znanih je več primerov, ko so bili izbrisani posamezniki in posameznice prisiljeni zaprositi za begunski status in so bili obravnavani kot begunci iz nekdanje Jugoslavije, nekateri tudi iz Slovenije (Pistotnik 2010: 76).

viz – dobil sem jo za tri ali pa šest mesecev. Vloge za vize oziroma dovoljenje za bivanje sem seveda moral vložiti, če sem želel ostati v Sloveniji. Vizo so ti odobrili, če si bil tukaj zaposlen, ali pa če si bil član družine, ki živi v Sloveniji – jaz sem imel tukaj družino, tako da so mi jih odobrili na podlagi žene in otroka. Pridno sem vlagal prošnje za vize, saj so mi jih odobrili, vendar so bile drage. Po moje je šlo pri tem v glavnem za pobiranje denarja.

Leta 1999 ali pa 2000, se ne spomnim več natančno, sem odprl svojo firmo. S kombijem sem prodajal ribe, tako sem si lažje tudi pridobil vizum in sem lahko delal. Na črno nisem nikoli delal, ker me je bilo strah.

Zdravstveno zavarovanje sem imel urejeno preko Hrvaške. Kot hrvaški državljani sem bil namreč zavarovan preko staršev, ki so takrat še živeli. Če bi prišlo do kakšne poškodbe, bi moral na Hrvaško, kjer bi me oskrbeli, ali pa bi moral iz Hrvaške prinesiti dokumente, da bi me lahko oskrbeli v Sloveniji. Vendar na srečo to ni bilo potrebno. Sam sem začel plačevati prispevke v Sloveniji, ko sem se zaposlil.

Zanimiva je prigoda z vozniškim dovoljenjem. Vozniški izpit sem opravljal v Sloveniji, a sem zaradi bivanja v Nemčiji pridobil tudi nemško vozniško dovoljenje. Kasneje sem ga zamenjal za hrvaško, s katerim sem se vozil, dokler ni prišel neki zakon, da moraš imeti slovensko vozniško dovoljenje.³²⁷ Hoteli so, da grem še enkrat opravljat izpit, vendar v tem nisem videl smisla. No, na koncu sem moral prinesiti potrdilo, da sem izpit opravljal v Sloveniji. Tako sem šel v avtošolo, kjer sem opravil izpit, da so mi izdali potrdilo. S tem potrdilom so mi hrvaško vozniško dovoljenje zamenjali za slovensko.

Vse to dokazovanje z dokumenti je bilo zahtevno, saj so včasih zahtevali težko razumljive in izvedljive zadeve – tako so na primer zahtevali potrdilo o prijavi stalnega prebivališča iz leta 1988 pa do leta 1991, ali pa potrdila o plačani najemnini in stanovanjski obveznosti iz leta 1987

³²⁷ V zvezi z veljavnostjo voznških dovoljenj so upravne enote upoštevale 135. člen Zakona o varnosti cestnega prometa iz leta 1998, in sicer so ga interpretirale tako, da niso priznale voznških dovoljenj izbrisanih, niti kadar so vozniki in voznice izpit opravljali v Sloveniji v času Jugoslavije, kot je razvidno iz Tonetove zgodbe. Omenjeni člen je določal: »Tujec, ki prebiva v Republiki Sloveniji več kot šest mesecev, in državljani Republike Slovenije, ki se vrne iz tujine v Republiko Slovenijo z namenom stalnega prebivanja, lahko, če izpolnjujeta druge s tem zakonom določene pogoje za vožnjo motornih vozil, v enem letu od pričetka prebivanja v Republiki Sloveniji zahtevata zamenjavo veljavnega tujega voznškega dovoljenja za slovensko vozniško dovoljenje. Slovensko vozniško dovoljenje se izda brez opravljanja voznškega izpita za vožnjo motornih vozil tiste kategorije, ki jih imata pravico voziti s tujim voznškim dovoljenjem. Slovensko dovoljenje se izda namesto veljavnega tujega voznškega dovoljenja« (ZVCP 1998).

vse do konca leta 2000.³²⁸ Imel sem srečo, da sem imel vsa ta potrdila shranjena, saj od nekdanj takšne zadeve hranim, tako da sem jim poslal ogromne količine enih papirjev. Vendar Ministrstvo za notranje zadeve od papirjev ni ničesar upoštevalo. Odločili so na podlagi združitve družine in tako sem 16. januarja 2001 dobil dovoljenje za stalno bivanje. Dobil sem to, kar sem imel že leta 1991, pa še prej. Med drugim sem moral dokazovati tudi sredstva za preživljanje – teh dokazov pa seveda nisem imel.³²⁹ Le kdo bo sprejel tujca, še Slovenci so takrat težko dobili delo, kaj ga bo šele tujec?! To zadevo smo rešili tako, da smo nekomu plačali, da je podpisal, da me preživlja, nekdo, ki je imel dobro pokojnino, in to smo tudi uradno overili.

Na podlagi novega dovoljenja za stalno bivanje in na podlagi tega, da je moja žena slovenska državljanka, sem oddal tudi prošnjo za slovensko državljanstvo. Slovensko državljanstvo sem dobil 30. 12. 2005. Takrat sem moral podpisati, da se strinjam s pravnim redom, da sem o vsem uradno obveščen in da sem s podpisom postal državljan Republike Slovenije. Jaz sem se jim lepo zahvalil in sem rekel, to je super, odlično, postal sem, kar sem že bil – državljan republike Slovenije.

Leta 2009 pa sem od Ministrstva za notranje zadeve dobil dopolnilno odločbo.³³⁰ Sprašujem se, kaj ta odločba pomeni? Se z njo opravičujejo,

³²⁸ Po zakonu »za izbrisane«, tj. Zakonu o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji (ZUSDDD 1999), so morale izbrisane osebe svoje bivanje v Sloveniji med časom izbrisa dokazovati na različne načine, kot na primer s položnicami, pričami, pogodbami o zaposlitvi ipd.

³²⁹ Pri pridobivanju dovoljenj za bivanje se je pogosto zataknilo pri dokazovanju sredstev za preživljanje. Sara Pistotnik je opozorila, da so ob urejanju statusa od izbrisanih zahtevali dokazovanje življenja znotraj legalnih okvirov, npr. s plačilnimi listami, ob tem pa so prezrli dejanske okoliščine, torej da izbrisane osebe za to niso imele podlage (2010: 71). V nekaterih primerih so nastalo zagato izbrisane posameznice in posamezniki reševali tako, da so skrb za njih v obliki rente prevzele tretje osebe, na primer drugi družinski člani ali znanci, v Tonetovem primeru proti plačilu.

³³⁰ Dopolnilne odločbe je Ministrstvo za notranje zadeve izdajalo na podlagi 8. točke odločbe Ustavnega sodišča z dne 3. 4. 2003. Za izdajo dopolnilne odločbe ni določen pogoj ugotavljanja dejanskega prebivanja v obdobju, za katero se dopolnilna odločba izda. Če bi bilo dejansko prebivanje pogoj za izdajo dopolnilne odločbe, bi namreč morala biti opredeljena tudi merila za njegovo ugotavljanje, česar pa odločba Ustavnega sodišča ne vsebuje. Po 8. točki odločbe Ustavnega sodišča se dopolnilna odločba izda tistemu državljanu druge republike nekdanje Jugoslavije, ki mu je v Republiki Sloveniji prenehala prijava stalnega prebivališča, ko so zanj začele veljati določbe Zakona o tujcih in je zatem v Sloveniji že pridobil dovoljenje za stalno prebivanje (bodisi na podlagi Zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji – ZUSDDD ali na podlagi Zakona o tujcih) (Izdajanje dopolnilnih odločb 2011).

da so me izbrisali, ter mi priznavajo bivanje za nazaj, od leta 1992 dalje? O izbrisu takrat nisem vedel nič, niti me to ni zanimalo. Nisem vedel, da sem bil izbrisan, saj sem s hrvaškim potnim listom delal in potoval, tako da sem bil ob prejemu dokumenta o izbrisu kar šokiran.³³¹ Najprej sploh nisem razumel, kaj to pomeni. Pa niti ne piše točno, da sem bil izbrisan, nekaj okoli tega pišejo. Z lepimi besedami.

Moja zgodba ni tako težka, kot so zgodbe nekaterih drugih izbrisanih oseb. Znašel sem se, zato zaradi samega izbrisa velike škode nisem občutil. Kot sem rekel, moja zgodba je še mila, nekateri so umirali zaradi tega. Zdaj gre že vsa zadeva proti koncu, stvari se rešujejo. Ogromno sem se prerekal na uradih, vendar stvari so se odvile in zdaj čakam, kaj bo. Mislim, da se ta izbris ne bo kar pozabil, da Evropa tega ne bo pustila kar tako.

Spomnim se, da so moji ob osamosvojitvi Slovenije vlagali neke papirje in so v povezavi s tem dobili nekaj denarja. Sam sem bil za to prikrajšan. Bistveno sem bil prikrajšan tudi s tem, da nisem mogel delati v Sloveniji, ker bi za to potreboval vizo. Torej nisem dobil državlanskega certifikata, nisem mogel delati, lahko pa k oškodovanosti prištejemo še vse stroške, ki sem jih imel v povezavi z vizumi kasneje. To so vse zadeve, ki se tičejo materialne oškodovanosti, razmišljanje o tem, kako sem bil prizadet na nematerialni ravni, pa bom raje zadržal zase.

Z uradniki tudi nimam dobrih izkušenj. Vodili so svojo »uradno politiko«. Ni bilo ne duha ne sluha o tem, da bi ti kdo kaj pomagal, šel na roko ali da bi se stvari reševale tako, kot se poskušajo reševati danes. Spomnim se le ene dobre izkušnje, ko mi je gospa, mislim, da je delala na Beethovnovi ulici, svetovala, naj ne vztrajam, da sem tu od leta 1987, ker na podlagi tega ne bom dobil vize. Svetovala mi je, naj se sklicujem na 36. člen Zakona o tujcih – združitev družine. To je bila ena in edina dobra izkušnja z uradniki.

Saj so se našli tudi ljudje, ki so želeli pomagati, prijatelji. V veliko pomoč so nam bili sosedi, ki so priskočili na pomoč v zvezi s stanovanjem, kadar me je žena prišla obiskat v Nemčijo, pa tudi drugače so ji radi pomagali, če so le lahko. Vendar pa kaj več kot moralne podpore, ki je bila seveda tudi pomembna, niso mogli nuditi. Velikokrat je bilo vse odvisno od tega, če si imel uradni dokument, po katerem si bil državljan Republike

³³¹ Izbrisane osebe pogosto za izbris niso vedele, saj niso dobile nobenega dokumenta, ki bi to potrjeval. Za izbris so ljudje najpogosteje izvedeli naključno ob stiku z uradnimi osebami in ob prenehanju do tedaj veljavnih pravic (Dedič, Jalušič, Zorn 2003; Kogovšek 2010). Nekateri pa so svoje izkušnje prepoznali kot posledico izbrisa šele ob vladnem poskus poprave pravic, kot na primer Tone, ob prejemu dopolnilne odločbe.

Slovenije. Bilo je težko, vendar smo počasi »grizli« naprej in preživeli. Nekako je šlo skozi.

V zvezi z izbrisom nisem vlagal nobenih tožb ali se obračal na odvetnike. Edino enkrat sem se obrnil na odvetnika, pa še to v zvezi s stanovanjem, saj so, kot sem že rekel, nenehno trkali na vrata stanovanja, ker so ga hoteli zase. Takrat je odvetnik dosegel, da je leta 2004 Ministrstvo za obrambo popustilo in na koncu so nam dovolili odkupiti stanovanje, v katerem živimo še danes. V času mojega bivanja v Nemčiji sem stanovanjsko pravico prepisal na ženo.

No, sedaj imam urejeno stalno bivališče, sem slovenski državlján, tukaj živim, imam stanovanje, sem redno zaposlen, imam espe, delovne dobe pa imam blizu trideset let.

V zvezi z izbrisom sem slišal za različna društva, vendar se nisem vključil še v nobeno od njih, bom pa morda storil to v prihodnje, zdi se mi prav, da delujejo, obstajajo, vendar pa nisem za radikalne scene – pretepe in podobno.³³²

V zvezi z izbrisom nisem niti nikomur ničesar razlagal niti se z ljudmi, ki imajo podobno izkušnjo, nisem družil, ker se mi zdi to že pozabljena tema. Me je pa poklicala Katarina Vučko,³³³ saj jo je zanimalo, če lahko računa name, če bo kdaj v zvezi s to tematiko potrebovala kakšne informacije. »Računajte na nas!« Seveda sem vedno pripravljen sodelovati.

To so bili hudi časi in težko je razumeti. Veliko stvari sem pozabil. Tisti, ki niso imeli te izkušnje, to težko dojamejo, veliko stvari je bilo tudi nejasnih. Danes se vsi sprašujemo, zakaj. Tudi sam bi težko rekel, zakaj je prišlo do tega. Mislim, da je to napaka nekaj ljudi v visoki slovenski politiki, napaka ljudi, ki so nacionalisti, šovinisti ... Gre za par ljudi, ki so bili na visokih položajih.³³⁴ Težki časi so bili, mnogi si tega sploh ne morejo predstavljati.

³³² Leta 2002, deset let po izbrisu iz Registra stalnega prebivalstva, so prizadeti ustanovili Društvo izbranih prebivalcev Slovenije. Ustanovitev društva je bistveno prispevala k informiranosti širše javnosti o obstoju in razsežnostih tega problema ter k ozaveščenju izbranih o njihovih pravicah ter smiselnosti boja za pravice (Zorn 2003a: 91).

³³³ Katarina Vučko je zaposlena na Mirovnem inštitutu na področju človekovih pravic in izvaja pravno svetovanje izbranim prebivalcem Slovenije.

³³⁴ Za razumevanje logike izbrisa sta zgovorna dva objavljena dokumenta. Enega je podpisal takratni minister za notranje zadeve Igor Bavčar, drugega pa Slavko Debelak, takratni direktor Uprave za upravno notranje zadeve. »Igor Bavčar je namreč junija leta 1992 Drnovškovi vladi predlagal, da je treba v primeru izbranih pravice kar »odmisliti«. Dokument s podpisom /.../ Slavka Debelaka pa je razkril, da so policisti izbrisane deportirali iz države brez kakršnih koli pisnih odločb in brez zakonske podlage. Ministri za notranje zadeve so se menjavali (Andrej Šter, Ivo Bizjak, Mirko Bandelj, Borut Šuklje,

JUGOTRIP

Avtorji: Maruša Golob, Anja Muhvič in Jan

V Sloveniji nas niso sprejeli, v Srbiji pa nas imajo za Slovence. V končni fazi ne spadaš nikamor. Na Kosovu sem živel nekaj mesecev, v Nišu nekaj let, v Črni gori nekaj let, a v Sloveniji sem živel vse življenje!

Rojen sem bil leta 1953 v Srbiji, na današnjem Kosovu. Oče in mati sta se preselila tja, saj sta imela kot sodnik in ekonomistka več priložnosti pri iskanju zaposlitve. Ostali smo le eno leto, nato pa smo se preselili v Niš, kjer smo živeli vse do ločitve mojih staršev. Zatem sem šel živeti k očetu v Črno goro, kjer sem ostal do osemnajstega leta, ko sem bil poklican v vojsko. Takrat so me na služenje vojaškega roka poslali v Slovenijo, v Novo mesto. Tam sem dokončal triletno strokovno šolo za varilca in inštruktorja, spoznal pa sem tudi svojo bodočo ženo Natašo. Ona se je v Novo mesto preselila iz Hrvaške, skupaj s svojo sestro. V Novem mestu sta bili zaposleni.³³⁵ Spoznal sem jo in ostal v Sloveniji. Leta 1974 sva se z Natašo preselila v Ljubljano, zaposlil sem se v Dekorativni,³³⁶ v Šiški. Kakšno leto in pol sva se malo zabavala, leta 1976 pa sva se poročila. Odšla sva v Niš, ker sorodniki niso želeli priti v Ljubljano, midva pa sva se hotela poročiti v krogu družine.³³⁷ Takrat sem že imel prijavljeno

Peter Jambrek in Rado Bohinc), politika izbrisa pa je ostajala ista. Ista sta ostala tudi predsednik vlade Janez Drnovšek (razen kratkega vladanja Andreja Bajuka) in predsednik države Milan Kučan» (Mekina l. 2007: 167). V nasprotju z našim sogovornikom pa je Igor Mekina opozoril, da »odgovornosti za izbris ni mogoče omejiti le na lik in dela posameznih najbolj izpostavljenih politikov. V skladu s pravili mednarodnega prava so za množične kršitve človekovih pravic odgovorni tudi podrejeni, če so zanje izvedeli in jih niso preprečili, ko bi jih morali preprečiti« (ibid.).

³³⁵ Janova žena Nataša je v Slovenijo prišla zaradi zaposlitve, tako kot številni prebivalci drugih republik nekdanje Jugoslavije, ki so se odzvali na potrebo slovenskih podjetij po novi delovni sili (Lipovec Čebren 2010: 169). O njih se je govorilo kot o delavcih. Ko pa se je Slovenija začela osamosvajati, se je razbohotil etnonacionalizem, širila se je osamosvojitvena evforija. Nekdaj 'delavci' so v očeh nove države naenkrat postali 'Neslovenci' in bili kot taki tudi izbrisani (Zorn 2010a: 19).

³³⁶ Jan se je leta 1974 zaposlil v Dekorativni, tovarni tekstila, ki je delovala do konca 90. let prejšnjega stoletja.

³³⁷ Ob vseh prelomnih dogodkih (ob poroki in ob rojstvu obeh otrok) sta se Jan in Nataša vračala v Niš, k Janovi materi. Jaka Repič omeni, da migranti prek socialnih mrež povezujejo prostor, kjer trenutno bivajo, in prostor, v katerem so živeli pred odhodom, ter s tem ohranjajo dom v obeh državah (2006: 46). To velja tudi za Jana, vendar je pri tem ustrezno izpostaviti, da je v času nekdanje Jugoslavije šlo za notranje migracije, ki so potekale znotraj skupne države.

stalno bivališče v Ljubljani, ki sem ga prijavil leta 1974 in ga nikoli nisem odjavil. Moje srce je tu, odkar sem prišel pa vse do danes. Najprej smo živeli kot podnajemniki, potem pa smo od občine dobili stanovanje. Žena je dobila kredit, jaz pa sem moral vložiti nekaj denarja v solidarnostni sklad za razvoj Ljubljane. V zameno so nam dali stanovanje. Še vedno imam dokumente o stanovanjski pravici.³³⁸

Leta 1980 se nama je rodil sin, čez štiri leta pa še hči. Oba sta bila rojena v Nišu, da je moja mati lahko v prvih mesecih pomagala pri skrbi za novorojenčka. Zdaj se mi to zdi neumno. Mogoče bi se izognili marsikateri težavi, če bi se otroka rodila v Sloveniji. A kaj hočeš, bila sva mlada, vsaka pomoč nama je prav prišla. Žena je ostala v Nišu do konca poročniške, jaz pa sem se moral vrniti že prej, zaradi dela. Takrat sem zamenjal službo, zaposlil sem se pri nekem privatniku. Pri njem sem delal devet let, skupaj s še štirinajstimi sodelavci. Ko se je Slovenija osamosvajala, je lastnik podjetja pobegnil in takrat smo izvedeli, da nas kot delavce sploh ni prijavil. Niti delovne dobe mi niso priznali. Takrat smo ga tudi tožili, a ker je pobegnil iz države, do sojenja ni nikoli prišlo. Tako sem ostal brezposeln in sem se prijavil na Zavod za zaposlovanje. Pred tem sem dve leti delal kot privatnik, tako da imam devet, deset let delovne dobe. Če ne bi bilo vseh teh problemov, bi bil zdaj v pokoju. Žena ima zdaj šestnajst let delovne dobe, če bi ji priznali še teh 19, ko smo bili izbrisani, bi bila tudi ona zdaj v pokoju.

No, hči je hodila v slovenski vrtec, sin pa vse do četrtega razreda v slovensko osnovno šolo. Imeli smo prijavljeno stalno prebivališče na naslovu stanovanja, ki smo ga dobili od občine. Pred novim letom 1992 pa je ženina mati zbolela, šli smo na Hrvaško, da bi ji pomagali. Ostali smo nekaj mesecev. Ko smo se vračali, to je bilo februarja leta 1992, so nas ustavili na meji. Niso nas spustili čez, češ da smo izbrisani.³³⁹ Rekli so, naj

³³⁸ Jan in Nataša sta s pologom v solidarnosti sklad za razvoj Ljubljane in kreditom od občine dobila stanovanje. V družbenih stanovanjih, v kakršnem je živela tudi Janova družina, so živeli mnogi posamezniki, ki so bili kasneje izbrisani. Kljub dolgoletnemu bivanju in prispevanju denarja v solidarnostne sklade so potem z izbrisom ostali brez možnosti ugodnega odkupa, saj je bil ta pogojen z državljanstvom: »Tako kot vsi drugi zaposleni v Sloveniji so tudi delavci in delavke, ki so bili pozneje izbrisani, prispevali k ustvarjanju skupnega premoženja, vendar pa so bili ob transformaciji družbene lastnine v zasebno izključeni iz delitve tega premoženja v obliki certifikatov in možnosti odkupa stanovanja po nekomercialni ceni« (Zorn 2010a: 26).

³³⁹ Leta 1991 je vsa družina za nekaj mesecev odpotovala na Hrvaško, da bi pomagali Natašini bolni materi. Ko so se vračali v Slovenijo, jih policisti niso spustili čez mejni prehod, saj so bili zaradi izbrisa brez pravnega statusa v Sloveniji. Znanih je več podobnih primerov. Izbrisani Ali Berisha se po obisku sorodnikov v Nemčiji ni mogel

dobimo nove potne liste iz »svojih« republik, če hočemo v Slovenijo, ali pa turistično vizo. Poskušali smo še na drugih mejnih prehodih, pa ni uspelo. Zdi se mi, da so nam vzeli en potni list. Ne spomnim se, čigavega. Žena je izgubila službo, ker se ni mogla pravočasno vrniti na delovno mesto. Šele kasneje smo se zavedeli vseh posledic tega dogodka. V tistem času je že izbruhnila vojna na Hrvaškem, in ker sem pravoslavac, tam ni bilo varno. Nismo videli druge rešitve, kot da pobegnemo v Niš.³⁴⁰ Natašin brat nas je ponoči spravil čez mejo Hrvaške v Srbijo. Otroka sva pustila pri moji mami, da sta lahko redno hodila v šolo.³⁴¹ Vpisali smo ju brez težav, kot begunca. Midva z ženo pa sva šla najprej v Črno goro, kasneje pa sva preko hribov večkrat prehajala čez mejo v Slovenijo, prvič leta 1992. Za to smo imeli različne strategije. Večkrat so nas prek meje prepeljali v kamionu. Za tihotapce sva zvedela preko vez in vsakič sva jim morala plačevati. Ena od tehnik je bila tudi ta, da sem se opravił kot voznik kamiona in prečkal mejo pod pretvezo, da me na drugi strani čaka kamion. Od uvedbe schengenske meje je to prehajanje težje, saj ni več takšne gneče.³⁴² Hoteli so

vrniti domov (Pignoni 2007: 55). Ninoslav Brkić je kot najstnik z očetom odšel v Bosno, prav tako na obisk. Ob povratku pa je tudi on na meji izvedel, da je izbrisan. Moral je nazaj v Bosno, kjer je kmalu za tem izbruhnila vojna, v Slovenijo pa se še zmeraj ne more vrniti (Kramberger Škerl 2010).

³⁴⁰ Po izbrisu se je družina umaknila v Niš, saj je na Hrvaškem izbruhnila vojna. Vsi pa niso imeli možnosti umika na »varno«. Svetlana Vasović (2007) je v svojem članku *Izgon v smrt* opisala zgodbo Dragomirja Petronjića, ki je bil zaradi posledic izbrisa izgnan iz Slovenije na Hrvaško, od tam pa prepeljan v BiH, kjer je bil spoznan za nacionalnega sovražnika. Najden je bil v množičnih grobiščih blizu mesta Jajce (Vasović 2007). Njegova zgodba pokaže, da je v nekaterih primerih izbris lahko vodil celo v smrt.

³⁴¹ Janova otroka sta se v Nišu brez težav vpisala v osnovno šolo, kasneje sta oba dokončala srednjo šolo. Mnogim izbrisanim, ki so ostali v Sloveniji, pa je bilo šolanje onemogočeno. S tem jim je bila kršena pravica do izobraževanja, saj se »brez statusa niso mogli vpisati v srednje šole in na univerze. V nekaterih primerih je mogoče ugotoviti tudi kršitev pravice do osnovnošolskega izobraževanja« (Kogovšek 2010b: 137). Tak primer je tudi v Ljubljani živeči Rom, ki izjavi: »Ali bi mi lahko nekako pomagali, da se vpišem v šolo? Celo življenje sem tukaj, a nikoli nisem šel niti en dan v šolo« (Kogovšek 2010b: 133).

³⁴² Jan in Nataša sta ob prehajanju mej uporabljala različne strategije, ki jih najdemo opisane v raziskavi z naslovom *Sodobni tihotapci: raziskava nezakonitega prevoznštva pribežnikov v Sloveniji* (Močnik, Mrevlje in Pistotnik 2002). Ko Jan pripoveduje o prehajanju preko hribov, s tem misli na prečkanje čez tako imenovano zeleno mejo, kar je bil eden najpogostejših načinov, na katerega so migranti prihajali v Slovenijo – meje so namreč običajno prehajali peš, skozi gozd, travnik, polje ali čez obmejno reko (ibid.). Poleg tega Jan izpostavi problem prečkanja mej po vzpostavitvi schengenske meje. Raziskovalci menijo, da konstituiranje schengenske meje definira dvoličnost: na eni strani naj bi vzpostavitev te meje pomenila »globalno brezmejnost, na drugi strani pa uvaja

nama vzeti dokumente, a sva s seboj nosila le kopije, tako da nama niso mogli nič. Originale imam še danes, napisani so v slovenščini. Meni se ne zdi pomembno, kateri jezik govorim, Slovenija je moja država. Če bi lahko legalno tu živel, bi govoril brezhibno slovensko. Sin je kot otrok, ko smo še živeli v Ljubljani, govoril tekoče, tudi doma je vedno govoril slovensko. Zdaj je pozabil skoraj vse.³⁴³

Po izbrisu sva bila z ženo razpeta med Slovenijo, Hrvaško, Črno goro in Srbijo. A sva največ časa preživela v Sloveniji. Za to imam dokaze, ljudje bi pričali zame. Imam tudi dokaze, da sem se trudil pridobiti državljanstvo.³⁴⁴ Delala sva na črno,³⁴⁵ povsod, kjer je bila priložnost, saj sva morala vzdrževati otroka in jima omogočati šolanje.³⁴⁶ Ves ta čas sta živela v

selektivne metode totalitarnih režimov, ki so namenjene nadzoru nad gibanjem ljudi in posredno določajo, kako morajo delovati in kaj pri tem misliti / .../ Postaja sinonim za politiko izključevanja, ki se posledično odraža v naraščajočem vsesplošnem sovraštvu in preziru do ljudi druge vere, rase in kulture» (Pajnik, Lesjak – Tušek, Gregorčič 2001: 9).

³⁴³ Ljudje pogosto obtožujejo izbrisane, da se nočejo naučiti slovenskega jezika (Petković 2010). Večkrat pa se pri tem pozablja, da mnogi izbrisani niso imeli možnosti učenja tega jezika ali/in niso imeli priložnosti za komunikacijo v njem. To je doletelo tudi Jana in njegovega sina Oskarja. Njun stik s slovenščino je bil prekinjen, zato sta v letih po izbrisu redko govorila slovensko, saj sta živela v drugih jezikovnih kontekstih.

³⁴⁴ Kot pravi Wallerstein (1999), so državljanstvo izumili kot pojem, ki vključuje ljudstvo v politične procese, toda kar vključuje, tudi izključuje. Državljanstvo omogoča privilegij, privilegij pa varujemo tako, da ne vključimo vseh. Z državljanstvom niso več omogočene odkrite pregrade med razredi, ampak »nacionalne in skrite pregrade« (Wallerstein 1999: 22; Pajnik, Lesjak – Tušek, Gregorčič 2001: 69). Ta 'ne vključenost' je verjetno najbolj prizadela prav izbrisane. Kot izgovor, zakaj ne morejo biti vključeni tudi oni, je bila dodobra izkoriščena komponenta nacionalnosti – oni so Neslovenci, torej ne morejo biti Slovenci.

³⁴⁵ Jan in Nataša se nista mogla legalno zaposliti, saj jima je bila z izbrisom kršena pravica do dela. Neža Kogovšek: »so se oblasti z odvzemom statusa ljudem elegantno izognile temu, da bi jim morale priznati pravico do dela in s tem tudi vse pravice iz dela za tiste, ki so delali na črno. Izbris je pravico izbrisanih do dela kršil posredno; drži namreč, da pravice do dostopa do trga dela niso imeli zato, ker so bili brez pravnega statusa, a brez pravnega statusa so bili zato, ker jim je bil nezakonito odvzet« (2010b: 125).

³⁴⁶ Jan in njegova žena sta sprejela vsako delo, da bi lahko preživljala sebe in otroka. Ta situacija je bila značilna za mnoge izbrisane, obenem pa tudi za množice migrantov v Sloveniji in v drugih regijah sveta. Raziskovalke migracij tako ugotavljajo: »Ko 'opora' na državne institucije, ali socialne, ali pravne, ni bila več možna, ko torej »ni bilo več drugega možnega izhoda« kakor pristajati na kršitve in neformalne norme, ki so se pojavljale v vsakdanjem življenju, in ko – če se izrazimo metaforično – ni bilo več kruha za otroke, je bila 'prisilno prostovoljna' pot nujna« (Pajnik, Lesjak – Tušek, Gregorčič 2001: 29).

Nišu. Zanju so bili to težki časi, odraščala sta brez staršev,³⁴⁷ morala sta se vključiti v povsem novo okolje. Imela sta težave s cirilico, vrstniki so se norčevali iz njiju, ker nista popolnoma obvladala srbsčine, dejstvo, da sta imela status begunca,³⁴⁸ pa je stvar samo še poslabšalo. V družbo sta se zares vključila šele kasneje, ko sta že odrasla.³⁴⁹

Ampak težave z vključevanjem smo imeli tudi tu, v Sloveniji. Enkrat sem v parku bral časopis v cirilici, pa so me napadli.³⁵⁰ Sinu pa je v osnovni šoli, v četrtem razredu, učiteljica rekla: »Ja pa idi kod Miloševića v šolu.« Njegova učiteljica! V končni fazi ne spadaš nikamor. In z izbrisom se je to še okrepilo. Zavračati so nas začeli marsikateri prijatelji, naenkrat niso več imeli časa za nas. Podobno tudi nekateri sorodniki. Prosili smo jih za garantna pisma, za kakršno koli pomoč, pa so nam obrnili hrbet.³⁵¹ A se najdejo tudi dobri ljudje. Ti so nama dali streho nad

³⁴⁷ Neposredna posledica izbrisa je bila za mnoge izbrisane prisilna ali prostovoljna ločitev od družinskih članov. S tem je bila tudi za Jana in Natašo postavljena pod vprašaj pravica do družinskega življenja: »Pravica do družinskega življenja zagotavlja posameznikom in posameznicam, da živijo skupaj in na način, ki si ga sami izberejo (da pri tem le ne kršijo prisilnih zakonskih norm), in sicer tako v odnosu do drugih družinskih članov kakor tudi glede spoštovanja svoje zasebnosti« (Kogovšek 2010b: 99).

³⁴⁸ Janova otroka sta se morala ob prihodu v nov kraj formalno vključiti v družbo. Tako kot za nekatere druge izbrisane je tudi zanju predstavljala rešitev pridobitev statusa begunca, bolj natančno, begunca iz Slovenije (Pistotnik 2010: 68).

³⁴⁹ Gellner meni, da se lahko oseba v industrijski moderni državi popolnoma vključi v družbo šele, ko prestane kompleksno in formalno urjenje in se nauči jezika dominantne kulture (Gellner 1991: 226–227). Oskar in njegova sestra Jana sta bila v skupnost sprejeta šele potem, ko sta prestala dolgoletno »preizkusno dobo«, o kateri piše Gellner (1991).

³⁵⁰ Jan povezuje napad, v katerem je skupina neznancev z njim fizično obračunala, z branjem časopisa v cirilici. Če sledimo njegovi interpretaciji tega dogodka, lahko sklepamo, da je Jan izstopal iz večinske družbe in tako postal vir konflikta, saj je s časopisom v cirilici etnocentrični družbi predstavljal »nevarnost kulturnega razgrajevanja domnevno intrinzičnih lastnosti večinske narodnosti in nacionalne družbe« (Kralj 2006: 23). Javnomnenjske raziskave so namreč pokazale, da ima večji del prebivalstva do priseljevanja v Slovenijo odklonilen odnos, še posebej ko gre za priseljevanje ljudi iz držav nekdanje Jugoslavije, ti pa predstavljajo večinski delež priseljencev v Slovenijo (ibid.). Z napadom je bila Janu kršena pravica do svobodnega izražanja, kot jo določa 19. člen Splošne deklaracije o človekovih pravicah, ki vključuje tudi pravico, da »lahko vsak išče, sprejema in širi informacije in ideje s kakršnimi koli sredstvi in ne glede na meje« (Kogovšek 2010b: 116).

³⁵¹ Jan in njegova družina so zaradi izbrisa izgubili veliko socialnih vezi. Izključitev iz socialnih mrež, njihova nefunkcionalnost se pri družbeni stigmati, ki jo je povzročil izbris, kaže podobno kot pri stigmati, ki jo povzroča okužba z virusom HIV, o čemer je pisal Paul Farmer (2001). Izguba statusa deluje kot kronična nalezljiva bolezen, katere simptomi presegajo meje telesnega oziroma v tem primeru presegajo pravno stanje posameznika.

glavo in pomagali pri iskanju dela. Vsaj z zdravjem nismo imeli večjih problemov. Kakšne manjše težave sem ignoriral, tudi če sem imel vročino, sem delal.³⁵² V vsem tem času nihče ni nujno potreboval zdravnika. Zdaj pa me grozno boli noga, moral sem k zdravniku. Prvič. Šel sem v Pro Bono ambulantno,³⁵³ tam mi bodo pomagali.

Z ženo sva v Sloveniji največ delala po kmetijah, tudi živela sva tam. Jaz sem večinoma varil in vozil traktor. Za delo sva bila plačana. Spala sva tudi po barakah, nekajkrat sva najela stanovanje na ime znanca, a sva morala stanovanje zapustiti takoj, ko je lastnik zvedel za to.³⁵⁴ V enem od stanovanj sva ostala osem mesecev, preostali čas pa sva se selila. Enkrat, kmalu po izbrisu, sem šel do našega nekdanjega stanovanja. Vse naše imetje je ostalo v tem stanovanju: pohištvo, vse ... naše življenje.³⁵⁵ Pozvonil sem, hotel sem prositi novega lastnika, naj mi vrne vsaj preostale dokumente, a mi je zagrozil s policijo. Rekel mi je, naj se vrnem ponje, ker me bodo čakali na kanti za smeti pred blokom. K sreči je držal obljubo. Tam sem našel tudi svoje potrdilo o tretji stopnji invalidnosti, ki sem ga dobil, ko sem imel leta 1976 prometno nesrečo in od takrat sem invalid. Na srečo smo imeli s seboj večino dokumentov.

Prizadeto je celotno socialno življenje posameznika, kar je razvidno v pomanjkanju solidarnosti in pomoči sorodnikov in znancev (Farmer 2001).

³⁵² Uršula Lipovec Čebren opaža, da so izbrisani »pogosto zanemarjali tiste zdravstvene težave, za katere so presodili, da so manj pomembne« (2010: 160). Tudi Janovo obnašanje ob zdravstvenih težavah se sklada s to ugotovitvijo, saj je – zaradi odsotnosti zdravstvenega zavarovanja – manjše in kratkotrajne zdravstvene težave (na primer povišana temperatura) običajno odmisli.

³⁵³ Jan si ne more urediti zdravstvenega zavarovanja, zato je za svoje težave z nogo poiskal pomoč v Ambulanti za osebe brez zdravstvenega zavarovanja v Ljubljani – Pro Bono. Ta ambulanta je namenjena vsem občanom Mestne občine Ljubljana brez urejenega zdravstvenega zavarovanja, med katerimi so tudi številne izbrisane osebe brez urejenega statusa (Ambulanta Pro Bono 2011).

³⁵⁴ Janu in Nataši je bil onemogočen najem stanovanja, s tem pa jima je bila kršena pravica do nastanitve, ki naj bi bila zagotovljena po mednarodnih konvencijah (25. člen SDČP in 11. člena MPESKP), v katerih je določeno, da mora biti vsakomur priznana pravica do življenjskega standarda, ki zadostuje zanj samega in za njegovo družino, vključno z ustrežno hrano, obleko in stanovanjem ter pravico do stalnega izboljševanja njegovih življenjskih razmer (Kogovšek 2010b: 129). Tako kot mnogi drugi izbrisani sta se tudi Jan in Nataša znašla v situaciji brezdomnosti (Lipovec Čebren 2007a: 59–75).

³⁵⁵ Jan in njegova družina so z izbrisom izgubili stanovanje in vse premoženje, ki je ostalo v njem. Stanovanje je bilo v času njihove odsotnosti prodano. Z izgubo stanovanja in vse lastnine v njem je bila Janu in njegovim družinskim članom kršena lastninska pravica, ki »določa, da nikomur ne sme biti lastnina samovoljno odvzeta« (Kogovšek 2010b: 113).

Ves ta čas sta bila otroka v Nišu, prijavljena kot begunca iz Slovenije v Srbiji, tudi žena je bila prijavljena kot begunka, a jaz tega statusa nisem želel. Trudil sem se, da bi dobil kakršne koli veljavne dokumente. Pa naj bo to v Črni gori, na Kosovu, kjer sem bil rojen, ali na slovenski ambasadi v Beogradu. V Sloveniji si nismo upali hoditi po uradih, ker smo se bali deportacije. Smo pa večkrat pošiljali prošnje z vsemi priloženimi dokumenti na slovensko ambasado v Beogradu, a so nam jih vedno zavrnil, češ da nam ne morejo pomagati, dokler v slovenskem parlamentu ne dorečejo, kako bodo rešili zadevo. Svetovali so nam le, da naj prehajamo mejo s turistično vizo. Ta pa stane 35 evrov na osebo. Še vedno hranim te papirje, ko smo si dopisovali z ambasado. Bilo je okrog leta 2003. Ko sem poskušal dobiti kakršne koli dokumente, so me najprej s Kosova poslali v Srbijo, od tam pa sem moral v Črno goro, saj me je oče ob rojstvu tam prijavil. V Črni gori mi je bilo rečeno, da se moram najprej odjaviti v Sloveniji, če se želim prijaviti. To pa seveda ni bilo mogoče, ker sem bil v Sloveniji izbrisan. Hotel sem si urediti status begunca, a v Črni gori tega niso dajali. Nobenega dokumenta nisem imel.³⁵⁶ Tudi vozniško dovoljenje mi je poteklo,³⁵⁷ novo sem dobil leta 2005. To je mednarodno dovoljenje. Izpit sem opravil v Črni gori. Sin pa ga je brez težav opravil pri osemnajstih letih v Srbiji, na status begunca. Na Hrvaškem bi verjetno lahko kaj uredil, a nisem poizkusil. Ne vem, zakaj. Pa kaj naj si sploh tam urejam?! Sin je leta 2003 poskušal dobiti srbski potni list, a so mu postavili pogoj, da mora iti v vojsko. Tega ni hotel, če bi šel v vojsko, bi to storil v Sloveniji. Takrat sem se sam vrnil v Srbijo, da bi poskusili skupaj. Tudi to ni uspelo. Leta 2005 je otrokoma status begunca zastaral, zatem sta imela le legitimacijski karton. Šele leta 2010 smo prvič po izbrisu dobili potne liste, jaz, sin in hči. Sin ga je dobil zdaj, ko je prešel trideseto leto, saj ni

³⁵⁶ Janovi neuspešni poskusi urejanja statusa v različnih državah, ki so nastale na ozemlju nekdanje Jugoslavije, so jasen dokaz, da je izbris povzročal apatridnost. Leta 2006 je Svet Evrope sprejel Konvencijo o preprečevanju apatridnosti v zvezi z nasledstvom držav. Ta v 5. členu zagotavlja pridobitev državljanstva »osebam, ki so v času nasledstva držav imele državljanstvo države predhodnice, in ki so oz. bi ostale brez državljanstva kot posledica nasledstva držav v tistem času« in so »običajno prebivale na ozemlju, ki je postalo ozemlje države naslednice« (Sodba Kurić in ostali 2011). Slovenija konvencije ni podpisala.

³⁵⁷ Vozniški izpit je Jan že opravil v Sloveniji, a je bilo po izbrisu njegovo vozniško dovoljenje razveljavljeno. Torej je z izbrisom izgubil priznanje za pridobljeno znanje, ki ga je moral naknadno dokazovati. S tem se postavlja pod vprašaj verodostojnost same institucije, ki je prvotno podelila priznanje o opravljenem vozniškem izpitu. Tako je neka institucija v Sloveniji (Ministrstvo za notranje zadeve) izničila verodostojnost neke druge institucije v Sloveniji (avtošole, v kateri je Jan opravil vozniški izpit).

več obvezen vojaškega služenja. V Črni gori pa so sprejeli nov zakon, po katerem lahko dobim potni list, ker sem se tam rodil. Tudi sin ga je dobil, vendar v Srbiji, na osnovi statusa begunca. Žena je pred šestimi leti dobila hrvaški potni list, hkrati pa je imela v Srbiji status begunke, tega ima še danes. A to je le papir, tudi njej je zastaral.³⁵⁸

Leta 1991 nismo zaprosili za državljanstvo, saj smo imeli stalno prebivališče in jugoslovansko državljanstvo. Nikakor nismo pričakovali takšnih posledic. Vse to je razdrlo našo družino, večino časa smo živeli ločeno. Zaradi tega smo še danes vsi pod stresom. Otrokoma je bilo še posebej težko. Pred izbrisom je bilo življenje lepo. Če bi vedeli, kaj se bo zgodilo, bi vložili prošnjo. Seveda, zakaj pa ne?³⁵⁹

No, zdaj sem spet v Sloveniji, še naprej skušam urediti dokumente. Nune so mi ponudile prenočišče. Hotele so mi pomagati, tudi zaradi noge. Jaz imam v avtu dve odeji in tam spim. Sin živi v Grosuplju, v nekakšnem privatnem samskem domu. Tam je zaposlen. Pri njem nočem spati, da ga ne dobijo policaji. Trenutno sva tu s turistično vizo. Zdaj skušamo priti do stanovanja, zatem pa bomo zaprosili še za slovensko državljanstvo. Z ženo sva bila že na razgovoru pri županu Ljubljane, pri Jankoviću. Pregovarjali smo se glede stanovanja, a on je trdil, da ni nič kriv, saj takrat ni bil na oblasti.³⁶⁰ Tisti, ki so mi ukradli stanovanje in ga prodali, naj mi ga dajo nazaj. Rekel je tudi, naj se obrnemo na pravno pomoč. Sam pa si mislim, da mi ne potrebujemo istega stanovanja, saj ne želimo nikogar vreči ven. Ljudje, ki so ga odkupili od občine, niso nič krivi. Naj nam dajo drugo stanovanje.

Šli smo k odvetniku Čeferinu, pa je bil predrag. Obrnili smo se tudi na Helsinški monitor,³⁶¹ pa so nas prevarali. Odvetnica je vzela

³⁵⁸ Janova družina je dolgo bila birokratsko vojno, da so lahko vsi družinski člani dobili pravni status v različnih državah, ki so nastale na območju nekdanje Jugoslavije. V Srbiji so bili večino časa prijavljeni kot begunci iz Slovenije, medtem ko so v Sloveniji ostajali brez vsakega pravnega statusa.

³⁵⁹ Iz Janove pripovedi je razvidno, da žrtve izbrisa niso bile obveščene o posledicah, ki jih bo prinesla njihova odločitev, da ne zaprosijo za državljanstvo Slovenije. Mnogi pa, nasprotno, menijo, da so bili izbrisani zadovoljivo obveščeni – med njimi je tudi zaposleni na eni od upravnih enot, ki je izvršil izbris: »To, da eni niso vedeli, da si morajo urediti dokumente, jaz sam težko verjamem. Res, mediji so obveščali javnost, pisali so o tem, tako kot danes pišejo o pomembnih in nepomembnih dogodkih« (Hamer 2010).

³⁶⁰ Takratni županski mandat je pripadal Jožetu Strgarju (Jože Strgar 2011).

³⁶¹ Jan je pomoč iskal tudi pri Helsinškem monitorju. Predsednica te organizacije Neva Miklavčič Predan je v Mladini leta 1994 izpostavila, da »kot najbolj grobe kršitve ocenjujejo postopke izbrisa iz Registra stalnih prebivalcev oseb, ki niso slovenskega rodu« (po Mekina I. 2007: 160).

naš denar, kasneje pa ga je zahtevala še več. Vidnih rezultatov ni bilo, in ko smo zahtevali potrdilo, da smo ji plačali, nam je celo zagrozila s policijo. Prevarala je še mnoge druge, videl sem na lastne oči. Ponovno sem poskusil, ko so sprejeli nov zakon. Pred tem si nisem upal zaradi strahu pred policijo.³⁶² Drugače s policijo nisem imel slabih izkušenj. Največkrat so me ustavili na ulici, me popisali in me izpustili na poti do policijske postaje. Nikoli me niso pridržali niti mi niso dali kazni, a so me pogosto psihično maltretirali. Verjetno so me izpustili zaradi žene, ki je imela hrvaški potni list. Vseeno sem se pazil, redko sem šel ven. Slišal sem govorice, da so policisti nekaj ljudi pretepli, a jaz tega ne verjamem. Verjetno so jih le malo maltretirali.³⁶³ Okoli leta 1996 so bile najhujše kontrole. Takrat si nisem upal iti niti na pico.³⁶⁴ Izogibal sem se problemov, upošteval sem zakon. To moram spoštovati, saj jaz ljubim Slovenijo, to je moja dežela. Tu sem ostal tudi v času osamosvojitvene vojne, ko so številni Slovenci zbežali. Tudi vpoklican sem bil v vojsko, dobil sem poziv od gospoda Janše. A sem bil zaradi invalidnosti oproščen. Za izbris ni kriva zemlja, niso krivi ljudje. Kriva je peščica sleparskih politikov, ti pa so povsod po svetu. Nihče jih ne mara, a vsi jih volimo.³⁶⁵

³⁶² Ker se je bal ukrepov policije, tudi deportacije, Jan po grožnjah zaposlene na Helsinškem monitorju svojih dokumentov ni urejal na upravnih enotah. Postavlja se vprašanje povezanosti upravnih enot in policije. Slovenija je ena redkih držav, v kateri imata policija in upravne enote isto nadrejeno institucijo, to je Ministrstvo za notranje zadeve (Ministrstvo za notranje zadeve 2011). Torej je bil njegov strah pred policijo, zaradi tesne povezanosti teh dveh ustanov, upravičen.

³⁶³ Jan s policijo ni imel zelo slabih izkušenj, zato ne verjame pripovedim o pretepanju s strani policistov, vendar izkušnje številnih izbranih in priseljencev kažejo nasprotno. »Mogoče je trditi, da je upravljanje migracij sistem, v katerem je številnim priseljencem in priseljenkam sistematično onemogočeno, da bi v novih državah pridobili pravni status in bili obravnavani kot osebe in ne kot gola človeška bitja. Dostop do pravnega statusa, ki bi jih varoval pred samovoljo policije in priznal pravice, ki jih uživajo državljani in državljanke države, v kateri se nahajajo, jim je onemogočen na povsem legalen način« (Zorn 2006: 71).

³⁶⁴ V času najstrožjih kontrol se je Jan izogibal javnih prostorov. Kot pravi Foucault (2004), »vidnost je past«, če se navežemo na princip panoptikona. Ta deluje tako, da sproža nenehen občutek vidnosti, hkrati pa človeka izpostavi kot posameznika in mu prepreči stike z drugimi, kar zagotavlja samodejno delovanje oblasti (Foucault 2004: 220–221). Mnogi izbrisani se niso zavedali, da je izbris problem velike množice ljudi, zaradi česar so skušali svojo 'vidnost' v prvih letih po izbrisu čim bolj prikriti, tako da so se družbeno izolirali.

³⁶⁵ Jan za izbris krivi »peščico sleparskih politikov«. Podobno meni Vlasta Jalušič: »A povsem nezakoniti izbris 26. 2. 1992 ni bil »pravna zmota« iz pravne nesposobnosti, ampak zavestno diskriminatorno politično dejanje, za katero je odgovoren sam vrh države« (2003: 21).

Če bi takrat zaprosili za državljanstvo, teh težav ne bi imeli. A ko smo za to izvedeli, je bilo že prepozno.

Sin je zdaj po devetnajstih letih prvič prišel v Slovenijo in se tu zaposlil v želji po boljšem zaslužku.³⁶⁶ Pravi, da bi z veseljem ostal tu, če se bodo stvari uredile. Hči je še vedno v Nišu, a bi tudi ona rada prišla v Slovenijo. In zdaj si spet skušamo urediti neki status. Vsi smo tudi oddali vloge po novem zakonu.³⁶⁷ Upamo, da nam bo postopoma uspelo. Jaz sem prepričan, da mi bo moja dežela Slovenija dala tisto, kar mi po zakonu pripada. Pokojnino, službo za otroke, da normalno živimo in delamo.

³⁶⁶ O Janovem sinu Oskarju bi lahko rekli, da je migrant dvojnega kroga (Lipovec Čebren 2010: 169). Po izbrisu je zapustil Slovenijo (neprostovoljno), pred kratkim pa se je vanjo vrnil kot delavec migrant.

³⁶⁷ Jan, Nataša, Jana in Oskar poskušajo ponovno urediti svoj pravni status v Sloveniji na osnovi novega »Zakona o izbrisanih« oziroma Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o urejanju statusa državljanov drugih držav naslednic nekdanje SFRJ v Republiki Sloveniji (ZUSDDD-B), ki je začel veljati 24. julija 2010. Čeprav naj bi te zakonske spremembe omogočale hitrejše vračanje odvzetega statusa stalnega prebivalca, se v praksi kažejo številne pomanjkljivosti predvsem za osebe, ki so po izbrisu oziroma zaradi izbrisa zapustile Slovenijo. Te osebe, ki so živele zunaj Slovenije, morajo po spremenjenem zakonu ZUSDDD-B skozi zapleten upravni postopek, v katerem morajo dokazovati serijo težko dokazljivih dejstev.